

Konrad Otwinowski (Kielce)

Białe gwiazdy nad Kielcami. Elementy amerykańskiego bombowca Boeing B-17 G ze Zgórska w Muzeum Historii Kielc

W 2011 r. do Muzeum Historii Kielc trafił zbiór przedmiotów, które wiążą miasto z historią strategicznej ofensywy bombowej aliantów podczas II wojny światowej. Są to elementy z amerykańskiego samolotu bombowego Boeing B-17 G „Flying Fortress” („Latająca Forteca”), który 15 marca 1945 r. lądował awaryjnie w miejscowości Zgórsko pod Kielcami. Ten unikalny zbiór został przekazany muzeum przez kielczanina Jerzego Kowalskiego. Około 60 lat wcześniej w posiadanie wspomnianych elementów wszedł jego ojciec Bronisław Kowalski, skupując je od mieszkańców Zgórska i pobliskich miejscowości.

Niniejszy artykuł składa się z 3 części. W pierwszej została przedstawiona historia rozwoju konstrukcji i użytkowania oraz dane taktyczno-techniczne samolotu B-17 „Latająca Forteca”. Następnie przedstawiono wydarzenia dotyczące ostatniego lotu bojowego, losów załogi amerykańskiego bombowca od momentu przymusowego lądowania w miejscowości Zgórsko koło Kielc do chwili powrotu do bazy we Włoszech. Ostatnia część jest próbą przybliżenia problemów badawczych związanych z identyfikacją i opracowaniem zachowanych fragmentów samolotu. Znajduje się tu także ogólna charakterystyka zgromadzonego materiału oraz opis najciekawszych jego elementów.

Boeing B-17 „Flying Fortress” był najpopularniejszym ciężkim samolotem bombowym lotnictwa amerykańskiego w II wojnie światowej. Obok brytyjskiego Avro Lancaster stał się ikoną alianckich bombardowań strategicznych w Europie. Samolot nie od razu zyskał sobie sławę, a firma Boeing dla stworzenia z B-17 skutecznego narzędzie walki musiała pokonać długą i mozolną drogę. W finalnej wersji – B-17 G – bombowiec był całkowicie metalowym, czterosilnikowym dolnopłatem. Rozpiętość skrzydeł samolotu wynosiła 31,62 m a długość kadłuba 22,78 m. Dzięki czterem silnikom Wright R-1820-97 o nominalnej mocy 895 kW (1200 KM) każdy, mógł rozwijać prędkość maksymalną 486 km/h. Pułap praktyczny wynosił 10 851 m. Zasięg zależał od prędkości i wysokości lotu oraz zabranego ładunku bomb i paliwa; normalnie oscylował w granicach 2900 km. Masa startowa maszyny wynosiła 29 710 kg. Uzbrojenie obronne samolotu składało się z 13 półcalowych (12,7 mm) ciężkich karabinów ma-

Bezodpryskowy aluminiowy zbiornik tlenu

Element centralnej konsoli

szynowych (ckm) Browning. Maksymalny ładunek bomb wynosił 7983 kg. Załoga składała się z 10 osób¹.

Historia rozwoju „Latającej Fortecy” rozpoczęła się od prototypu, który powstał w oparciu o założenia konkursu na ciężki bombowiec, rozpisanego przez United States Army Air Corps (U.S.A.A.C.)² w sierpniu 1934 r. Obok Boeing’a swoje projekty zgłosiły także wytwórnie Douglas i Martin. W odróżnieniu od konkurencji, która forsowała budowę popularnych wówczas maszyn dwusilnikowych, projektanci Boeing’a zdecydowali się na zastosowanie napędu czterosilnikowego. Oblot prototypu określonego mianem Model 299 nastąpił 28 lipca 1935 r. Konstrukcja górowała osiągamami nad maszynami zaproponowanymi przez Douglas’a i Martin’a, wobec czego U.S.A.A.C. zdecydował o jej zakupie. Zgodnie z wytycznymi konkursu samolot miał zasięg 3101 mil (4990 km), pułap 24 620 stóp (7504 m), prędkość maksymalną 236 mil na godzinę (379 km/h)³. Po prezentacji samolotu dziennikarze określili go mianem „Latającej Fortecy”, a nazwa ta związała się z B-17 już na zawsze. Katastrofa prototypu, która miała miejsce podczas prób w dniu 30 października 1935 r. spowodowała wycofanie zamówienia na serię 65 samolotów, które jednak wznowiono w wymiarze 14 maszyn w styczniu 1936 r. Armia nadała samolotom z pierwszej (doświadczalnej) serii produkcyjnej oznaczenie Y1B-17. W odniesieniu do prototypu posiadały one mocniejsze silniki, przekonstruowane podwozie główne, zainstalowane dodatkowe zbiorniki paliwa oraz załogę zmniejszoną z 7 do 6 członków. Samoloty Y1B-17 miały kłopoty z przegrzewającymi się silnikami oraz układem hamulcowym. 7 grudnia 1936 r. jeden z testowanych samolotów uległ katastrofie. W jej wyniku Kongres postanowił o zakupie serii konkurencyjnych dwusilnikowych samolotów Douglas B-18 „Bolo”, które

1 W. Markowski, *Boeing B-17 Flying Fortress, cz.1. Monografie Lotnicze nr 90*, Gdańsk 2004, s. 72.

2 Początkowo amerykańskie lotnictwo wojskowe stanowiło organiczny element armii. Dopiero 20 czerwca 1941 r. zostało przekształcone w U.S. Air Force (Siły Powietrzne), niezależny rodzaj sił zbrojnych funkcjonujący obok U.S. Army (Armii) i U.S. Navy (Marynarki Wojennej); J. Piekalkiewicz, *Wojna w powietrzu 1939–1945*, Janki 2001, s. 432.

3 T. Szlagor, *Boeing B-17 Flying Fortress, cz. 1*, „Ilustrowany Magazyn Historyczny Militaria XX Wieku” 2007, nr 6(21), s. 10.

Grupa młodych ludzi pozująca przy amerykańskim bombowcu, podczas pikniku w miejscowości Zgórsko koło Kielc. Wiosna 1945 r. Fot. ze zbiorów Andrzeja Sławińskiego

miały być polisą ubezpieczeniową w wypadku niepowodzenia programu rozwojowego konstrukcji Boeing'a⁴.

Przełomowym momentem dla przyspieszenia rozwoju czterosilnikowego bombowca stała się jesień 1938 r. i wydarzenia kryzysu monachijskiego, które spowodowały zaostrenie sytuacji politycznej w Europie i wzrost zaniepokojenia w Stanach Zjednoczonych. Kolejną wersją samolotu był Y1B-17A, wyposażony w turbosprężarki tłoczące powietrze do silników, co zwiększało ich moc na większych wysokościach lotu, gdzie powietrze jest rozrzedzone⁵. Po zakończeniu prób, U.S.A.A.C. zmienił oznaczenie użytkowanych samolotów na B-17 A.

27 czerwca 1939 r. oblatano seryjną odmianę B-17 B. Główna modyfikacja względem poprzedników polegała na skróceniu i zmianie kształtu przeszklonego nosa kadłuba, likwidacji kołpaków na piastach śmigieł, powiększeniu steru kierunku i klap. Ponadto zmieniono układ hamulcowy z pneumatycznego na hydrauliczny, poprzez rozdzielenie funkcji bombardiera-nawigatora zwiększono załogę o 1 osobę⁶.

Po wybuchu II wojny światowej samoloty B-17 rozpoczęły karierę bojową w ramach Royal Air Force (Królewskie Brytyjskie Siły Powietrzne). Było to 20 samolotów wersji B-17 C, o zmodyfikowanym uzbrojeniu obronnym oraz mocniejszych silnikach, zakupione przez Wielką Brytanię w USA. Zgodnie z porozumieniem zawartym ze stroną amerykańską, Brytyjczycy mieli eksploatować te samoloty jedynie w charakterze maszyn szkolnych. Jednakże w maju 1941 r., po zrealizowaniu dostawy 20 samolotów,

4 J. Nowicki, R. Gretzyngier, K. Zięcina, *Boeing B-17 Flying Fortress. Militaria Lotnicze, z. 1*, Warszawa 1991, s. 5–8.

5 Pomysł wyposażenia silnika lotniczego w sprężarkę tłoczącą do niego powietrze sięga czasów I wojny światowej. Jednak pierwszym samolotem wojskowym, w którym zastosowano takie rozwiązanie był Y1B-17 A. Tamże, s. 9.

6 Tamże, s. 10.

wcielono je do jednego z dywizjonów Bomber Command (Dowództwa Bombowego), gdzie wykonywały loty bojowe pod oznaczeniem Fortress Mk I. Liczne awarie oraz ciężkie straty jakie B-17 C poniosły w starciu z niemieckimi myśliwcami, zaważyły na decyzji o przeniesieniu ich do służby w Coastal Command (Dowództwo Obrony Wybrzeża), gdzie prowadziły działania przeciwko okrętom podwodnym⁷.

Od lutego 1941 r. U.S.A.A.C. zaczął otrzymywać „Latające Fortece” w odmianie D. Modernizacja obejmowała: przeprojektowanie osłon silników, zwiększenie uzbrojenia defensywnego, wzmocnienie opancerzenia stanowisk załogi, montaż samouszczelniających zbiorników paliwowych, instalacji tlenowej dla załogi oraz przeprojektowanie instalacji elektrycznej mechanizmu wyrzutnika bomb. Załoga została powiększona o 1 osobę. W związku z zaostrzającą się sytuacją polityczną pomiędzy USA a Cesarstwem Japonii, postanowiono o przebazowaniu większości z dostępnych B-17 na Hawaje i Filipiny. 7 grudnia 1941 r. w wyniku japońskiego ataku na amerykańską bazę Pearl Harbour na Hawajach zniszczeniu uległo 13 „Latających Fortec”⁸.

Ciężkie straty odniesione podczas spotkań dotychczas użytkowanych wersji ciężkiego bombowca Boeing’a z nowoczesnymi myśliwcami Luftwaffe i lotnictwa Cesarstwa Japonii spowodowały potrzebę gruntownej modernizacji jego konstrukcji. Tak narodziła się wersja E, którą od poprzednika różniło ponad 400 zmian. Właściwości lotne miało poprawić powiększenie statecznika pionowego i poziomego, wraz ze zmianą ich kształtu. Dla lepszej ochrony przed atakami myśliwców wprowadzono znajdujące się w końcu kadłuba stanowisko strzeleckie z 2 karabinami maszynowymi (km). Na spodzie kadłuba zainstalowano zdalnie sterowaną wieżyczkę strzelecką firmy Bendix. Na grzbiecie, za kabiną pilotów, pojawiła się obrotowa wieżyczka firmy Sperry. Oba te stanowiska ogniowe były wyposażone w 0,5 calowe karabiny maszynowe. B-17 E brały udział w operacjach na Pacyfiku, m.in.: bitwie na Morzu Koralowym czy bitwie o Midway⁹.

Po przystąpieniu do wojny Amerykanie postanowili wesprzeć RAF w atakach na cele w III Rzeszy i krajach okupowanych. Dla realizacji tego celu w USA utworzono 8th Air Force (8 Armii Powietrznej). Pierwszy samolot B-17 E przynależny do tej armii wylądował w Wielkiej Brytanii 1 lipca 1942 r.¹⁰. Inauguracja działań bojowych 8 Armii Powietrznej miała miejsce 17 sierpnia 1942 r., gdy 12 B-17 E zbombardowało stację kolejową w Rouen-Sotteville we Francji¹¹. 42 samoloty B-17 E, pod oznaczeniem Fortress Mk. II A, służyło w dywizjonach Coastal Command RAF.

W kwietniu 1942 r. uruchomiono produkcję pierwszej wielkoseryjnej odmiany „Latającej Fortecy” – B-17 F. Dla realizacji wielkich zamówień wojennych produkcję tego typu samolotu podjęły fabryki Boeing’a w Seattle i Wichita, a na licencji produ-

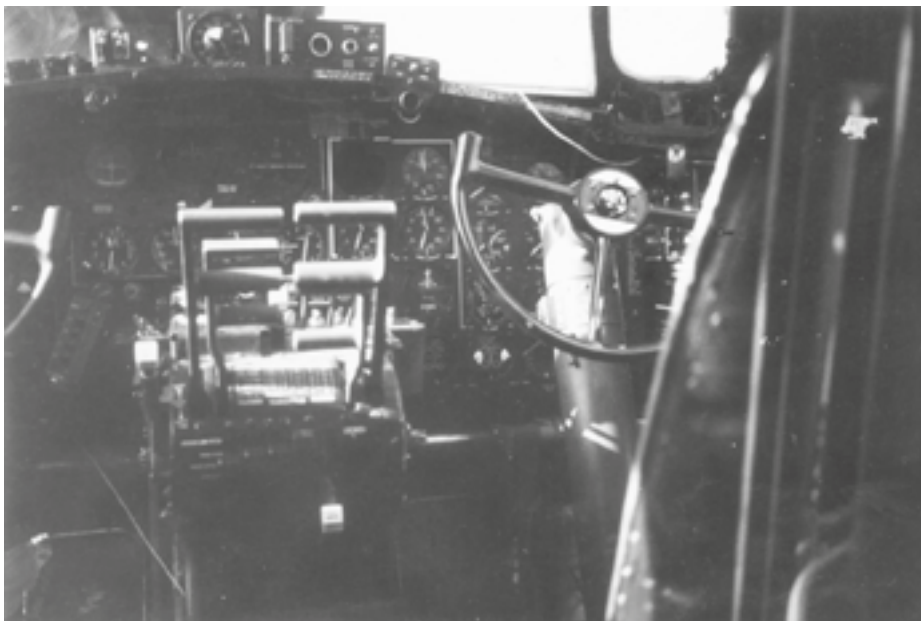
7 T. Szlagor, *Boeing B-17...*, cz. 1, s. 11–14.

8 J. Nowicki, R. Gretzyngier, K. Zięcina, *Boeing B-17...*, s. 13.

9 Tamże, s. 14.

10 J. Piekalkiewicz, *Wojna w powietrzu...*, s. 213.

11 Tamże, s. 216–217.

Kokpit samolotu B-17 G pilotowanego przez por Philipa Good'a. Fot. Ze zbiorów Andrzeja Sławińskiego

kowano je także w zakładach Douglasa w Santa Monica i Long Beach oraz Lockheed-Vega w Burbank¹². Ilość modernizacji zastosowanych w nowej odmianie bombowca B-17 ponownie sięgnęła 400. Najistotniejszymi były: przekonstruowanie przeszklonego nosa samolotu, który teraz wytwarzano z jednego, tłoczonego na gorąco arkusza pleksiglasu, wyposażenie zespołu napędowego w nowe śmigła, zmiana kształtu osłon silników, wzmocnienie podwozia.

Ostatnia wersja produkcyjna „Latającej Fortecy” czyli B-17 G, powstała w kwietniu 1943 r. w efekcie problemów, na jakie narażone były amerykańskie załogi w zderzeniu z myśliwcami Luftwaffe. Niemcy szybko odkryli, że B-17 E i F są wrażliwe na atak od przodu. Dla rozwiązania tego problemu już w późnych egzemplarzach B-17 F zastosowano tzw. „policzkowe” stanowiska strzeleckie oraz automatyczną wieżyczkę Bendix (tzw. wieżyczkę „podbródkową”) umiejscowione w nosie samolotu. Rozwiązanie to przeniesiono także do modelu „G”. Przeprojektowano także ogonowe stanowisko strzeleckie, które zastąpiono obszerniejszą i posiadającą lepsze pole ostrzału wieżyczką Cheyenne. Boczne stanowiska km rozsunęto względem siebie, tak żeby strzelcy podczas walki nie zderzali się plecami. Zwiększono także rozmiary grzbietowej wieżyczki Sperry, by stała się ona wygodniejsza dla obsługującej ją członka załogi. B-17 G stał się najliczniejszą wersją „Flying Fortress”. Zbudowano 8680 maszyn¹³. Samoloty tej wersji weszły na uzbrojenie dwóch Armii Powietrznych – 8 oraz utworzo-

12 J. Nowicki, R. Gretzyngier, K. Zięcina, *Boeing B-17...*, s. 19.

13 T. Szlagor, *Boeing B-17 Flying Fortress*, cz. 2, „Ilustrowany Magazyn Historyczny Militaria XX Wieku” 2007, nr 3(24), s. 33.

Łopata śmigła radzieckiego samolotu transportowego Lisunow Li-2

Mechanizm sterowania zaworu nadmiarowego dołotu powietrza do turbosprężarki silnika Wright R-1820-97

Nadajnik kąta wychylenia klap skrzydłowych

Przekładnia napędu podkadłubowej, kulistej, obrotowej wieżyczki strzeleckiej Sperry, tzw. „ball turret

nej 1 listopada 1943 r. 15 Armii. Początkowo 15 Armia stacjonowała w Afryce Północnej, a jej zadaniem było prowadzenie nalotów na cele w faszystowskich Włoszech, okupowanych Bałkanach czy południowej Francji. Dosyć szybko samoloty 15 Armii dosięgły obszaru III Rzeszy, ściśle Austrii i południowych Niemiec. Po udanym lądowaniu aliantów na Sycylii oraz zdobyciu przyczółków w południowych Włoszech samoloty 15 Armii przeniosły się do zlokalizowanych tam baz¹⁴. Wiosną 1945 r. U.S.A.A.F. posiadała w Europie 2300 „Latających Fortec” w składzie 8 Armii Powietrznej i 500 w składzie 15 Armii. Ostatni B-17 G z serii liczącej 8680 egzemplarzy zszedł z linii produkcyjnej już po zakończeniu działań wojennych w Europie 29 lipca 1945 r.¹⁵. Bombowców B-17 G używano także w RAF pod oznaczeniem Fortress Mk III.

Pełna niebezpieczeństw i nieoczekiwanych zwrotów służba bojowa personelu latającego państw uczestniczących w II wojnie światowej stawała się często inspiracją dla powieści czy scenariuszy filmowych. Jedną z ciekawych, choć mało znanych lotniczych historii minionej wojny, wiąże się z załogą amerykańskiej „Latającej Fortecy”, która w marcu 1945 r. została zmuszona do lądowania w miejscowości Zgórsko koło Kielc. W tym miejscu rodzi się pytanie, jak amerykański bombowiec znalazł się w miejscowo-

14 Ch. Chant, *Bombowce Aliantów 1939–1945*, Warszawa, 2009, s. 149.

15 J. Nowicki, R. Gretzyngier, K. Zięcina, *Boeing B-17...*, s. 32.

Samolot B-17 G nr 44-6674. Widoczne uszkodzenia lewego statecznika poziomego.
Fot. ze zbiorów Andrzeja Sławińskiego

ści zajętej już wówczas przez Armię Czerwoną, położonej z dala od linii frontu i odpowiednich dla tak dużego samolotu lotnisk.

W czwartek 15 marca 1945 r. o godz. 08:55 maszyny z 96th Bomb Squadron/ 2nd Bomb Group/ 15th Air Force (96 Dywizjonu Bombowego z 2 Grupy Bombowej 15 Armii Powietrznej) wystartowały z bazy Amendola we Włoszech. Celem nalotu była wytwórnia paliw syntetycznych w mieście Ruhland, położonym ok. 112 km na południe od Berlina. Ze względu na złą pogodę i problemy z radarem część formacji bombowców zmuszona była udać się nad cel zastępczy – Kolin w Czechach¹⁶. Podczas podchodzenia do zrzutu bomb nad rafinerię w Ruhland, samolot B-17 G o nr seryjnym 44-6674, z załogą pod dowództwem por. Philipa Good'a¹⁷ dostał się pod ciężki ogień artylerii przeciwlotniczej. W wyniku trafienia w chłodnicę oleju silnik nr 1 został całkowicie unieruchomiony, a silnik nr 4 uległ uszkodzeniu. W efekcie spadku mocy maszyna odłączyła od reszty formacji. Dla odciążenia samolotu ładunek bomb zrzucono na pola. Wobec braku możliwości powrotu do bazy we Włoszech, załoga podjęła decyzję lądowania na którymś z lotnisk za linią frontu wschodniego. Wybór nawigatora padł na okolice Lublina. W pobliżu Kielc nastąpiło załamanie pogody, które uniemożliwiło kontynuowanie lotu. Gdy amerykański bombowiec przez około 20 minut krążył na wysokości 3000 stóp (304,8 m) w poszukiwaniu lądowiska, został ostrzelany przez

16 M. Mucha, *Ten drugi bombowiec nad Łodzią*, <http://www.samoloty.ow.pl/str140.html> (26.10.2011)

17 W skład załogi oprócz dowódcy wchodził: drugi pilot 2nd Lt. (Second Lieutenant – porucznik) Thomas Powers, nawigator 2nd Lt. Martin Schlau, bombardier 2nd Lt. Cyril Koepp, radiooperator T/Sgt. (Technical Sergeant – odpowiednik sierż. sztab.) John Cetinich, mechanic pokładowy T/Sgt. Russell Kirts, strzelec S/Sgt. (Staff Sergeant – plut.) Charles Nichols Jr., strzelec-fotograf S/Sgt. Felix Janas, strzelec-fotograf S/Sgt. Michael Roll, strzelec S/Sgt. Steve Tarby. Raport z lotu oraz drogi powrotnej do Włoch sporządzony przez por. Philippa Good'a w dniu 31 marca 1945 r. Ze zbiorów Aircraft Missing In Action Project (A.M.I.A.P), s.1, 4.

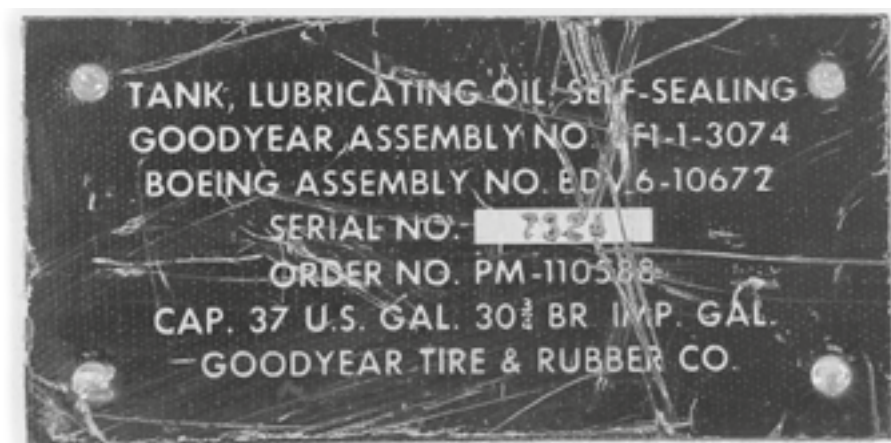
czerwonoarmistów znajdujących się przy budynku Komendy Wojennej Miasta mieszczącej się w budynku Izby Skarbowej (obecnie Komenda Wojewódzka Policji przy ul. Seminaryjskiej 12). Wystrzelenie przez Amerykanów białych i czerwonych flar oraz wysunięcie podwozia spowodowało zakończenie ostrzału z ziemi. W związku z coraz gorszą pogodą i brakiem lotniska, por. Philip Good zdecydował o podjęciu próby lądowania z wysuniętym podwoziem na polu leżącym 8 km na południowy wschód od Kielc. Ryzyko opłaciło się – maszyna nie odniosła poważnych uszkodzeń, a załoga o godz. 16:00 pomyślnie zakończyła swój 33 lot bojowy. W krótkim czasie przy samolocie znaleźli się mieszkańcy pobliskich gospodarstw. Zgodnie z procedurami obowiązującymi w wypadku awaryjnego lądowania na obcym terytorium, załoga bombowca unieszkodliwiła broń pokładową poprzez wyjęcie zamków z ckm. Miejscowa ludność podjęła lotników chlebem i mlekiem, za co ci odwiedzili się pieniędzmi. W imieniu załogi porozumiewał się pochodzący z Polski strzelec-fotograf plut. Felix Janas. Po przewiezieniu do Kielc Amerykanie byli z pomocą tłumaczki przesłuchiwani przez komendanta miasta ppłk Kuprija. O fakcie lądowania bombowca została poinformowana Moskwa. Po zakończonym przesłuchaniu Rosjanie ugościli sojuszników kolacją suto zakrapianą wódką¹⁸. Z pojawieniem się amerykańskiego bombowca nad Kielcami wiąże się zabawna anegdota. 15 marca 1945 r. był dniem, w którym do miasta miał przybyć sekretarz Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Partii Robotniczej Tadeusz Wątrobiński. Wśród Kielczan, którzy widzieli krążący nad miastem samolot zaczął krążyć dowcip, iż sekretarza przywieźli do miejsca urzędowania Amerykanie¹⁹.

16 marca po obiedzie dowódca, nawigator, mechanik pokładowy, strzelec-fotograf i radiooperator powrócili do strzeżonego przez czerwonoarmistów samolotu. Radiooperator poinformował dowództwo 15 Armii Powietrznej o losie załogi. Wobec „ciekawości” radzieckich sojuszników załoga zdemontowała bezpieczniki elektryczne, radiostację oraz tajny celownik bombardierski Norden²⁰, który Rosjanie wraz ze spadochronami zabrali dwa dni później, w momencie załadunku bagażu Amerykanów na samochód. Po powrocie lotnicy zostali zaproszeni przez Rosjan na koncert. W sobotę 17 marca Amerykanie obejrzeni przedstawienie teatralne, którego przewodnim tematem był nowy ustrój polityczny w Polsce. Każdy posiłek, który lotnicy spożywali w towarzystwie radzieckich gospodarzy, kończył się wznoszeniem licznych toastów, wspólnym muzykowaniem na pianinie i akordeonie oraz śpiewem. Dużym uznaniem

18 Raport z lotu oraz drogi powrotnej do Włoch sporządzony przez por. Philippa Good'a w dniu 31 marca 1945 r. Ze zbiorów Aircraft Missing In Action Project (A.M.I.A.P), s. 1–5.

19 B. Belczewski, *Pierwsze dni*, Warszawa, 1964, s. 320–322.

20 Celownik ten, skonstruowany przez inż. Carla Nordena, stanowił jedną z najbardziej strzeżonych amerykańskich tajemnic wojskowych. Stabilizowany żyroskopowo, sprzężony z autopilotem pozwalał na precyzyjne bombardowanie z dużej wysokości. Zadanie bombardiera ograniczało się do oznaczenia celu i wprowadzenia informacji o wysokości i prędkości lotu oraz danych balistycznych bomb. Po wykonaniu tych czynności celownik za pomocą autopilota sam naprowadzał samolot na cel i w odpowiednim momencie dokonywał zrzutu bomb. Każdorazowo po wykonanym locie bojowym celowniki wymontowywano z samolotów i przechowywano w strzeżonych pomieszczeniach. T. Szlagor, *Boeing B-17...*, cz. 1, s. 11, 20.

Tabliczka znamionowa zbiornika oleju

czerwonoarmistów cieszyły się nie tylko rozdawane przez Amerykanów papierosy, lecz także cukierki i gumy do żucia. W Kielcach lotnicy przebywali do 18 marca, kiedy w ciągu sześciogodzinnej podróży odkrytą ciężarówką Forda²¹, przewieziono ich do Rozwadowa. Stąd pociągiem wyruszyli do Lwowa, w którym znaleźli się 20 marca. Amerykanów zakwaterowano w, jak sami określali, „przyjemnym hotelu” (*nice hotel*). Jedną z rozrywek we Lwowie był udział w spotkaniu z radzieckim generałem. Dopiero 30 marca 2 samolotami transportowymi Douglas C-47 „Skytrain” lotnicy dotarli do Połtawy, skąd ostatecznie odesłano ich należącym do 8 Armii Powietrznej B-17 do Barii we Włoszech²². W bazie 96 Dywizjonu Bombowego w Amendola Amerykanie zameldowali się 24 kwietnia 1945 r. Do pozostania w Poławie zmuszony był nawigator ppor. Martin Schlau, podejrzany o udział w wypadku samochodowym, w którym zginęła kobieta. Wraz z nim postanowił pozostać bombardier ppor. Cyril Koepf²³.

Bombowiec przez pewien czas stał na polu w miejscowości Zgórsko, strzeżony nieudolnie przez milicję. Dla miejscowej ludności wielka maszyna była niewątpliwą atrakcją, z jednej strony budząc ciekawość, a z drugiej stanowiąc źródło materiałów i części, dla których zastosowanie znajdowano w okolicznych gospodarstwach. Z czasem władze postanowiły o demontażu tego, co pozostało z „Latającej Fortecy”. Prawdopodobnie elementy samolotu przetransportowano na dziedziniec siedziby Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (budynek dawnej Izby Skarbowej)

-
- 21 Najprawdopodobniej był to produkowany na licencji Forda radziecki samochód ciężarowy GAZ AA. D. Porter, *Pojazdy pancerne Armii Czerwonej 1939–1945*, Warszawa, 2010, s. 12.
- 22 Połtawa była jednym z miast na terenie ZSRR, w którym lądowały amerykańskie samoloty bombowe, przeprowadzające tzw. wahadłowe naloty na Niemcy i terytoria okupowane (operacje „Frantic”). J. Piekalkiewicz, *Wojna w powietrzu...*, s. 353.
- 23 Raport z lotu oraz drogi powrotnej do Włoch sporządzony przez por. Philippa Good’a w dniu 31 marca 1945 r. Ze zbiorów Aircraft Missing In Action Project (A.M.I.A.P.), s. 5–8.

w Kielcach. Ich dalszy los nie jest znany. Przymuszczałnie jako surowce wtórne uległy one przetopieniu, w którejs z krajowych hut²⁴.

W Muzeum Historii Kielc podjęto pracę nad analizą i opracowaniem zachowanych elementów. Czas, korozja oraz wymieszanie części samolotu z elementami mechanicznymi innego pochodzenia powodowały trudności z ich właściwą identyfikacją. Pojawiły się także wątpliwość, czy wszystkie elementy pochodzą z amerykańskiego bombowca.

W pierwszej kolejności wyeliminowane zostały elementy zaopatrzone w tabliczki znamionowe z napisami w języku niemieckim, pochodzące z pojazdów lądowych Wehrmachtu. Pewność, co do pochodzenia z amerykańskiego samolotu dawały elementy sygnowane przez amerykańskich producentów. Czynnikiem potwierdzającym pochodzenie wielu części była także ich barwa. Wnętrza amerykańskich samolotów z okresu II wojny światowej malowano farbami w charakterystycznych odcieniach żółci i zieleni. Pierwszą grupę stanowiły jaskrawe żółto-zielone barwy, których zasadniczym komponentem była farba Zinc Chromate Primer. Nazwa tej antykorozyjnej farby podkładowej pochodzi od jej składu chemicznego, którego podstawę stanowił chromian cynku. Niektóre elementy malowano czystą farbą Zinc Chromate Primer, lecz na innych stosowano jej mieszanki z innymi kolorami. Najpopularniejsza z tych mieszanek funkcjonuje do dziś w oficjalnym amerykańskim wzorniku barw Federal Standard (FS) pod nazwą: Interior Green (FS 34151). Do drugiej grupy zalicza się farbę Flat Bronze Green No. 9 (FS 24050 lub FS 24052). Podstawowym składnikiem jej pigmentu był utleniony brąz, dający barwę zbliżoną do zielonej patyny, jaka pojawia się na miedzianych i brązowych przedmiotach²⁵. Duża trwałość oraz charakterystyczność barw farb ochronnych na wielu elementach pozwoliła na ich jednoznaczna identyfikację, jako elementów amerykańskiego samolotu wojskowego z okresu II wojny światowej.

Podczas dalszych badań materiał poddano analizie porównawczej z dostępnymi planami technicznymi, przekrojami, fotografiami poszczególnych elementów i podzespołów samolotu B-17 G, co pozwoliło na wyeliminowanie ze zbioru kolejnych „zbędnych” elementów, m.in. starej samochodowej dźwigni zmiany biegów.

Niezwykle cennym materiałem porównawczym okazały się fotografie bombowca, jakie podczas wycieczki z grupą znajomych w okolice Zgórska wykonał wiosną 1945 r. Andrzej Sławiński. Na fotografiach tych znajduje się samolot B-17 G z namalowanym na stateczniku pionowym znakiem 2 Grupy Bombowej 15 Armii Powietrznej (litera „Y” wpisana w okrąg, tzw. „Y in circle”) oraz widniejącym poniżej

24 Po wojnie w Polsce prowadzono zorganizowaną akcję pozyskiwania metali kolorowych, głównie aluminium, ze szczątków zestrzelonych samolotów. Otwierano w tym celu punkty, gdzie ludność po zapłaceniu określonej ceny oraz oddaniu równowartości wagowej złomu mogła nabyć aluminiowe naczynia. Można zatem wnioskować, iż podobny los spotkał wiele z elementów samolotu B-17 G ze Zgórska.

25 A. Jarski, A. i W. Markowscy, *Boeing B-17 Flying Fortress*, cz.2. *Monografie Lotnicze nr 91*, Gdańsk 2005, s. 3–8.

Widok przedniej części bombowca Boeing B-17 G, stojącego na polu w miejscowości Zgórsko. Wiosna 1945 r. Fot. ze zbiorów Andrzeja Sławińskiego.

radiowym numerem wywoławczym samolotu „46674”²⁶. Samolot lądował z otwartym podwoziem, które nie uległo złamaniu podczas zetknięcia z nieutwardzonym gruntem. Widoczne są uszkodzenia – brak poszycia części lewego statecznika poziomego oraz zagłębiona w ziemię dolna wieżyczka strzelecka Sperry.

Analiza fotografii spowodowała nasunęła kolejną wątpliwość, tym razem dotyczącą przekazanej do Muzeum Historii Kielc łopaty śmigła. Na fotografiach nie widać śladów uszkodzeń żadnego z czterech trójłopatowych, samoprzestawialnych, dwuzakresowych śmigieł Hamilton Standard Hydromatic, w jakie wyposażone były samoloty B-17 G. Zachowany element śmigła jest mocno wygięty i posiada rozdarcie metalu w górnej części. Tego typu uszkodzenie mogło powstać jedynie na skutek uderzenia śmigła o ziemię lub inną przeszkodę terenową. W rozwikłaniu tego problemu swą pomoc okazali pracownicy Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie. Po przeprowadzeniu oględzin i porównaniu łopaty ze śmigłami zachowanymi w zbiorach krakowskiego muzeum stwierdzono, że omawiany element pochodzi z radzieckiego śmigła AW-7N-161, współpracującego z jednostką napędową ASz-62 IR. W silniki tego typu wyposażone były samoloty transportowe Lisunow Li-2,

26 Malowane na maszynach radiowe numery wywoławcze były skróconym numerem seryjnym samolotu, z którego odejmowano pierwszą cyfrę z liczby będącej oznaczeniem roku budżetowego, w którym realizowano budowę samolotu. Tak więc pełny numer seryjny tego egzemplarza B-17 G to 44-6674, a jego numer wywoławczy to 46674. Tamże, s. 31.

stanowiące licencyjną wersję amerykańskiego samolotu pasażerskiego i transportowego Douglas DC-3²⁷.

Ogromną pomoc we właściwej identyfikacji elementów amerykańskiego samolotu okazał także Szymon Serwatka, członek współpracującej z Departamentem Obrony USA polskiej grupy badaczy Aircraft Missing In Action Project (A.M.I.A.P.). Głównym celem grupy A.M.I.A.P. jest badanie losów oraz stworzenie pełnej listy amerykańskich samolotów, które w czasie II wojny światowej rozbiły się na terenie obecnych granic Polski. Warto nadmienić, iż obecnie znane jest ponad 100 przypadków rozbicia lub przymusowego lądowania samolotów USAAF w Polsce. Szymon Serwatka jako pierwszy, w opublikowanym w 2001 r. artykule, szerzej zajął się kwestią bombowca ze Zgórska²⁸. Dzięki niemu możliwe stało się porównanie poszczególnych elementów z fotografiami szczątków innych „Latających Fortec”, jak również zapoznanie się z raportem z misji bojowej oraz drogi powrotnej do Włoch sporządzonym przez por. Philippa Good’a w dniu 31 marca 1945 r. Kilkadziesiąt wyselekcjonowanych części należy do samolotu Boeing B-17 G o nr seryjnym 44-6674²⁹. Praktycznie brak jest elementów konstrukcyjnych płatowca i elementów poszycia. Zachowane fragmenty stanowią głównie podzespoły i fragmenty podzespołów wyposażenia mechanicznego, układów elektrycznego, sterowania silnikami i klapami, paliwowego, instalacji olejowej i tlenowej. Stan zachowania poszczególnych części jest zróżnicowany, na co wpływ miały wcześniejsze warunki ich przechowywania, m.in.: niedostateczne zabezpieczenie przed wilgocią. Nienajlepszy stan zachowania niektórych przedmiotów wynika także z faktu, że mieszkańcy Zgórska i okolic użytkowali elementy samolotu w swoich gospodarstwach, np. w charakterze elementów maszyn rolniczych, naczyń itp. Paradoxem jest to, że takie ich zastosowanie ocaliło te przedmioty przed urzędowym złomowaniem.

Najciekawszym i jednym z najlepiej zachowanych obiektów jest przekładnia napędu podkadłubowej, kulistej, obrotowej wieżyczki strzeleckiej Sperry, tzw. „ball turret”. Na jednej z dwóch tabliczek znamionowych, obok danych eksploatacyjnych, numeru seryjnego, oznaczenia patentowego, znaków kontroli jakości, widnieje nazwa producenta: „Vickers Inc., DETROIT, U.S.A.”³⁰. Na omawianym elemencie widoczne są doskonałe właściwości amerykańskich farb, w tym przypadku Flat Bronze Green No. 9. Nalot korozyjny widoczny jest jedynie na niemalowanych fragmentach stali.

27 J. Kończak, B. Szuman, *Samolot transportowy Li-2. Typy Broni i uzbrojenia nr 40*. Warszawa 1976, s. 16.

28 Sz. Serwatka, *Piknik pod Latającą Fortecą*, „Przegląd Lotniczy. Aviation Revue” 2001, nr 11(87), s. 18.

29 Była to maszyna w odmianie B-17 G-60 DL, wyprodukowana na licencji Boeing’a przez zakłady Douglas’a w Long Beach na Florydzie. Jej numer fabryczny to 22897. W. Markowski, *Boeing B-17...*, s. 63.

30 Boeing Aircraft Co. oraz wytwórnie budujące B-17 na licencji, zajmowały się jedynie wytwarzaniem głównych elementów oraz montażem płatowców i współpracowały z wielką liczbą kooperantów produkujących podzespoły.

Do obecnych czasów przetrwał także bezodpryskowy aluminiowy zbiornik tlenu zasilający instalację, która umożliwiała załodze oddychanie podczas lotów na dużych wysokościach. W samolocie B-17 wersji G znajdowało się do 13 takich zbiorników, rozmieszczonych na ścianach i pod podłogą kabiny pilotów oraz pod podłogą przedziału radiowego³¹. O przeznaczeniu zbiornika świadczy częściowo czytelny, malowany szablonem napis eksploatacyjny: „NONSHATTERABLE/ LOW PRESSURE OXYGEN CYLINDER TYPE G-1 SPEC. Nr. 440321/ INTERNAL VOLUME 2100 [...] INCHES/ AVAILABLE OXYGEN FROM 400 TO 50/ POUNDS PER SQUARE INCH/ PRESSURE = 29.0 [...]”³². Całość zbiornika pokryta jest farbą podkładową Zinc Chromate Primer o charakterystycznej zielonożółtej barwie. Farba ta widoczna jest w miejscach przetarcia farby wykończeniowej Interior Green. Zbiornik ma długość 59 cm i średnicę 31,5 cm. Jest to dość rzadki element, gdyż podczas uderzenia o ziemię czy pożaru samolotu, znajdujący się w zbiorniku tlen ulegał rozprężeniu, co powodowało jego eksplozję. Fakt ten potwierdza pochodzenie omawianego elementu z maszyny, która nie uległa rozbiciu, właśnie takiej, jak samolot por. P. Good’a.

Największym z ocalałych elementów amerykańskiego bombowca jest fragment samuszczelniającego zbiornika paliwa. Zbiorniki tego typu montowano w samolotach B-17 począwszy od wersji „D”. Znajdowały się one w liczbie 6 (po 3) w przykadłubowych sekcjach skrzydeł oraz 18 (po 9) w sekcjach zewnętrznych. Zbudowane były z blachy aluminiowej wyłożonej od wewnątrz arkuszami z prasowanych, naprzemienne ułożonych warstw wulkanizowanej i niewulkanizowanej gumy³³. W momencie przestrzelenia zbiornika, powstały otwór był zatykany przez niewulkanizowaną gumę, która pęczniała w kontakcie z wypływającym paliwem. Na zachowanym elemencie o wymiarach 135 x 75,5 cm, doskonale widać warstwy dwóch rodzajów gumy oraz naniesiony białą farbą numer katalogowy części „SERIAL 4460220”. Niestety część ta uległa znacznemu uszkodzeniu, poprzez odcięcie dużych fragmentów gumy.

Z układu napędowego bombowca przetrwał element instalacji olejowej. Jest to tłoczona z blachy aluminiowej, wypukła, eliptyczna w obrysie boczna ścianka samuszczelniającego, trzydziestosiedmiogalonowego (140 l) zbiornika oleju smarownego. Fragment ma wymiary 62,5 x 33,5 cm. Tego typu zbiornik znajdował się za płytą ognioodporną każdego z 4 silników³⁴. Osobnym fragmentem jest bakelitowa tabliczka znamionowa takiego zbiornika, na której oprócz nazwy, numeru katalogowego, danych eksploatacyjnych znajduje się nazwa producenta Goodyear Tire & Rubber CO.

W dobrym stanie zachował się również element sterowania turbosprężarki jednego z silników. Ściśle jest to wyprodukowany w zakładach Barber Colman Company

31 A. Jarski, A. i W. Markowscy, *Boeing B-17...*, cz. 2, s. 99–100.

32 „BEZODPRYSKOWY/ NISKOCIŚNIENIOWY ZBIORNIK TLENU TYP G-1 SPEC. Nr. 440321/ WEWNĘTRZNA OBJĘTOŚĆ 2100 [...] CALI/ DOSTĘPNY TLEN OD 400 do 50/ FUNTÓW NA CAL KWADRATOWY/ CIŚNIENIE = 29.0 [...]”

33 A. Jarski, A. i W. Markowscy, *Boeing B-17...*, s. 77–78.

34 Tamże, s. 78–79.

w Rockford w Illinois mechanizm sterowania zaworu nadmiarowego dolotu powietrza do turbosprężarki jednego z zewnętrznych silników (nr 1 lub 4) Wright R-1820-97³⁵. Taki sam element odnaleziono pośród szczątków samolotu B-17 G, który rozbił się na jeziorze Stolsko w województwie zachodniopomorskim. Obecnie szczątki tego samolotu znajdują się w zbiorach Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu³⁶.

Interesującym obiektem jest jedna z części centralnej konsoli sterowania silnikami. Konsola ta znajdowała się w kokpicie, pomiędzy stanowiskami pilotów. Zachowany element ma formę okręgu z trzema rozpórkami połączonymi z łożyskiem tocznym. Na dwóch rozpórkach znajdują się wytłoczone wraz z elementem nazwa producenta „BOEING” oraz nr katalogowy części „3-11130-4”. Element pokryty jest farbą Interior Green.

Wśród zachowanych mechanizmów znajduje się także nadajnik kąta wychylenia klap skrzydłowych zaprojektowany przez koncern Pioneer, a wyprodukowany przez zakłady Bendix. Urządzenie to działało na zasadzie przetwarzania położenia kąтового wirnika na napięcie elektryczne, które z kolei docierało przewodami do odpowiedniego wskaźnika w kokpicie.

Ponadto omawiany materiał liczy kilkadziesiąt pomniejszych elementów, w tym: łożyska toczne, gumowe uszczelki, aluminiową pokrywę otworu inspekcyjnego, przewody i złącza instalacji elektrycznej, ebonitowe izolatory, solenoid, aluminiowy element konstrukcyjny, metalowe obudowy, koła zębate. Wszystko to składa się na cenne i dobrze zachowane świadectwo osiągnięć lotniczej myśli technicznej z okresu II wojny światowej. Dodatkowo wartość badanego w Muzeum Historii Kielc zbioru podnosi wiążąca się z nim ciekawa, wręcz przygodowa historia misji bojowej oraz powrotu do Włoch załogi amerykańskiego bombowca. Można stwierdzić, iż losy B-17 G ze Zgórska koło Kielc, to jedna z najciekawszych, choć mało znanych historii dotyczących samolotów z białymi gwiazdami nad Polską.

35 Tamże, s. 73.

36 M. Mucha, *Tajemnicza Forteca ze Stolska*, <http://www.samoloty.ow.pl/str196.html> (26.10.2011).

Konrad Otwinowski (Kielce)

White stars over Kielce. Elements of an American bomber Boeing B-17 G from Zgórsko in the Kielce History Museum

In 2011, some parts of an American bomber Boeing B-17 G called “Flying Fortress”, which on March 15, 1945 had an emergency landing in Zgórsko near Kielce, were acquired by the Kielce History Museum. The plane with serial number 44-6674, which belonged to the 96th Bomb Squadron (2nd Bomb Group) of the 15th Air Force, was damaged during a raid on a synthetic fuels manufacturing plant in Ruhland. The article focuses on the history of the plane’s construction and use as well as its tactical and technical data. It also presents the events connected with the raid, the fate of the crew following their emergency landing in Zgórsko near Kielce and in the period until their return to a base in Italy. All the events have been reconstructed on the basis of a Lieutenant Philip Good’s report. The last part of the article focuses on research problems connected with identifying and describing the existing elements of the plane. Additionally, the article presents the general characteristic of the collection and descriptions of its most interesting elements.

The collection comprises several dozen elements, of which the most interesting include: ball turret, aluminium oxygen tank, part of a rubber fuel tank, oil tank, engine parts, steering console and other. The entire collection constitutes a valuable and well-preserved testimony to the achievements of aviation technical thought during World War II. The history of B-17 from Zgórsko near Kielce is one of the most interesting, although not common, stories about planes with white stars fighting in Poland.

Komunikaty

Marta Pawlina-Meducka (Kielce)

„Kilka słów w kwestii kobiecej” w Kielcach

Tak zwana „kwestia kobieca” zaczęła być przedmiotem uwagi społeczeństwa polskiego już w pierwszej połowie XIX w. Zainicjowały ją m.in.: Klementyna z Tańskich Hoffmanowa, Paulina Krakowowa, Seweryna Duchcińska-Pruszkowa, Józefa Śmigielska¹, a nieco później podjęła Narcyza Żmichowska i Entuzjastki. Stały się one pionierkami w dziedzinie promocji nowoczesnego modelu wychowania i kształcenia kobiet. Celem inspirowanego przez nie ruchu miało być stworzenie godnych warunków udziału w życiu społecznym i pomoc w rozwijaniu zainteresowań wychodzących poza tradycyjnie kobiece.

W latach sześćdziesiątych XIX w. ten program został poważnie wzbogacony przez coraz silniejsze, a wynikające z konieczności polityczno-gospodarczej, dążenia ekonomiczne kobiet. Już nie samo wykształcenie, co popularyzowała np. Eleonora Ziemięcka w *Kursie wyższym nauk dla kobiet*, czy Henryk Struve w *Estetycznym wychowaniu kobiet*, ale przygotowanie do pracy zawodowej, dającej szansę samodzielności materialnej, stawało się celem, jaki chciały osiągnąć emancypujące się kobiety. Tę tendencję wspierały postępowe pisma warszawskie („Przegląd Tygodniowy”), upowszechniając poglądy znanych i popularnych na zachodzie Europy rzeczniczek ruchów kobiecych, np. Wirginii Penny (autorki propagowanego w Królestwie dzieła *Praca kobiet czyli zakres ich działalności praktycznie okazany w przeszło 600 powołaniach i zawodach*)².

Rzeczywisty ruch na rzecz popularyzacji idei pracy zarobkowej kobiet i potrzeby ich gruntownego kształcenia jako przyszłych matek i obywaterek rozpoczął się w latach siedemdziesiątych XIX w. Stały za nim wówczas, obok najbardziej znanej Elizy Orzeszkowej, Maria Ilnicka, Józefa Dobieszewska, Anastazja Dzieduszycka, Seweryna Pruszkowa, Waleria Marrene-Morzkowska. Nie łączyła ich bynajmniej jednolitość poglądów na kwestię kobiecą, przeciwnie – różniły się znacznie. Żeby nie przywoływać powszechnie znanego stanowiska Elizy Orzeszkowej, posłużmy

1 Por. Z. Ciechanowska, *Hoffmanowa z Tańskich Klementyna*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 9, s. 573–576, I. Lewańska, *Krakowowa z Radziejewskich Petronela Paulina*, tamże, t.15, s. 123–125, A.Bar, *Duchcińska Seweryna z Żochowskich I. v. Pruszkowa*, tamże, t. 5, s. 440–441.

2 Por. P. Chmielowski, *Zarys najnowszej literatury polskiej, (1864–1894)*, Kraków 1895, s. 58–63.

się innymi przykładami. Waleria Marrene-Morzowska³, autorka poczytnych powieści (m.in. *Fragment* 1865, *Mąż Leonory* 1869, *Róża* 1872, *Zakłęte siły* 1882, *Panna Felicja* 1885), przedstawiała w nich tragiczne skutki niewłaściwego wychowania dziewcząt. Dla przeciwwagi prezentowała też bohaterki, które zmuszone okolicznościami, potrafiły się utrzymać z pracy własnej. W swoim warszawskim salonie literackim organizowała, a i sama wygłaszała odczyty, poświęcone emancypacji kobiet. Podobne prelekcje dawała publicznie, nie unikała też wystąpień prasowych, poświęconych tej kwestii.

Z kolei Maria Ilnicka⁴ zostawszy w 1865 r. redaktorką „Bluszczu” przekształciła go z magazynu mód w opiniotwórczy organ umiarkowanych emancypantek. Nie należąc nigdy do radykalnego skrzydła ruchu kobiecego Ilnicka skłaniała się ku stanowisku, że rodzina jest pierwszym powołaniem kobiety. Potrafiła jednak od 1877 r. upowszechnić w „Bluszczu” pogląd o potrzebie zakładania szkół przemysłowych i szkół gospodarstwa kobiecego.

O konieczności kształcenia kobiet wypowiadał się też wielokrotnie jeden z największych ówczesnych autorytetów, Aleksander Świętochowski. Sekundował mu Edward Prądzyński, autor popularnej pracy *O prawach kobiet* z 1873 r.

Droga od słów do czynów nie była jednak łatwa. Realizację celów oświatowych utrudniały nawyki społeczne, które zwyczajowo ograniczały aktywność kobiety do domu i rodziny. Stereotypowe wyobrażenia o powinnościach kobiet najłatwiej przełamywały prywatne szkoły artystyczne. Identyfikowano je na ogół z akceptowanym i popieranym od lat rozwijaniem kobiecych talentów plastycznych i rękodzielniczych (malarstwa, rysunku, haftu), pożądanych w „pakiecie” wyposażenia panien na wydaniu. Nie budziły więc niechęci, a przeciwnie, miały dość poważne wsparcie nawet w tradycyjnych środowiskach.

W drugiej połowie XIX w. takich szkół artystycznych na ziemiach polskich powstało wiele. Najwięcej, bo aż kilkanaście w Warszawie, cztery w Krakowie i trzy we Lwowie⁵. Wśród tych, na ogół efemerycznych, instytucji wyróżniały się Kursy dla Kobiet przy Szkole Rysunkowej, które w latach 1867–1901 prowadził Wojciech Gerson⁶. Popularne były też szkoły artystyczne Ludwika Wiesiołowskiego i Marii Andrzejkowiczówny. Wymienione placówki kładły nacisk na rozwijanie uzdolnień malarskich uczennic, mieszczących się w ramach tradycyjnego wychowania estetycznego.

O wiele bardziej wszechstronnie kształciła w Krakowie szkoła Adriana Baranieckiego, czyli popularne Baraneum, a w istocie – Wyższe Kursy dla Kobiet Adriana

3 I. Wyczańska, *Marrene I.v. Morzkowska z Malletskich Waleria*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, s. 60–62.

4 M. Hulewiczowa, *Ilnicka z Majkowskich Maria*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, s. 155–156.

5 M. Poprzęcka, *Boznańska i inne*, w: *Kobieta i kultura*. Zbiór studiów pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarca, Warszawa 1996, s. 178.

6 Gerson Wojciech (1831–1901), malarz, publicysta, pedagog (nauczyciel m. in. J. Chełmońskiego, L. Wyczółkowskiego, J. Pankiewicza), inicjator założenia Towarzystwa Zachęty do Sztuk Pięknych w Warszawie

Baranieckiego, otwarte w 1870 r.⁷ W latach sześćdziesiątych Baraniecki⁸ zetknął się, w trakcie swoich europejskich podróży, pod przymusem odbywanych po powstaniu styczniowym 1864 r., z Johnem Ruskinem⁹. W wyniku tego spotkania dostrzegł potrzebę, a może bardziej, konieczność szerokiego kształcenia społeczeństwa polskiego. Z licznych, powziętych przez niego po powrocie do kraju projektów edukacyjnych (wykłady dla mężczyzn i kobiet, kursy handlowe dla młodzieży itp.), trwale okazały się wyższe kursy dla kobiet. Baraniecki powołał je wprawdzie w Krakowie, ale z myślą o kobietach z zaboru rosyjskiego, które były wówczas odcięte od możliwości szerszego kształcenia. W jego pomysłe, niezrealizowanym zresztą w całości, kursy miały stanowić rodzaj uniwersytetu, dającego słuchaczkom wyższe wykształcenie o kierunku humanistycznym lub przyrodniczym, a także podstawę do samodzielnego samokształcenia artystycznego¹⁰.

Bardziej przedsiębiorcze adeptki wyjeżdżały też do Niemiec czy Francji, gdzie już od dawna przyjmowano kobiety do szkół kształcących w sztuce użytkowej: gobelinarstwie, projektowaniu wzorów porcelany i tkanin do seryjnej produkcji, introliigatorstwie artystycznym¹¹. Nabyte tym sposobem umiejętności nie tylko rozwijały „talenta”, ale dawały też, w razie konieczności, zawód¹². Naukę w krajowych i zagranicznych szkołach tego typu podejmowały dwie kategorie słuchaczek. Były to młode panny, poszukujące zajęcia nie zawsze zarobkowego, a dającego społeczny prestiż, rozwijającego wrażliwość estetyczną i zmysł artystyczny. Kategorię drugą stanowiły kobiety zmuszone okolicznościami życiowymi do pracy zarobkowej, służącej utrzymaniu rodziny. Należała do tej grupy Bronisława z Bierzyńskich Poświkowa, urodzona w 1855 r. w Kielcach malarka i twórczyni w dziedzinie sztuki stosowanej.

Obszerną notę biograficzną nie bez powodu poświęciła jej wybitna badaczka polskiego teatru przełomu XIX/XX w, Lidia Kuchtówna¹³. Poświkowa była bowiem matką Ireny Solskiej, świetnej aktorki teatralnej, niedoścignionej odtwórczyni wielu ról z repertuaru modernistycznego. Solskiej zaś przyniosły sławę nie tylko jej kreacje aktorskie. Sławna była również ze swojej inwencji plastycznej, co pozwoliło jej projektować sobie malarskie, efektowne kostiumy sceniczne, które przeszły do legendy teatralnej¹⁴. Badając dzieło utalentowanej artystycznie aktorki Lidia Kuchtówna musiała przyjrzeć się i jej matce, nietuzinkowej przedstawicielce swojej epoki.

Poświkowa, znalazłszy się około 1880 r. w tarapatkach wskutek nagłej ślepoty męża i jego poważnego zadłużenia, w wieku 25 lat wzięła na siebie obowiązek utrzyma-

7 J. Kras, *Wyższe Kursy dla Kobiet im. A. Baranieckiego w Krakowie 1868–1924*, Kraków 1972.

8 I. Bojarska, *Baraniecki Adrian*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, s. 720–721.

9 Ruskin John (1819–1900), angielski teoretyk i krytyk sztuki, wywarł wpływ na współczesną sobie myśl estetyczną i socjologiczną.

10 J. Kras, *Wyższe kursy...*, s. 22–23.

11 M. Poprzęcka, *Biznańska...*, s. 180.

12 I. Lorentowiczówna, *Oczarowania*, Warszawa 1975.

13 L. Kuchtówna, *Poświkowa z Bierzyńskich Bronisława*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 27, s. 710–711.

14 W kostiumie Infantki, wzorowanym na portrecie Velazqueza, portretował ją m.in. Stanisław Wyspiański.

nia rodziny. Zaczęła od własnej edukacji, czyli nauki rysunku i malarstwa w Szkole Rysunku W. Gersona, Szkole dla Kobiet L. Wiesiołowskiego i kursach u M. Andrzejkiewiczówny. Już po roku intensywnej edukacji przedstawiła publicznie swoje prace koronkarskie, a od 1884 r. została stałą wystawczynią, wielokrotnie nagradzaną na konkursach za przedmioty sztuki stosowanej (zdobione ekrany, wachlarze, porcelana, fajanse). Realizowała się także w malarstwie, wykonując pastele, obrazy olejne z motywami kwiatów, owoców, ptaków. Świadomie ograniczała tematykę swoich prac malarskich do „bezpiecznych” wątków dekoracyjnych, najłatwiej znajdujących nabywców. Znaczenie miał pewnie i fakt, że obrazy „salonowe”, za jakie należy uznać jej prace, nie wymagały rozbudowanego warsztatu, modeli i rekwizytów. Nawet jeśli miała ambicje czysto artystyczne, z konieczności wybrała nie oryginalną pracę twórczą, a zarobkową sztukę użytkową.

W 1890 r. po kilkumiesięcznym pobycie w monachijskiej Kunstgewerbeschule, od dawna już kształcącej kobiety, sama uruchomiła w Warszawie Szkołę Malarstwa i Rzeźby dla Kobiet, która cieszyła się dużym powodzeniem. Przygotowywała w niej uczennice do konkretnych zadań, ucząc je rysunku na potrzeby przemysłu oraz rysunku technicznego, drzeworytnictwa, haftu artystycznego, malowania imitacji gobelinów i podobnych umiejętności¹⁵. Ówczesnym obyczajem otwierała też przy szkole pracownię, w której przyjmowała i wykonywała zamówienia na przedmioty sztuki użytkowej.

Nie zaniedbywała przy tym własnej pracy artystycznej. Malowała kwiaty i krajobrazy, projektowała meble, obicia, gobeliny. Wystawiała i była nagradzana w Petersburgu, Chicago, Grazu, Krakowie, miała indywidualne wystawy w warszawskim Salonie Krywulta (1886, 1902)¹⁶. Brała też udział w zorganizowanym ruchu artystycznym; w 1888 r. współtworzyła Warszawski Salon Artystyczny, należała do Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych. Zmarła u szczytu swoich możliwości twórczych w 1902 r.

Wątek kielecki w „kwestii kobiecej” nie ogranicza się do luźnego w istocie związku z Bronisławą Poświkową. Nie jest on bogaty, ale zachowuje pewną ciągłość, co można uznać za dowód determinacji redakcji „Gazety Kieleckiej”. Ona to bowiem, od początku swej obecności na kieleckim rynku, a powstała w 1870 r., uważnie śledziła i starannie relacjonowała kwestię kobiecą w Królestwie w nadziei, że zaciekawi nią kielecki establishment. Gazeta zajmowała się dwoma aspektami sprawy. Już od 1872 r. oswajała czytelników z pojęciem emancypacji kobiet, choć trzeba powiedzieć, że robiła to nad wyraz ostrożnie, nie chcąc się narazić konserwatywnej publiczności miejscowej. Na początek zalecała więc, aby kobiety nie rywalizowały z mężczyznami, ale ograniczały swoje dążenia do niesienia im pomocy.¹⁷ Z czasem prezentowała szersze, choć

15 M. Poprzęcka, *Bożnańska...*, s. 179–180.

16 Salon Krywulta, pierwsza w Warszawie poważna placówka handlu dziełami sztuki, otwarta w 1880 r. przez Aleksandra Krywulta (1845–1903), absolwenta krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych, od 1897 r. współzarządzana przez jego syna Jana (1873–1923). Salon, w którym odbywały się znaczące wystawy o poziomie europejskim, został wskutek kryzysu gospodarczego zlikwidowany w 1906; por. M. Płażewska, *Krywult Aleksander, Krywult Jan*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, s. 504–505.

17 W.B. O *emancypacji kobiet*, „Gazeta Kielecka” 1872, nr 90.

nie nazbyt nowatorskie stanowisko w kwestii wychowania kobiet. W niesygnowanym artykule *Po co przychodzą na świat dziewczyny?* z 1878 r., ktoś objaśniał swój (i gazety zapewne) pogląd na dobre wychowanie dziewcząt. Miały się na nie złożyć: nauka w dobrej szkole, wyuczone umiejętności praktyczne, w tym sztuka gospodarowania pieniędzmi, zamiłowanie do pracy, przedkładanie wygody nad modę, wrażliwość na piękno natury, uczciwość i pogarda dla kłamstwa, a także stosowny wybór męża – nie ze względu na jego status majątkowy, ale z uwagi na charakter. Tak wyposażona panna powinna sobie w życiu poradzić¹⁸. Ten idealny program wychowawczy istniał jednak tylko w wyobraźni autora artykułu. Tymczasem praktyka szła w zupełnie innym kierunku. Na prowincji – nad czym gazeta ubolewała - wprowadzano córki w świat najpóźniej w szesnastym roku życia, wykorzystując karnawał jako okazję do jak najwcześniejszego wydania ich za mąż. Pośpiech, z jakim się to odbywało, „uniemożliwia dzisiejszym pannom – pisał komentator – zapatrywanie się z należytego stanowiska na świat i życie”¹⁹.

Obok tego wąskiego nurtu programowego „Gazeta” skrupulatnie prowadziła kronikę zdarzeń związanych z ruchem emancypacyjnym. Zarejestrowała np. jeden z warszawskich odczytów W. Marrene-Morzkowskiej o pracy kobiet i jej moralnym i ekonomicznym wymiarze²⁰. Z lekką zazdrością donosiła o powstawaniu „pracowni kobiet”, czyli zakładów rękodzielniczych, zatrudniających kobiety w kolejnych miastach gubernialnych: Kaliszu, Piotrkowie, Włocławku, a nawet w Żytomierzu²¹.

Pisała o korzyściach płynących z kształcenia młodych panien i specjalnościach wykładanych na organizowanych dla nich kursach. W 1876 r. dość szeroko informowała o działalności warszawskiego zakładu rękodzielniczego dla kobiet, który nie tylko miał się dobrze, ale wprowadzał nowe kierunki nauczania. Słuchaczki warszawskiego kursu mogły się, obok rękodzielnictwa, uczyć prowadzenia gospodarstwa domowego, wiejskiego i ogrodniczego łącznie z buchalterią oraz podstaw higieny. Tak wykształcona kobieta, komentowała „Gazeta”, „godnie spełnia swe zadania w rodzinie”, nie mówiąc o zysku społecznym, płynącym z urzeczywistnienia idei równouprawnienia²². Gazeta śledziła i rejestrowała starannie warszawskie wystawy „pracy kobiet” w nadziei, że obudzi podobną aktywność mieszkanki Kielc²³. Podobnie życzliwie towarzyszyła powstawaniu zakładu gospodarczego dla kobiet założonego w 1897 r. w Chyliczkach pod Piasecznem przez hr. Cecylię Plater-Zyberkównę. Analizę celów i kierunków kształcenia w tej szkole potraktowała skrupulatnie, poświęcając jej aż trzydziestokrotny tekst²⁴.

18 B.a. *Po co przychodzą na świat dziewczyny?*, tamże, 1878, nr 63.

19 B. a. *Nasze panny*, tamże, 1893, nr 20.

20 Tamże, 1875, nr 23.

21 Tamże, 1875, nr 67; 1876, nr 9; 1889; nr 7.

22 Tamże, 1876 nr 9

23 Tamże, 1889, nr 25.

24 Tamże, 1897, nr 35–38.

Z relacji i opinii zawartych w „Gazecie” wynika, że skłaniała się nie tyle ku artystycznemu, co praktyczno-zawodowemu kierunkowi edukacji. Potwierdza to zamieszczony w niej w 1892 r., a więc po kilku latach dyskretnej, a nieustannej propagandy, obszerny artykuł poświęcony pracy kobiet²⁵. Jego autor rzetelnie i rzeczowo przedstawiał sytuację kobiet na prowincji na ogólnym tle przemian społeczno-gospodarczych w Królestwie. Dostrzegał ubożenie ziemiaństwa, skutkujące brakiem środków na posagi dla panien, które z tej przyczyny coraz trudniej było wydać za mąż. Inną konsekwencją postępującej biedy środowiska ziemiańskiego było zamieranie obyczajów utrzymywania ubogich krewnych, w tym niezamężnych kuzynek, co stawało pod znakiem zapytania ich los. Z kolei młodzi inteligenci, wywodził dalej autor artykułu, coraz trudniej znajdowali zajęcie w zawodach urzędniczych. Mniej chętnie zakładali więc rodziny, nie mogąc im dać gwarancji stabilizacji materialnej. Wreszcie wysokie koszty kształcenia dzieci powodowały, że inwestowano głównie w edukację synów. Córkom, jeśli nie udało się ich wydać za mąż, pozostawała niewdzięczna praca nauczycielska albo, w skrajnych przypadkach, zajęcie „przy igle”. Trzeba zatem, wywodził J.K., rozszerzyć możliwości pracy kobiet o praktyczne, a potrzebne na rynku pracy umiejętności, których z powodzeniem uczą się już kobiety w innych miastach, a to: krawiectwo, haft biały, kolorowy i złotem, koronki i gipiury, modniarstwo, kwiaciarstwo, robota krawatów, rękawicznictwo i pończosznictwo. W drugim porządku autor artykułu widział potrzebę nauczania zawodów „artystycznych”: malarstwa, rysunku, rzeźby w drewnie, introligatorstwa. Ostrożnie i realistycznie oceniał możliwość realizacji tego zamierzenia, choć miał niezbite przeświadczenie, że innej drogi nie ma. Artykuł był, jak się wkrótce okazało, zwiastunem od dawna wyczekiwanej inicjatywy.

Angażując się w popularyzację kształcenia kobiet, jako niezbędnego elementu programu pracy organicznej, „Gazeta” apelowała w pierwszej kolejności do prywatnego, jednostkowego adresata, czyli do rodziny²⁶. Dopiero w 1889 r., a więc po kilkunastu latach od pierwszych tekstów, poświęconych tej kwestii, pojawiła się perspektywa publiczna. Była nią zapowiedź utworzenia w mieście aż trzech „szkół profesjonalnych” dla kobiet, które uzyskawszy zgodę władz, miały otworzyć p.p. P. Gałęcka, B. Kwiatkowska i J. Studzińska²⁷. Skończyło się na nadziei. Dopiero następny projekt edukacyjny z 1892 r. przyniósł konkrety.

Zaczął się ostrożnie od lekcji „wypalania na drzewie i skórze”, modnego już od kilku lat w sąsiednich miastach. Udzielała ich „osoba specjalnie uzdolniona w tym kierunku”, a mówiąc wprost – Elżbieta Grobicka, prawdopodobnie córka Piotra Grobickiego, sędziego w Wydziale Karnym Sądu Okręgowego w Kielcach²⁸. Możliwe, że była ona absolwentką niewiele wcześniej założonej warszawskiej szkoły Bronisławy Poświkowej.

25 J.K. *Praca kobiet*, tamże, 1892, nr 91.

26 B.a., *Kształcenie kobiet*, tamże, 1892, nr 39.

27 Tamże, 1889, nr 91.

28 Wg „Gazety Kieleckiej” 1881, nr 76.

Zanim otworzyła szkołę, Grobicka zorganizowała wcześniej tytułem próby kursy kroju, szycia, haftu białego i kolorowego, pończosznictwa, wyrabiania kwiatów, szycia bielizny, gipiury, koronkarstwa klockowego i rysunku ornamentacyjnego²⁹. Zapowiadała też oficjalnie, uzależniając decyzję od zainteresowania potencjalnych uczennic, otwarcie Szkoły Rzemiosł dla Kobiet, w której po roku nauki mogłyby zdobyć zawód w jednej z wymienionych wyżej specjalności³⁰.

Szkoła, otwarta w 1893 r. przy ul. Leonarda w domu Wierzbickiego, okazała się być nie tylko w wyobrażeniu „Gazety”, ale w rzeczywistości bardzo potrzebna. Na pierwszy, trwający jeden rok kurs, zgłosiło się aż 50 osób, przeważnie „panien kończących edukację”. Powodzeniem cieszył się kurs kroju i szycia sukien, najmniej uczennic wybrało naukę wykonywania kwiatów³¹. W drugim roku nauczania Grobicka wprowadziła nowe przedmioty: haft złotem i jedwabiami, introligatorstwo, „szewctwo”, modniarstwo, pończosznictwo. Nadała więc kształceniu uczennic wyraźnie praktyczny, zawodowy profil, choć miała w ofercie i zajęcia bardziej artystyczne: malowanie na drewnie i aksamicie, „robotę macrame” i podobne robótki. Przeniosła też siedzibę szkoły do obszerniejszego lokalu w domu p. Daumont na ul. Małej. Otworzyła bowiem, wzorem Poświkowej, pracownię szycia i znaczenia bielizny, haftów wszelkich i robót w zakresie sztuki stosowanej wchodzących, co wymagało większej powierzchni.³²

Nie wiemy z jakich środków : czy, co mało prawdopodobne, z dochodów płynących z prowadzenia szkoły, czy z posagu, czy z rodzinnego majątku, dość że w połowie 1894 r. Grobicka nabyła kamienicę przy ul. Czystej (obecnie Paderewskiego) w pobliżu Plant. Tam też z początkiem roku szkolnego 1894/95 przeniosła Szkołę Rzemiosł dla Kobiet³³. Żeby nabyć dom, musiała też zaciągnąć pożyczkę w Towarzystwie Kredytowym m. Kielc³⁴.

Szkoła uzyskiwała więc stały adres, miała też w dalszym ciągu coroczny nabór uczennic. W 1898 r. na kieleckiej Wystawie Przemysłowo-Rolniczej, otwartej w specjalnie w tym celu zbudowanych pawilonach, uczennice Szkoły Rzemiosł Elżbiety Grobickiej wystawiały swoje prace, a samą Grobicką uhonorowano listem pochwalnym za wzorowe prowadzenie placówki³⁵. Do udziału we wspomnianej wystawie organizatorzy zaprosili i Bronisławę Poświkową – utalentowaną krajanką, która odniosła sukces w Warszawie. Należało się przecież nią pochwalić tym bardziej, że był to honor dla miasta. Aby zamknąć kwestię wystaw należy dodać, że od 1900 r. Grobicka organizowała bezpłatną wystawę prac swoich uczennic: haftów, robót kobiecych i przedmiotów sztuki stosowanej, wykonanych przez każdoroczne wychowanki. W 1901 r. były to

29 Tamże, 1892, nr 94.

30 Tamże, 1892, nr 73.

31 Tamże, 1893, nr 50.

32 Tamże, 1893, nr 67.

33 Tamże, 1894, nr 65.

34 Archiwum Państwowe w Kielcach, Akta miasta Kielc, Hipoteka miasta Kielc, sygn. 305.

35 „Gazeta Kielecka” 1898, nr 70.

prace 22 uczennic, co oznaczało, że zainteresowanie kielczanek zawodami kobiecymi nieco zmalało. Potwierdza to „Gazeta Kielecka”, która odnotowała w czas jakiś potem, że placówka przynosi niewielkie dochody, a jej działalność ograniczają jakieś bliżej nie nazwane „przeciwności”³⁶.

Wciąż jednak nabór kandydatek był na tyle liczny, że pozwalał jej trwać. Program nauczania w podstawowym zakresie: haft biały, znaczenie bielizny, kurs kroju i szycia sukien, szycie bielizny, gipiura, wypalanie artystyczne w drewnie, nie ulegał zmianie. Uzupełniały go zajęcia wymienne: nauka haftu kolorowego artystycznego, rysunek z natury, malarstwo stosowane do przemysłu, koronki irlandzkie, teneriby itp.³⁷ Oznaczało to, że uczennice w większości oczekiwały od szkoły praktycznego przygotowania do pracy rękodzielniczej.

Od 1908 r. szkoła przestała się ogłaszać. Jednocześnie w mieście powstała, wspierana przez środowisko inteligenckie, Szkoła Handlowa Żeńska³⁸.

W 1917 r. za kwotę 8200 rs Elżbieta Grobicka sprzedała swój dom przy u. Czystej Janowi Jastrzębskiemu, właścicielowi dóbr Jurków powiatu pińczowskiego. Akt sprzedaży odbył się przed notariuszem Mieczysławem Dygulskim. Sama Grobicka wyjechała do Warszawy i zamieszkała przy ul. Kredytowej 14. Tam też poświadczyła w 1918 r. odbiór 6000 rs raty za sprzedaną nieruchomość³⁹. Miejmy nadzieję, że były to ruble w złocie.

36 Tamże, 1906, nr 99.

37 Tamże, 1906, nr 75.

38 K. Mayzel, *Głos w sprawie szkół żeńskich*, tamże, 1909 nr 10, M. Zawadzki, *Żeńska szkoła handlowa w Kielcach*, tamże, 1909 nr 11; *Wiadomości miejscowe*, tamże. 1909, nr 14, 34.

39 Archiwum Państwowe w Kielcach, Akta miasta Kielc, Hipoteka miasta Kielc, sygn. 305.

Marta Pawlina-Meducka (Kielce)

Mieczysław Bierzyński (Mieczysław Czerneda) - literat i jurysta

Z ołówkowego portretu spogląda na nas młody mężczyzna o pociągłej twarzy, przenikliwym spojrzeniu, wysokim czole, rzec można – wzór męskiej urody. To Mieczysław Jan Bierzyński (1857–1889), kielecki prawnik i literat zmarły przedwcześnie, znany uważnym badaczom historii literatury pozytywistycznej jako Mieczysław Czerneda.

Urodził się w Kielcach w rodzinie pochodzenia ziemiańskiego, wyzutej już wówczas z majątku. Był synem Karoliny z Porębskich i Bronisława Bierzyńskiego, urzędnika cenionego i lubianego w miejscowym środowisku inteligenckim. Miarą wartości zalet seniora Bierzyńskiego był choćby fakt, że wybierano go nieprzerwanie od 1871 r. do zarządu kieleckiej resursy, gdzie pełnił m.in. zaszczytną funkcję gospodarza¹. To honorowe stanowisko wymagało sporych umiejętności towarzyskich i niemałej zręczności w kontaktach z ludźmi. Od gospodarza klubu towarzyskiego, jakim była resursa, oczekiwano zdolności mediacyjnych, talentów organizacyjnych i dyplomacji w relacjach z polskimi i rosyjskimi urzędnikami i „procederzystami” – członkami resursy. Radził sobie z tym Bronisław Bierzyński znakomicie. Długoletnia praca w Towarzystwie Kredytowym Ziemskim zjednała mu życzliwość Polaków, późniejsza posada ajenta Rosyjskiego Towarzystwa Ubezpieczeń Kapitałów i Dochodów powstałego w 1835 r. – sympatię Rosjan.

Mieczysław był jedynym synem i jednym z trojga dzieci małżeństwa Bierzyńskich. Siostry miał równie uzdolnione, jak on sam. Obie: Stanisława i Bronisława śpiewały amatorsko na kieleckich imprezach dobroczynnych. Bronisława, z męża Poświkowa, zamieszkała po zamążpójściu w Warszawie, była utalentowaną malarką, twórczynią w dziedzinie sztuki stosowanej, wreszcie – matką Ireny Solskiej, wybitnej aktorki dramatycznej².

Młody Bierzyński kształcił się najpierw w kieleckim męskim gimnazjum rządowym, które w roku szkolnym 1876/77 zakończył maturą³. W 1877 r. rozpoczął studia

1 „Gazeta Kielecka” 1877, nr 102, 1882, nr 10, 1884, nr 71.

2 L. Kuchtówna, *Poświkowa z Bierzyńskich Bronisława*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 27, s. 710–711.

3 *Księga Pamiątkowa Kielczan 1856–1904*, Warszawa 1925, s. 255, por. także J. Różycki, *Bierzyński*

na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Pochłonęło go jednak całkiem inne zajęcie – dziennikarstwo i literatura. Już w 1878 r., według pośmiertnego wspomnienia Piotra Chmielowskiego „zmuszony zarabiać na utrzymanie”⁴, rozpoczął współpracę z prasą prowincjonalną, a wkrótce i warszawską. W latach 1878–1879 pisywał korespondencje do „Gazety Kieleckiej” i „Tygodnia Piotrkowskiego”. Ale badał też możliwości zatrudnienia na warszawskim rynku prasowym. Najpierw, w 1878 r., trafił do redakcji „Wędrowca”, który wówczas był, zgodnie z tytułem, pismem podróżniczo-geograficznym. Dopiero później, w połowie lat osiemdziesiątych stał się organem naturalistów i skupił wokół siebie prawdziwych luminary literatury. Bierzyński pracował tam jako tłumacz, dostarczając przekładów z literatury podróżniczej (*Tajemnicza część świata. Z Orenburga do Samarkandy, Podróż do południowej Afryki*).⁵ Prawdopodobnie wówczas młodego adepta dziennikarstwa zauważył bywający w redakcji „Wędrowca” Bolesław Prus. Bierzyński nie zagrzał w „Wędrowcu” miejsca zbyt długo i w dwa lata później zatrudnił się w piśmie „Ekonomista” jako sekretarz redakcji. Uprawiał tam bieżącą publicystykę, a ponadto opublikował rozprawę „Z dziejów miast polskich”, powstałą na marginesie studiów nad dysertacją kandydacką. Po likwidacji „Ekonomisty” w 1881 r. na krótko zatrzymał się w „Kurierze Warszawskim”, aby w końcu przejść w 1882 r. do dziennika „Nowiny”.⁶

W międzyczasie ukończył studia prawnicze ze stopniem kandydata po przedłożeniu rozprawy dyplomowej poświęconej przywilejom Żydów w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą. Nie wiązał jednak, jak się wydaje, swojej przyszłości z zawodem prawnika.

„Nowiny”, wychodzące w latach 1878–1883, dla których wówczas pracował, uznawane były za organ radykalno-postępowych pozytywistów. Przez kilka miesięcy (od stycznia do czerwca 1882 r.) miały swój „kielecki” epizod. Redagował je wówczas Stanisław Jan Czarnowski, potem zasłużony dla Kielecczyny publicysta i archeolog, autor *Pamiętników* i zarysu dziennikarstwa polskiego. Nie on jednak sprowadził Bierzyńskiego do gazety. Miał to zrobić Bolesław Prus, który wcześniej bywając w redakcji „Wędrowca” zdążył się przyjrzeć młodemu prawnikowi i dostrzegł w nim zadatki na obiecującego literata. Sam Bierzyński starał się zresztą na tę opinię zasłużyć. Prace dziennikarską dość wcześnie zaczął łączyć z działalnością przekładową. Tłumaczył początkowo tylko opowieści podróżnicze, ale z biegiem czasu zaczął ambitnie przekładać i wielką literaturę. Fragmenty z dramatów Puszkina i Schillera, nad którymi pracował, zamieszczał m.in. w „Tygodniku Ilustrowanym”, „Biesiadzie Literackiej”, „Kurierze Warszawskim”. Sam też próbował sił w dramaturgii, „puszczając się na próbę drama-

Mieczysław, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, s. 87.

4 P. Chmielowski, *Szkice Czernedy*, „Ateneum. Pismo naukowe i literackie”, Warszawa 1892, t. I, z. III, s. 557.

5 Tamże.

6 M. Bierzyński, *Szkice*, Warszawa 1892, s. 4–7.

tyczną oryginalną p.t. «Sędziwój», z którego urywek drukował w „Tygodniku Ilustrowanym”⁷.

Tymczasem „Nowiny” skupiły wokół siebie grono wybitnych ludzi literatury, w tym Adolfa Dygasińskiego, Antoniego Gruszeckiego, Adama Chmielowskiego, Adama Asnyka, Teodora Tomasa Jeża, nie mówiąc już o Bolesławie Prusie. Pod wpływem takich mentorów kształtował się gust literacki Bierzyńskiego. Dopiero po kilku latach okazało się, że poszedł on w stronę realistycznej obserwacji życia, charakterystycznej dla polskiego i francuskiego realizmu. Praktyka w „Nowinach” pod okiem wybitnych mistrzów nie trwała jednak długo. Dziennik okazał się być za trudny dla czytelników i zawieszony w 1883 r. za redakcji Prusa, w istocie upadł. Bierzyński poszedł do „Gazety Polskiej”, ale nie pozostał tam długo. Gdy w połowie 1884 r. zmarł mu ojciec⁸, o młodego prawnika upomniała się kielecka rodzina. Wrócił więc do Kielc, gdzie przejął „wszelkie ubezpieczenia wchodzące w zakres działalności Rosyjskiego Towarzystwa Ubezpieczeń i Kapitałów”, co poświadczył agent generalny D. Rozenblum⁹. Otworzył też kancelarię i – wydawałoby się – rozpoczął bezpieczny i przewidywalny żywot prowincjonalnego adwokata. W ślad za ojcem zapisał się do resursy, gdzie z początkiem 1887 r. przyjęto go do zarządu, udzielał się też w Towarzystwie Dobroczynności.¹⁰

Myliłby się jednak, kto myślał, że wraz z powrotem do Kielc porzuci Bierzyński pasję dziennikarsko-literackie. Otóż nie. Zachował kontakty z prasą warszawską. Od początku roku 1883 podjął też na nowo współpracę z „Gazetą Kielecką”, redagowaną wówczas przez niewiele odeń starszego Stanisława Sienickiego. Pod wcześniej już używanym pseudonimem Mieczysława Czernedy przełożył dla „Gazety” kilka opowiadań i nowel swoich ulubionych realistów francuskich: Alfonsa Daudeta, Guy de Maupassanta, Emila Zoli, a także „Carmen” Prospera Mérimée. Pewnie też on podsunął Sienickiemu pomysł zapoznania kieleckiej publiczności z twórczością nowelistyczną Henryka Sienkiewicza i Bolesława Prusa. Nie było tego wiele, ale redakcja wydrukowała m.in. *Bartka Zwycięzcę* zaledwie w kilka miesięcy po warszawskiej „premierze”. Sam Bierzyński musiał jednak porzucić nadzieje na karierę czysto dziennikarską, które towarzyszyły jego wcześniejszym związkom z prasą warszawską. Okoliczności życiowe, zmuszające go do ustabilizowania się w Kielcach i zarobkowania w wyuczonym zawodzie nie dawały mu na nią czasu. Pracy publicystycznej nie udawało się pogodzić z zajęciami w ubezpieczeniach i sądzie. Zostały mu więc tylko nieabsorbujące drobniaki: przekłady i doradztwo w sprawach literackich redakcji „Gazety Kieleckiej”.

Wkrótce się okazało, że Bierzyński to ograniczenie postanowił przezwyciężyć, bo sama praca zawodowa mu nie wystarczała. Pociągała go literatura. Szukając właściwego tonu i stosownych środków wyrazu zaczął uprawiać małe formy nowelistyczne.

7 P. Chmielowski, *Szkie Czernedy*, s. 558.

8 „Gazeta Kielecka” 1884, nr 71.

9 Tamże.

10 Tamże, 1887, nr 10; 1888, nr 11.

Materiału i refleksji miał wystarczająco dużo. Dostarczały mu ich zarówno młodzieńcze obserwacje „typów wiejskich” z okolic kieleckich, jak i późniejsza praktyka adwokacka, w trakcie której zetknął się z biedą i słabościami „warstw ubogich”, szukających niekiedy sprawiedliwości w sądach. Zgodnie z opiniami warszawskich przyjaciół, wyrażonymi w szkicu biograficznym poświęconym jego pamięci, nie była to wielka literatura. Był to natomiast rzetelny realizm, oparty na najlepszych wzorach. Nowelista „poszedł owszem za kierunkiem, reprezentowanym w powieściopisarstwie ogólnoeuropejskim przez Dickensa, częścią Daudeta, u nas przez Bolesława Prusa, Orzeszkową”¹¹. Toteż prasa warszawska, z którą wcześniej współpracował, chętnie przyjmowała do druku jego bezpretensjonalne obrazki, nowele i szkice.

Natura Bierzyńskiego nie skłaniała się ku uogólnieniom filozoficznym, ale dążyła w stronę szczegółowej obserwacji małego wycinka rzeczywistości. Dopiero starannie i drobiazgowo zebrana suma wspomnianych obserwacji pozwalała mu zrekonstruować całość oglądanego mikroświata, dostrzec rządzące nim prawa. Powściągał się natomiast od ocen, „prawie nigdy nie moralizując wprost od siebie, a niekiedy nawet nie wkładając w swe opowiadania jakiejś myśli uogólniającej, lecz starając się jedynie o wierne zobrazowanie rysów zaobserwowanych”¹². Zręcznie się posługując krótką formą Bierzyński znakomicie portretował znanych sobie dobrze typowych mieszkańców podkieleckich wsi („seria obrazów z życia wieśniaków zagórowskich”), rzemieślników i drobnych urzędników, najchętniej sądowych. W szkicach, nowelkach i obrazkach pełno było oryginalnych fizjonomii, zaobserwowanych już to we wczesnej młodości, już to w trakcie praktyki prawniczej, kiedy jako adwokat stykał się z ludźmi ubogimi i poniżanymi. Bierzyński niósł im „częstą i bezinteresowną pomoc”, ale przy okazji podpatrywał i opisywał. Jak pisał autor posłowania do jego *Szkiców* „widzi on przede wszystkim ludzi – i z ich pragnień i czynów, z poszczególnych zjawisk życiowych dąży do stworzenia całości. Badając szczegóły życia, coraz nowe szczegóły odnajduje; dlatego w szarym tłumie maluczkich widzi on [...] coraz inne, coraz nowe fizjonomie: każda z nich ma swoją duszę, swoją indywidualność, swoje cechy szczególne, swoje cierpienia i swoje serce”¹³. Jego realistyczne teksty są nasycone szczegółem, ale zdradzają też dużą wrażliwość ich autora, bezinteresowność i „szlachetne zainteresowanie dla warstw niższych”. Piotr Chmielowski dostrzegał w warsztacie pisarskim Bierzyńskiego „sposób przedmiotowo – realistyczny przedstawienia rzeczy, zbierając i skupiając rysy drobne, codzienne i tworząc z nich całości [...] budzące myśl i uczucie. [...] bystry zmysł spostrzegawczy, dobre wpatrzenie się w społeczeństwo wiejskie i małomiasteczkowe, należyte pojmowanie jego potrzeb, wyrozumiałość dla jego wad i śmieszności...”¹⁴. Przypominają one najbardziej klasykę nowelistyki pozytywistycznej, łączącej obserwację ze współczuciem.

11 P. Chmielowski, tamże, s.559

12 Tamże, s. 559.

13 M. Bierzyński, *Szkice*, s. 8.

14 P. Chmielowski, *Szkice Czernedy*, s. 558.

Ze współczesnej regionalnej perspektywy szkice Bierzyńskiego są wiarygodnym zapisem mentalności ludu świętokrzyskiego, o którym wciąż nie wiemy za wiele. Rejestracja szczegółów swatania z okolic Chmielnika i Sobkowa (*Wdowiec*), opis losu dzieci, zaniedbanych przez niefrasobliwą matkę (*Wyrodna*), mają walor niekwestionowanego dokumentu przy zachowaniu cech literackości. Podobnie oryginalne są nowele i obrazki z życia pokątnych doradców sądowych (*Za sprawą, Wartalek, Kancelista, Świadek*).

W 1889 r. Bierzyński zmarł w wieku zaledwie 31 lat. Zdążył jednakże, jak pisali o nim przyjaciele, „w pochlebny sposób zaznaczyć swoją ziemską pielgrzymkę”. Ci sami przyjaciele zadbali też o pamięć o literackim dorobku zmarłego. W 1892 r. zebrali starannie jego nowele, szkice i obrazki, opatrzyli obszerną notą i wydali w księgarni Teodora Paprockiego w Warszawie.

Źródła

Hubert Mazur (Kielce)

Projekt regulaminu czytelnicy Antoniego Maickiego w Kielcach z 1857 roku

Ubogi i wciąż niewystarczający jest plon edytorstwa źródeł historycznych dotyczących Kielc i regionu świętokrzyskiego w XIX stuleciu. Stanowią go zaledwie dwie publikacje zawierające wybór źródeł¹. Niedobór ten – także tylko częściowo – rekompensują dokumenty wydane na łamach lokalnych periodyków² i wydawnictw ciągłych. Wobec powyższego istnieje uzasadniona potrzeba intensyfikacji działalności wydawniczej, która mogłaby zaowocować przygotowaniem publikacji zawierającej edycję źródeł do dziejów Kielc. Nim to jednak nastąpi warto prowadzić nawet najdrobniejsze prace edytorskie, powiększające liczbę materiałów archiwalnych, wydawanych drukiem w regionalnych, historycznych czasopismach naukowych.

W duchu powyższej refleksji pozostaje niniejsza publikacja, którego przedmiotem jest „Projekt ze strony Antoniego Maickiego kupca i właściciela domu w mieście Kielcach przy Rynku sytuowanego”. Dokument ten znajduje się w należącym do zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach zespole Rząd Gubernialny Radomski³.

Kielce do schyłku XVIII stulecia były niewielkim, prowincjonalnym miasteczkiem, położonym na uboczu życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego⁴. Sytuacja ta uległa nieznacznej tylko poprawie w czasach zaboru austriackiego i Księstwa Warszawskiego⁵. Decydujący wpływ na rozwój Kielc miało ustanowienie ich siedzibą Komisji Województwa Krakowskiego w 1816 r.⁶ Skutkiem awansu administracyjnego

1 *Kielce. Materiały źródłowe do połowy XIX wieku*, oprac. Z. Guldon, S. Marcinkowski, E. Wirski, red. Z. Guldon, Kielce 1971; *Wybór źródeł do dziejów Kielecczyzny, część I do 1866 r.*, oprac. Z. Guldon, J. Muszyńska, W. Urban, red. Z. Guldon, Kielce 1974.

2 Przede wszystkim chodzi tu o: „Studia Kieleckie”, „Kieleckie Studia Historyczne”, „Almanach Historyczny”, „Między Wisłą a Pilicą”, „Rocznik Świętokrzyski”.

3 Archiwum Państwowe w Kielcach, Rząd Gubernialny Radomski, sygn. 2336, s. 55–57.

4 Szerzej na temat dziejów Kielc w okresie przedzaborowym zob. Z. Guldon, A. Massalski, *Historia Kielc do roku 1945*, Kielce 2000, s. 11–93; J. Pazdur, *Dzieje Kielc do 1863 roku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 12–181.

5 Z. Guldon, A. Massalski, *Historia Kielc...*, s. 94–119.

6 Szerzej na ten awans Kielc zob. m.in. J. Szczepański, *Kielce w 1816 roku. Jeszcze raz w sprawie awansu miasta na stolicę województwa krakowskiego*, w: *Kielce i kielczanie w XIX i XX wieku*, red. U. Oettingen, Kielce 2005, s. 11–22; tenże, *Kielce w XIX wieku – awans miasta*, „Mówią Wieki” 2007, nr 12. s. 65–68.

miasta były dynamiczne zmiany gospodarcze i demograficzne. Przyczynił się on także do ożywienia ruchu budowlanego i realizacji szeregu inwestycji w zakresie gospodarki komunalnej⁷. Zmianom tym towarzyszył bardzo powolny niestety postęp w zakresie życia kulturalnego. Sytuacja ulegała poprawie w miarę krystalizowania się elity umysłowej Kielc skupionej wokół Szkoły Akademiczno Górniczej, Szkoły Wojewódzkiej, Komisji Województwa Krakowskiego czy instytucji wymiaru sprawiedliwości. Zawocowało to m.in. założeniem w 1818 r. pierwszej drukarni⁸ i rozwojem lokalnej prasy⁹. Rozwijało się w mieście życie teatralne¹⁰. Gorzej wyglądała sytuacja w materii handlu książką, czym początkowo zajmował się właściciel sklepu kolonialnego. Dopiero w 1846 r. powstała pierwsza księgarnia będąca własnością Lecha Możdżeńkiego, a w 1862 r. kolejna, należąca do Michała Goldhaara. Przy obu księgarniach istniały czytelnie, których pierwszoplanowym celem nie było udostępnianie i upowszechnianie książki, lecz względy komercyjne. Dawały one bowiem ich właścicielom ogład na zainteresowanie lekturą wśród kielczan, co skutkowało sprowadzaniem najbardziej poczytnych publikacji¹¹. Nie było więc w Kielcach przed powstaniem styczniowym biblioteki lub czytelnia powszechnej. Ta, jak wiadomo, powstała dopiero w 1909 r. w wyniku działalności Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Kielcach¹². Książnicami instytucjonalnymi w dziewiętnastowiecznych Kielcach były biblioteki szkolne i kościelne¹³. Istniały rzecz jasna księgozbiory prywatne należące do ziemian, mieszczan oraz kleru¹⁴. Wszystkie te księżnice nie miały, co należy jeszcze raz podkreślić, charakteru publicznego. Tym też tłumaczyć należy inicjatywę kieleckiego kupca Antoniego Maickiego utworzenia czytelnia czasopism. Pomysł ten został zaakceptowany przez naczelnika powiatu kieleckiego Tomasza Zielińskiego, ale nie spotkał się z aprobatą Rządu Gubernialnego Radomskiego. Mimo, że projekt Antoniego Maickiego nie został

7 J. Piwek, *Kielce w latach 1816–1866. Ludność i gospodarka*, Ostrowiec Świętokrzyski 2005, *passim*.

8 Z. Guldon, A. Massalski, *Historia Kielc...*, s. 144, 154.

9 M. Adamczyk, *Cztery epoki prasy Kielecczyny 1811–1956*, Kielce 1991, s. 18–27.

10 Od lat dwudziestych XIX stulecia przedstawienia teatralne odbywały się w usytuowanym w Rynku budynku Wójtostwa. Od 1842 r. Kielczanie oglądać mogli sztuki w nowej sali, znajdującej się w Hotelu Lardellego. W 1860 r. miastu przybyła kolejna sala teatralna, mieszcząca się w hotelu „Bristol”; A. Bielawska, *Amatorski i zawodowy ruch teatralny w Kielcach do 1914 roku*, Kielce 1996, *passim*.

11 S. Januszek, *Dzieje Księgarstwa w Kielcach w latach 1826–1939*, „Roczniki Biblioteczne” 1968, R. 12, z. 1–4, s. 242–257; G. Maciągowski, *Michał Goldhaar – kreator kieleckiego rynku książki*, „Kieleckie Studia Bibliologiczne” 1968, z. 4.

12 W okresie rewolucji 1905–1907 r. powstały w Kielcach: czytelnia Towarzystwa Dobroczynności, biblioteka Polskiej Macierzy Szkolnej oraz Czytelnia Naukowa, których żywot był jednak bardzo krótki; L. Kowalczyk-Mroczkowska, *Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Kielcach (1909-1948)*, Kielce 1984, s. 4–6.

13 C. Erber, *Dzieje książki na Kielecczyźnie w latach 1795–1865*, Kielce 1996, s. 129–145, 171–211; tenże, *Z dziejów biblioteki Szkoły Wojewódzkiej Kieleckiej 1819–1864*, „Roczniki Biblioteczne” 1980, R. 24, z. 1, s. 159–183.

14 C. Erber, *Dzieje książki...*, s. 146–170, 212–302; por. H. Mazur, *Księgozbiory duchowieństwa parafialnego w świetle akt Kontroli Skarbowej przy Sądach Guberni Radomskiej w Kielcach*, w: *Spoleczeństwo i kultura w regionie świętokrzyskim w XIX i XX wieku*, red. U. Oettingen i J. Szczepański, Kielce 2009, s. 35–52.

nigdy zrealizowany, to będący jej podstawą zamieszczony poniżej rękopis stanowi interesujący dokument rzucający światło na dzieje kultury umysłowej Kielczan i historię ich życia codziennego.

Tekst został opracowany zgodnie z obowiązującą instrukcją wydawniczą¹⁵. Modernizacji poddano pisownię i interpunkcję, starając się zachować jedynie dawne brzmienie i charakterystyczne cechy staropolskiego języka.

Oryginał: Archiwum Państwowe w Kielcach, Rząd Gubernialny Radomski, sygn. 2336, s. 55–57.

[s. 55] **Projekt ze strony Antoniego Maickiego¹⁶ kupca i właściciela domu w mieście Kielcach przy Rynku sytuowanego.**

Chcąc ułatwić mieszkańcom miasta Kielc czytanie pism peryodycznych na warunkach tanich i dogodnych oraz podać sposobność spędzenia chwil wolnych od pracy w towarzystwie dobranem, w miejscu porządnie urządzone, a przez poniżej wyrażone warunki w pożądaną spokojność zabezpieczonem, postanowiłem urządzić w domu mojem na rogu ulicy Długiej i Leonarda posiadany czytelnię za pośrednictwem stałego abonamentu na zasadach następujących:

Podpisany w domu wyżej rzeczonym na piętrze przeznaczają: trzy pokoje i przedpokój na czytelnię dla swych abonamentów, poczynając od dnia 1 listopada 1857 roku po dzień 1 listopada 1858 roku i obowiązuje się takowy lokal swym kosztem ogrzewać, oświetlać, porządnie umeblować oraz do obsłużenia gości stałego lokaja utrzymywać i mieć otwartem w porze czasu od godziny 4^{ej} po południu do godziny 10^{ej} w wieczór, co wszystko szczególnymi oddzielnymi objaśnieniami będzie objaśnionem, a w skutek powyższego przeznaczenia utrzymywać w takowym przez prenumeratę wprost od siebie zapisaną następujące pisma peryodyczne krajowe i zagraniczne:

Gazetę Warszawską¹⁷

Kronikę wiadomości krajowych i zagranicznych¹⁸

Kuriera Warszawskiego¹⁹

15 *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do XIX wieku*, oprac. K. Lepszy, Wrocław 1953.

16 Pomimo kwerendy przeprowadzonej w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach nie udało się ustalić bliższych danych personalnych Antoniego Maickiego.

17 „Gazeta Warszawska” – dziennik wydawany w latach 1774–1935 w Warszawie, był najpopularniejszą gazetą Królestwa Polskiego; *Wielka Encyklopedia PWN*, Warszawa 2002, t. 9, s. 572; *Bibliografia Polska XIX wieku*, red. K. Estreicher, wyd. II, t. VIII, Kraków 1975, s. 272–280.

18 „Dziennik Warszawski Poświęcony Wiadomościom Krajowym i Zagranicznym, Literaturze i Sztukom Pięknym” – wydawane w latach 1851–1856 w Warszawie pismo informacyjno-kulturalne, założone i redagowane przez H. Rzewuskiego; *Wielka Encyklopedia...*, t. 7, s. 537; *Bibliografia Polska...*, wyd. II, t. V, Kraków 1967, s. 357, 358.

19 „Kurier Warszawski” – dziennik informacyjno-publicystyczny wydawany w Warszawie w latach 1821–1939 przez B. Kicińskiego, w latach dwudziestych XIX w. popularne pismo bulwarowe; *Wielka Encyklopedia...*, t. 5, s. 217.

*Bibliotekę Warszawską*²⁰

*Księgę Świata*²¹

*Czas*²²

*Siewiernaja Pczela*²³

*Revue de deux Mondes*²⁴

*Le Independance Belge*²⁵

*Illustrations*²⁶

*Le Nord*²⁷

*Augsburger Zeitung*²⁸

Wszystkie pisma na blatach drewnianych dla dogodności w czytaniu, a ta za opłatą przez każdego abonamenta [s. 56] na rok po rubli srebrnych dwanaście, z których rubli srebrem pięć każda osoba przyjmująca udział w abonamencie z góry opłacić obowiązującą będzie, a resztujące rubli srebrem siedem w trzech ratach równych to jest 2° stycznia. 1° kwietnia, 1° lipca 1858 roku i ten tylko ma prawo wstępu do powyższej czytelnicy z mieszkańców miasta Kielc, kto udział w abonamencie przyjął i powyższą należytość w terminach wyżej oznaczonych uiścił.

Aby zaś lokal ów obecnie tylko trzy pokoje i przedpokój obejmujący skutkiem dużej liczby abonamentów przepelnionym nie był, a tym samym nie został chybionym cel jego przeznaczenia i nie stracił zamierzonej przez podpisanego dogodności oświadczam:

-
- 20 „Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi” – miesięcznik naukowo-literacki -naukowy ukazujący się w Warszawie w latach 1841–1914, *Wielka Encyklopedia...*, t. 4, s. 20, *Bibliografia Polska...*, wyd. II, t. II, Kraków 1961, s. 299–305.
- 21 *Księga Świata* Wiadomości z dziedziny nauk przyrodniczych, historii krajów i ludów, żywoty znakomych ludzi, podróże, opisy ciekawych miejscowości, wód słynniejszych, odkrycia i wynalazki, ważniejsze zajęcia przemysłowe, obrazy towarzyskie, statystyczne, ekonomiczne itp. Pismo wydawane w Warszawie przez S.H. Merzbacha w latach 1851–1863; *Bibliografia Polska*, wyd. I, t. IV, Kraków 1878, s. 257; <http://www.bkpan.poznan.pl/katalogi/index.html>.
- 22 „Czas” – dziennik informacyjno-polityczny wydawany w latach 1848–1934 w Krakowie, a w latach 1935–39 w Warszawie; *Wielka Encyklopedia...*, t. 6, s. 322.
- 23 „Siewiernaja Pczela” (Северная пчела) – dziennik polityczno-literacki wydawany w latach 1825–1864 w Petersburgu, założony przez F. B. Bułgarina; <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/130863/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%8F>.
- 24 „Revue des Deux Mondes” – francuski miesięcznik (początkowo dwumiesięcznik) literacko-społeczny ukazujący się w Paryżu od 1829 r.; *Wielka Encyklopedia...*, t. 23, s. 312.
- 25 „Le Independance Belge” – dziennik ukazujący się w Brukseli w latach 1831–1843. jako „L’Indépendant”; http://belgica.kbr.be/fr/coll/jour/jourJb555_fr.html.
- 26 „L’Illustration” – francuski tygodnik ukazujący się w Paryżu w latach 1843–1944, założony przez Eduarda Chartona; <http://www.lillustration.com/>.
- 27 Zapewne chodzi o „Le Brise du Nord”, polonijne pismo literackie wydawane od 1838 r. w Paryżu; *Bibliografia Polska...*, wyd. II, t. 2, Kraków 1961, s. 518, 519.
- 28 „Allgemeine Zeitung” – niemiecki tygodnik polityczny, założony w 1798 r. przez Johanna Friedricha Cotta. Początkowo wydawany w Tybindze, następnie w Stuttgarcie, a od 1807 r. w Augsburgu. W 1929 pismo zostało zlikwidowane, a dziedzicem jego tradycji został „Augsburger Allgemeine Zeitung”; A. Kutsch, J. Weber: *350 Jahre Tageszeitung, Forschungen und Dokumente*. Bremen 2002, *passim*.

Iż postanowiłem ograniczyć się na takiej tylko liczbie gości, od których przyjęta opłata wystarczylaby na pokrycie towarzyszących temu zebraniu kosztów.

Nikt więc nie będzie miał prawa wejścia do czytelnicy, kto za stałego abonamenta onej na oddzielnej liście zapisanym nie będzie.

Osoby przybywające z prowincji Cesarstwa, Królestwa albo z zagranicy, aby i tym podać możność przepędzenia chwil wolnych od zatrudnień w towarzystwie i miejscu pewnym, od wszelkiego zgiełku zabezpieczonym, będą mogły wejść do czytelnicy za opłatą po kop. sreb. trzydzieści za każdy dzień wstępu, lecz po uzyskaniu biletu przez kontrolę nadzoru miejscowego u podpisanego.

Officerowie konsystującego w mieście Kielcach wojska przyjąwszy udział w abonamencie, stale mają prawo korzystania z warunków tego programu.

Dla urozmaicenia wolnych chwil abonamentom dozwoloną będzie gra w szachy, tudzież gry komersowe, a zatem pod żadnym pozorem gry azardowe, za oddzielną opłatą od stolika i podanego oświetlenia.

W pomienionem lokalu dwa pokoje mniejsze wyłączone będą od możności palenia w nich sygar lub fajek i każdy z abonamentów ściśle do tego zastrzeżenia obowiązkuje się stosować. Gościom tego rodzaju na żądanie [s. 57] obowiązkuje się podpisany podawać herbatę, kawę i wszelkie latem chłodniki za oddzielnie oznaczoną opłatą. Jedzenie i trunki w tem miejscu żądane być nie mogą, a żądający takowych zechce zejść i obstałować one w handlu podpisanego na dole.

Lokal, o którym mowa, obowiązkuje się podpisany zaopatrzyć w meble co najmniej wybite pokryciem wełnianem mille fleurs i skórą amerykańską na sprężynach, oświetlić porządnymi lampami i kinkietami, ozdobić zwierciadłami, sztorami i firankami, utrzymywać posadzkę froterowaną i codziennie odświeżane schody z dołu zamknięte i całe [nieczytelny tekst] wraz z temuż zwykłym pokostem odlakierowane, jak niemniej oddzielny skład na płaszcze, wszelkie okrycia, kapelusze, laski i kalosze.

Aby zabezpieczyć swych abonamentów, że powyższe warunki ściśle spełnione będą, i że podawane Conforti po cenach stałych i w gatunkach dobrych dostarczone zostaną, jako też, że nie będzie uchybionem żadnemu z powyższych przepisów i zastrzeżeń, i wreszcie tym, które oddzielnie do wiadomości i stosowania się na karcie w przedpokoju wywieszonej dla ułatwienia wszelkiego porządku i przyzwoitości podane będą, komitet tygodniowy z czterech osób złożony spełnienia tego wszystkiego pilnować będzie miał prawo.

Abonamenci chorobą złożeni będą mogli żądać zaprenumerowanych w czytelnicy pism pozwolenia sobie onych do mieszkania z obowiązkiem zwrócenia ich po godzinie czwartej po południu.

Kielce dnia 20 października [1]857

A. Maicki

Hubert Mazur (Kielce)**Draft of Antoni Maicki reading room regulations from 1857**

The outcome of editing historical sources regarding Kielce and the Świętokrzyski region in the 19th century is still insufficient. There are only two publications which include a selection of sources. The present article discusses the project to open the first public reading room in Kielce, drawn up by a local merchant, Antoni Maicki. The document is stored at the State Archives in Kielce, in the section devoted to Radom Guberniyal Authorities.

Marcin Kolasa (Kielce)

Zbiory fotografii w Muzeum Historii Kielc

Celem niniejszego opracowania jest zaprezentowanie zbiorów fotografii Muzeum Historii Kielc zgromadzonych w czasie niespełna pięciu lat jego istnienia (2006–2010). Przedstawiona zostanie struktura zbiorów uwzględniająca sposoby ewidencjonowania, rodzaje nośników, chronologię, twórców i tematykę.

Fotografie klasyfikowane są do różnych części zbiorów w oparciu o zakres tematyczny oraz walory artystyczne i historyczne obiektów. Fotografie dokumentujące życie społeczne, działalność władz, organizacji, osób związanych z miastem oraz posiadające szczególne walory ekspozycyjne gromadzone są przez Dział Gromadzenia i Dokumentacji i ewidencjonowane w księgach inwentarzowych „Historia” i „Sztuka”, zaś posiadające mniejszą wartość merytoryczną i ekspozycyjną, kopie, destrukty itp. ewidencjonowane są w księdze pomocniczej „Materiałowa”.

Osobny zespół fotografii tworzy zbiór gromadzony w bibliotece muzealnej, gdzie jest ewidencjonowany w księdze inwentarzowej „Ikonografia”. Są to głównie fotografie dokumentujące przemiany architektoniczno-urbanistyczne miasta.

Ze względu na specyfikę zbiorów i różniące się sposoby ewidencjonowania, zbiory fotografii gromadzone przez dział Gromadzenia i Dokumentacji oraz bibliotekę muzealną omówione zostaną osobno.

Przy opisywaniu obu zbiorów przyjęto następujący schemat: podano liczbę fotografii i liczbę pozycji inwentarzowych, w których zostały one wpisane do ewidencji, usystematyzowano i dokonano skrótego przedstawienia zasobów z uwzględnieniem rodzaju nośników, chronologii i tematyki wraz z opisaniem najbardziej interesujących zespołów i pojedynczych fotografii.

Dział Gromadzenia i Dokumentacji

W dziale Gromadzenia i Dokumentacji fotografie ewidencjonowane są przy pomocy programu komputerowego MONA. Każda z fotografii ma nadany numer inwentarzowy (w przypadku zespołu fotografii czy albumu fotograficznego jest przyporządkowana do jednej pozycji inwentarzowej łamanej przez numery kolejnych elementów zespołu). Opis inwentarzowy zawiera następujące dane: tytuł, opis (szczegółowy i skrócony), twórca (autor, nazwa zakładu fotograficznego lub zleceniodawca), miejsce powstania,

Remont kamienicy Sołtyków, 1961 r., fot. Jerzy Kamoda

datowanie, wymiary, tworzywo (nośnik), stan zachowania, wartość, bibliografia, sposób nabycia i miejsce przechowywania.

Liczebność zbioru i rodzaje nośników

Zbiór tworzą pojedyncze fotografie i ich zespoły (powiązane tematycznie, przyjęte pod jedną pozycją inwentarzową), w tym albumy fotograficzne, pamiętniki, księgi pamiątkowe. Do tego zbioru nie są wliczane fotografie stanowiące część dokumentu (legitymacji, świadectwa itp.) oraz karty pocztowe (mimo że część z nich wykonana jest metodą fotograficzną na papierze fotograficznym). Zaliczane są one odpowiednio do grupy dokumentów i pocztówek.

Z godnie z powyższym założeniem zbiór fotografii w Dziale Gromadzenia i Dokumentacji w końcu 2010 r. obejmował 2187 fotografii zgrupowanych w 938 pozycjach inwentarzowych. 2051 sztuk stanowią odbitki pozytywowe a 136 sztuk to negatywy (133 celuloidowe i 3 szklane).

Datowanie

Datowanie fotografii jest czasami trudne do precyzyjnego ustalenia. Przyjmuje się wtedy przybliżone daty graniczne okresu, w którym dana fotografia mogła powstać. W prezentowanym zbiorze mamy też czasami do czynienia z późniejszymi reprodukcjami, zarówno wykonanymi ze starych negatywów, jak i poprzez przefotografowanie

Budowa amfiteatru na Kadzielni, 1970 r.,
fot. Janusz Buczkowski

Dostawa mleka na ul. Żródlowej, lata 70-te
XX w., fot. Paweł Pierściński

pozytywu. Przyjmując powyższe zastrzeżenie oraz cezurę obu wojen światowych, podział chronologiczny fotografii w Muzeum Historii Kielc przedstawia się następująco: zbiór fotografii dziewiętnastowiecznych i z początku XX w. (do 1914 r.) liczy 44 egz., z lat 1914–1918 – 84 egz., z okresu międzywojennego – blisko 1000 egz., z okresu okupacji – 24 egz., z lat 1945–1989 ponad 600 egz., po 1989 r. około 200 egz.

Twórcy

Większość twórców fotografii przechowywanych w zbiorach muzeum pozostaje anonimowa. Są to głównie prace amatorskie pochodzące z rodzinnych albumów. Istnieje także pokaźna grupa fotografii, wykonywanych przez zawodowych fotografów, których proveniencję można ustalić na podstawie umieszczonych na nich nazwisk fotografów lub nazw i adresów zakładów fotograficznych.

Wykaz fotografów i pracowni fotograficznych, których prace znajdują się w zbiorach muzeum, przedstawia się następująco: Stanisław Grabowski, Bronisław Wilkoszewski i Józef Grodzicki (oraz sam Wilkoszewski w latach 1880–

1888), „Rachalewski i Różyński” (po 1892 r. sam Stanisław Rachalewski), Stanisław Sanecki, Adam Badzian, Stefania Bonikowska, Zbigniew Szymborski, zakład fotograficzny „Moderne” (właściciel Kopel Gringras), zakład fotograficzny „Lander” (właściciel Aleksander Lander), zakład fotograficzny „Rembrandt” (właściciel Mieczysław Goldfarb), Tadeusz Ryłski, zakład fotograficzny „Andre”, Jerzy Kamoda, Jerzy Burczyn, Zygmunt Hamerski, Mariusz Kosela, Paweł Pierściński, Andrzej Pęczalski i Henryk Pieczul.

Są też fotografie pochodzące z innych zakładów fotograficznych w kraju i za granicą. Zazwyczaj jest to wynikiem powiązań rodzinnych kielczan, ich pracy zawodowej, służby wojskowej, turystyki, wypoczynku itp. Wśród nich pojawiają się nazwy zakładów fotograficznych i nazwiska fotografów: „Bernardi” (Warszawa), M.A. Olma

Budowa siedziby Wojewódzkiej Rady Narodowej, 1968 r., fot. Paweł Pierściński

stycznej „RAFAEL” (Warszawa), Waław Saryusz Wolski (Warszawie), „St. Stadler dawniej B. Henner” (Kraków), „George” (Kraków), Władysław Gargul (Wieliczka), „Studio” (Kraków).

(Kraków), Paul Pfeiffer (Prenzlau), I. Patzelt (Banialuka), Antoni Jastrzębiec Wodziński (Jasło), Šechtl & Voseček (Tábor), T. Mroczkowski (Tarnów), H. Szwarc (Proskurow), Karl Kurz (Wiedeń), St. Lewak (Kalisz), W. Makowiecki (Warszawa), B. Henner (Kraków), Garzyński (Kraków), Zakład Fotograficzny „Miki-Film” (Kraków), „Kolos-Film” (Kraków), W.R. Buckley & Son (Blackpool), Henryk Schabenbeck (Zakopane), A. Zilbersztejn (Wilno), Ignacy Krieger (Kraków), Stanisław Mucha (Kraków), Zakład artystyczno fotograficzny S. Spitzera (Rzeszów), Salon fotografii arty-

Portrety indywidualne i zbiorowe

Podstawą działalności zakładów fotograficznych była zawsze fotografia portretowa. Cieszyła się ona dużą popularnością, jako tańsza i bardziej dostępna od malowanych portretów. W zbiorach muzeum ten typ fotografii jest dość licznie reprezentowany (ponad 250 fotografii). Większość zgromadzonych portretów stanowią obiekty niewielkich rozmiarów, przeważnie formatu wizytowego (ok. 9 x 6 cm) i gabinetowego (ok. 9 x 12 i 10 x 16 cm). Fotografie z XIX w. i pocz. XX w. naklejone są na kartoniki z drukowaną lub tłoczoną nazwą i adresem wytwórni (zakładu fotograficznego), którą zwykle było nazwisko fotografa. Kartoniki zapewniały większą trwałość fotografii i pełniły funkcję informacyjną i reklamową. Czasem oprócz danych adresowych pojawiały się na nich informacje o zdobytych medalach i wyróżnieniach na wystawach fotograficznych, co podnosić miało prestiż zakładu. Czasem tekst uatrakcyjniała dekoracja z motywów roślinnych, architektonicznych, itp. W okresie międzywojennym ozdobne winietki zastąpił tzw. suchy stempel w rogu fotografii lub stempel tuszem na odwrocie.

Portret indywidualny, zwłaszcza w początkowym okresie (XIX w. i pocz. XX w.), podporządkowany był sztywnym regułom dotyczącym kompozycji zdjęcia. Portretowana osoba, ubrana w odświętny strój, pozowała w możliwie dystyngowany sposób, zwykle na tle malowanego tła w atelier, wśród odpowiednio dobranych akcesoriów: ozdobnych mebli, postumentów, kolumn, waz z bukietami kwiatów itd. Portret stosowany był w kilku odmianach: popiersie, ujęcie $\frac{3}{4}$ postaci, całej postaci, en face, z boku). Z czasem wyszukane formy wyszły z mody, a wśród portretów najliczniejsze są fotografie maksymalnie podobne do osoby fotografowanej, skupione na oddaniu

Żołnierze niemieccy przed budynkiem łaźni na ul. Staszica, ok. 1940 r.

cech charakterystycznych twarzy. Czasem fotografie zachowywały jeszcze walory artystyczne, zazwyczaj jednak były ich pozbawione, zbliżone swym charakterem do zdjęcia legitymacyjnego.

Wśród portretów warto wymienić zwłaszcza te wykonane w Kielcach w końcu XIX w. przez zakłady fotograficzne B. Wilkoszewskiego i J. Grodzickiego oraz S. Rachalewskiego, a wśród nich portrety Stefana Artwińskiego (w latach trzydziestych prezydenta Kielc) i członków jego rodziny: ojca Tomasza Artwińskiego, matki Marii Magdaleny Artwińskiej z Piotrowskich i żony Marii z Sokalskich. Na uwagę zasługują też trzy szklane negatywy (jedyne w zbiorze), z portretami notariusza kieleckiego Piotra Borkowskiego oraz jego żony i dwóch córek. Większość portretowanych pozostaje niestety anonimowa, lecz znajdują się wśród nich także osoby zapisane w historii miasta: działacze samorządowi i społeczni, wojskowi, nauczyciele, harcerze (szczegółowo omówione zostaną w części poświęconej zespołom tematycznym w zbiorach fotografii MHKi). Niektóre mają charakter portretów oficjalnych o charakterze reprezentacyjnym. Przykładem są ujęcia portretowe biskupów kieleckich: Franciszka Sonika (fot. A. Badzian) i Czesława Kaczmarka (fot. Z. Garzyński).

Osobną kategorię stanowią portrety zbiorowe: od rodzinnych po rozmaite grupy zawodowe (policjanci, strażacy, urzędnicy, wojskowi) i społeczne (np. uczniowie, harcerze). Mają one zwykle format zbliżony do pocztówkowego (ok. 9 x 14 cm), czasem większy (15 x 20 cm i więcej) oraz dodatkowo naklejone na karton z ozdobną bordiurą. Portrety grupowe również często wykonywano w atelier fotografa. Najwięcej wśród

nich jest fotografii klas szkolnych oraz grup żołnierzy i harcerzy. Pochodzą głównie z pracowni „Moderne”, „Lander” oraz A. Badziana i S. Bonikowskiej.

Oprócz fotografii grupowych w atelier zdarzają się też portrety grupowe dokumentujące uroczystości, spotkania, zjazdy itp., wykonywane we wnętrzach lub przed frontem budynku (zwykle związanego z portretowaną grupą). Przykładem tego rodzaju są fotografie podpisane: „Pracownicy Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach przed b. pałacem biskupim” (fot. „Foto Rylski”), „Pracownicy «Fabryki Superfosfatów-Kielce» na terenie zakładu” (fot. „Moderne”), „Przedstawiciele Związku Niższych Funkcjonariuszy Państwowych RP we wnętrzu” (fot. „Moderne”), „Grupa strażaków i urzędników kieleckich na tle budynku strażnicy przy ul. Św. Leonarda” (fot. „Rembrandt”).

Szczególny charakter mają portrety zbiorowe w formie tableau, tworzące kompozycje z wielu odrębnych fotografii ułożonych w określonym porządku, będącym odbiciem hierarchii czy pozycji zawodowej przedstawionych osób. W zbiorach muzeum znajduje się 8 takich fotografii. Wśród nich z Seminarium Duchownego w Kielcach (1925 r.), nauczycieli Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Emilii Znojkiwiczowej (1920 r.) i kadry podoficerskiej 4. Pułku Piechoty Leg. (ok. 1930 r.) czy pracowników Huty „Ludwików” (1936 r.).

Fotografia amatorska

Wynalezienie małoobrazkowego aparatu fotograficznego spowodowało istotną zmianę w dostępności fotografii. Każdy jej amator mógł od tej chwili niewielkim kosztem wykonać dziesiątki zdjęć zapisujących codzienne i odświętne wydarzenia w życiu rodziny czy wydarzenia dziejące się przestrzeni miejskiej. Pojawiły się fotografie reporterskie, które – mimo niedoskonałości warsztatu – są często jedynym i unikalnym dokumentem historycznym.

Zespoły fotografii

Większość zasobu fotografii amatorskich, a także tych o charakterze fotoreporterskim wykonanych przez profesjonalnych fotografów, zebrana jest w zespołach fotografii, w szczególności w albumach fotograficznych.

W muzeum, zgodnie z przyjętym przy ewidencjonowaniu sposobem klasyfikacji obiektów, stosowana jest forma zapisywania zbioru powiązanych tematycznie fotografii w jednej pozycji inwentarzowej, w ramach tzw. zespołu inwentarzowego. Zespół liczony jest jako jedna pozycja inwentarzowa, złożona z określonej liczby sztuk. Każdy zespół zostaje rozpisany w programie ewidencyjnym MONA na poszczególne elementy (fotografie).

W zbiorach muzeum znajduje się kilkanaście takich zespołów fotografii. Wśród nich najbardziej interesujące są te związane z rodzinami Trzczańskich (łącznie 274 fotografie) i Straszów (łącznie 82 fotografie). Przeważającym elementem pierwszego zbioru są fotografie dotyczące płka Józefa Trzciańskiego, ojca kieleckiej malarki Jądwigi Trzciańskiej. Są to fotografie z okresu jego służby w Polskiej Sile Zbrojnej oraz

Fotografia portretowa Jana Strasza wykonana w zakładzie fotograficznym Adama Badziana, 1913 r.

Rewers fotografii z ozdobną winiętą z zakładu fotograficznego „A. Badzian” przy ul. Dużej, 1913 r.

w Wojsku Polskim (12 Pułk Ułanów Podolskich), ukazujące sceny z uroczystości wojskowych, z życia codziennego i szkolenia żołnierzy, portrety i fotografie grupowe. Zbioru dopełnia ok. 50 fotografii rodzinnych Józefa i Klementyny Trzczańskich oraz ich córki Jadwigi. Drugi zbiór tworzą fotografie Jana i Stefanii Straszów, pedagogiczną nauczycieli kieleckich gimnazjów – rodzinne oraz związane z pracą. Inne zespoły mają charakter reportażowo-dokumentacyjny. Wśród nich można wymienić zespół 133 barwnych negatywów fotograficznych (formatu 24 x 36 mm) z wizyty Papieża Jana Pawła II w Kielcach w 1991 r. oraz z otwarcia towarzyszącej wizycie papieskiej wystawy filatelistycznej, autorstwa Henryka Pieczuła. Inny zespół tworzy 27 fotografii autorstwa Andrzeja Pęczalskiego, dokumentujących burzenie pomnika Wdzięczności Armii Radzieckiej na skwerze Stefana Żeromskiego w 1990 r.

Albumy fotograficzne

Wśród kilku typowych albumów fotograficznych z okresu dwudziestolecia najciekawszy jest album obrońcy Westerplatte por. Leona Pająka (1909–1990), oficera kieleckiego 4. p.p. Leg. Zawiera ponad 100 fotografii, zarówno z koszar i poligonów, jak i z życia towarzyskiego kieleckiego garnizonu tuż przed wrześniem 1939 r. Podobny charakter ma album fotograficzny należący do płk Franciszka Tomsy-Zapolskiego, le-

Karta z pamiątkowego albumu fotograficznego kpt. poż. Donata Furnala, poł. XX w.

gionisty, uczestnika wojny polsko-bolszewickiej, właściciela folwarku Boszki w miejscowości Nida k. Kielc. Na 57 fotografiach widnieją głównie portrety żołnierzy Legionów Polskich oraz sceny z życia żołnierskiego. Kolejny album, należący do podoficera 4 p.p. Leg. Stefana Micka, ma charakter sentymentalnej pamiątki. Zawiera 39 reprodukcji fotograficznych prac pułkowego karykaturzysty kpt. Mariana Kisielewskiego, przedstawiających żołnierzy 2. Dywizji Piechoty Legionów. Ciekawy zapis wyprawy kieleckich urzędników przez miasta Europy do Istanbuhu przedstawia album zatytułowany „Wycieczka autobusowa Klubu Urzędników w Kielcach 25 VI–17 VII 1938 r.”, zawierający 116 fotografii.

W zbiorach muzeum znajdują się też dwa albumy pamiątkowe z żeńskiego gimnazjum im. Bł. Kingi w Kielcach. Pierwszy należał prawdopodobnie do jednej z nauczycielek. Na 69 fotografiach ukazuje obraz życia szkolnego w latach dwudziestych XX w.: sceny z zajęć lekcyjnych, uroczystości szkolne i państwowe, pokazy gimnastyczne dla mieszkańców Kielc, wycieczki oraz pamiątkowe zdjęcia grupowe. Drugi z nich, należący do uczennicy Jadwigi Liberek, przedstawia jej klasę maturalną w roku szkolnym 1921/22. Mieści 37 fotokopii oryginalnych fotografii portretowych grona nauczycielskiego i uczennic.

Z 1947 r. pochodzi album pamiątkowy ofiarowany Janowi Juraszowi, dyrektorowi Szkoły Handlowej Stowarzyszenia Kupców Polskich w Kielcach, przez harcerzy

Fotografia portretowa Stefana Artwińskiego wykonana zakładzie fotograficznym Stanisława Rachalewskiego, pocz. XX w.

Rewers fotografii z ozdobną winiętą z zakładu fotograficznego Stanisława Rachalewskiego przy ul. Dużej, pocz. XX w.

VI Kieleckiej Drużyny Harcerskiej. Zawiera on 24 fotografie, m.in. z uroczystości poświęcenia sztandaru drużyny przez biskupa Czesława Kaczmarka.

Dużą wartość dokumentacyjną ma album kpt. poż. Donata Furnala komendanta Miejskiej Zawodowej Straży Pożarnej w Kielcach i Wojewódzkiego Ośrodka Wyszko- lenia Pożarniczego (Wojewódzkiej Szkoły Pożarniczej) w Kielcach. Album zawiera 125 fotografii z lat 1948–1954 ukazujących budynki kieleckiej straży przy ul. Leonar- da 10, wozy strażackie i wyposażenie gaśnicze, fotografie grupowe strażaków oraz wy-konywane w czasie uroczystości, pokazów, ćwiczeń i z okazji nominacji i ukończenia kursów pożarniczych.

Varia

Najstarsze fotografie Kielc znajdują się w „Albumie z opisem historycznym Kielc” z 1878 r.¹ stanowiącym niewątpliwie cenne źródło historyczne. Należy tu zwrócić uwagę na cechę charakterystyczną fotografii z tego okresu uwarunkowaną poziomem techniki fotograficznej, a w szczególności małą czułością materiału negatywowego wymagającego długiego okresu naświetlania. Utrudniało to fotografowanie przedmio- tów będących w ruchu. Stąd też ograniczenie się fotografów do zdjęć architektury.

1 Szczegółowy opis por. M. Kolasa, *Album z widokami Kielc ze zbiorów Muzeum Historii Kielc*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2010, t. 2, s. 123–139.

Kościół ś. Wojciecha – fotografia z rękopisu „Pamiętnik Kielecki. Zbiór prac ku uczczeniu Adama Mickiewicza (1798–1898)”, przed 1900 r.

Polskich w Kielcach. Są to zdjęcia grupowe członków związku oraz zapis uroczystości poświęcenia sztandaru w 1933 r.

W albumie z linorytami podziemnej Solidarności z lat 1984–1989 znajdują się 4 fotografie przedstawiające demonstrujących członków opozycji. Ich autor nie jest znany.

Zespoły tematyczne

Podsumowując część artykułu poświęconą omówieniu najciekawszych fotografii i ich zespołów należy jeszcze kilka słów poświęcić scharakteryzowaniu zbiorów fotografii różnych pod względem proveniencji, lecz tworzących określony zespół ze względu na występującą w nich tematykę.

Wojsko

Z tematyką wojskową związanych jest 566 fotografii, zgromadzonych w 40 pozycjach inwentarzowych (w znacznej części poświęconych przedwojennemu garnizonowi kieleckiemu, głównie 4. p.p. Leg., 2. p.a.l. Leg.). Są wśród nich omawiane wcześniej zespoły dotyczące płk Józefa Trzczińskiego, albumy por. Leona Pająka, płk. Franciszka Tomsy-Zapolskiego i plut. Stefana Micka. Pozostałe to głównie portrety

Ulice i place wydają się być w tych przypadkach wyludnione, czasami widać też „rozmytą” sylwetkę przechodnia.

Warto też wspomnieć o innym ciekawym nabytku w zbiorach fotograficznych muzeum zawierającym najstarsze widoki Kielc, jakim jest rękopis pracy „Pamiętnik Kielecki. Zbiór prac ku uczczeniu Adama Mickiewicza (1798–1898)”, wydanej drukiem przez Bronisława Bienkowskiego w 1901 r.² zawierający 10 fotografii pochodzących z końca XIX w., wykonanych przez Stanisława Rachalewskiego i Stanisława Saneckiego. Są wśród nich m.in. widoki katedry kieleckiej (wraz z wnętrzem) i kościoła ś. Wojciecha oraz fragmenty malowideł z pałacu biskupiego (plafony przedstawiające sąd nad arianami i rokowania pokojowe w okresie wojen ze Szwecją i Rosją).

16 fotografii zawiera księga pamiątkowa oddziału Związku Kolejowców

2 *Pamiętnik Kielecki. Zbiór prac ku uczczeniu Adama Mickiewicza (1798–1898)*, Kielce [1901].

Uroczystości poświęcenia sztandaru kieleckiego oddziału Związku Kolejowców Polskich, 1933 r.

indywidualne i grupowe żołnierzy służących w w/w pułkach. Wśród nich znaleźć można: dowódców 4 p.p. Leg.: płk Stefana Jazdzyńskiego, płk Zygmunta Kuczyńskiego, płk Bolesława Ostrowskiego, płk Bronisława Laliczyńskiego, a także płk Jana Macieja Bolda i płk Jana Bigo – dowódców 2. p.a.l. Leg., dowódców 2 Dywizji Piechoty Leg.: gen. Juliusza Zulaufa i płk Antoniego Wiktora Staicha oraz wielu innych oficerów i żołnierzy. Z okresu powojennego na uwagę zasługują fotografie z uroczystości poświęcenia sztandaru 4. p.p. LWP w czasie obchodu święta „Kielce – swemu Wojsku” dnia 26 sierpnia 1945 r.

Szkoły

192 fotografie ujęte w 21 pozycji inwentarzowych dotyczą kieleckich szkół. Są wśród nich fotografie grupowe i portretowe uczniów i nauczycieli, pamiątkowe tableaux, widoki budynków szkolnych i wnętrza sal wykładowych, fotografie z życia szkolnego, lekcji, uroczystości, wycieczek. Część z nich zgrupowana jest w dwóch wspomnianych wcześniej albumach pamiątkowych związanych z gimnazjum im. Bł. Kingi.

Fotografie z tego zasobu wykonane są zarówno przez zakłady fotograficzne (S. Saneckiego, A. Badziana, St. Bonikowskiej, Z. Szyborskiego oraz „Moderne” i „Rembrandt”), jak i przez fotografów amatorów. Wśród tych pierwszych znalazły się fotografie z rosyjskiego Gimnazjum Rządowego Męskiego, Gimnazjum im. M. Reja, Gimnazjum im. S. Żeromskiego, Gimnazjum im. Jana Śniadeckiego, Gimnazjum

im. Bł. Kingi, Gimnazjum Żeńskiego Emilii Znojkiwiczowej, Gimnazjum Żeńskiego Marii Krzyżanowskiej im. A. Mickiewicza oraz Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego.

Szczególnie reprezentacyjny charakter mają dwa tableaux: Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Emilii Znojkiwiczowej z lat 1912–1920 (fot. A. Badzian) i gimnazjum im. Jana Śniadeckiego z lat 1921–1930 (fot. „Moderne”).

Wśród fotografii o charakterze reportażowym najciekawsze są te pochodzące ze zbioru Jana i Stefanii Straszów oraz kilka dokumentujące powojenne lata działalności szkoły ss. Nazaretanek im. Królowej Jadwigi.

Harcerstwo

Kolejny zbiór tematyczny związany jest z dziejami kieleckiego harcerstwa i liczy 165 fotografii zewidencjonowanych w 18 pozycjach inwentarzowych. Są to fotografie portretowe (grupowe i indywidualne) oraz fotografie reporterskie z uroczystości, biwaków i wycieczek pochodzące z lat międzywojennych i powojennych. Wśród sportretowanych znajdują się osoby zasłużone dla kieleckiego harcerstwa, m.in.: Edward Meissner, Remigiusz Laskowski, Bohdan Zalewski, Edmund Massalski, Tadeusz Bieńkowski, Ryszard Unger, Jan Stanek, Edward Wołoszyn, Julian Hendler. Na fotografiach grupowych pozują harcerze I Kieleckiej Drużyny Harcerskiej im. D. Czachowskiego, II Kieleckiej Drużyny Harcerskiej im. H. Dąbrowskiego oraz harcerki z I Żeńskiej Drużyny Harcerskiej im. Emilii Plater. Poza portretami szczególnie interesujące są fotografie dokumentujące udział kieleckich harcerzy w Jubileuszowym Zlocie 25-lecia Harcerstwa Polskiego w Spale oraz z uroczystości poświęcenia sztandaru VI Kieleckiej Drużyny Harcerskiej zamieszczone we wspomnianym już albumie ofiarowanym Janowi Juraszowi. Z okresu powojennego pochodzą natomiast fotografie ze spotkań okolicznościowych harcerzy seniorów.

Instytucje państwowe i miejskie

W ramach tego tematu gromadzone są fotografie związane głównie z Urzędem Wojewódzkim i Urzędem Miasta (125 fotografii w 7 pozycjach inwentarzowych) oraz kolejną (31 fotografii w 4 pozycjach inwentarzowych) i strażą pożarną (128 fotografii w 5 pozycjach inwentarzowych). Są to głównie portrety zbiorowe oraz fotografie stanowiące zapis uroczystości. Oprócz pojedynczych fotografii w skład zasobu wchodzi 3 wymienione wcześniej albumy.

Kultura

W skład zbioru wchodzi ponad 120 fotografii dokumentujących powojenne życie kulturalne Kielc, związanych głównie z działalnością kieleckiego klubu Międzynarodowej Prasy i Książki. Zawiera on relacje z wystaw, przedstawień, koncertów, spotkań literackich itp. Autorami większości zdjęć są Jerzy Burczyn i Jerzy Kamoda.

Zbiór fotograficzny biblioteki muzealnej

Na zbiór ten, zewidencjonowany w księdze inwentarzowej „Ikonografia”, składa się zespół fotografii dokumentujących przemiany architektoniczno–urbanistyczne Kielc. Opis ewidencyjny zawiera następujące informacje: nr inwentarzowy, tytuł/opis, autor, miejsce powstania, rodzaj (negatyw/pozytyw), wymiary, datowanie, wartość, sposób nabycia. Takich wpisów poza księgą ikonograficzną dokonuje się również w specjalnie opracowanym na potrzeby muzeum bibliotecznym programie komputerowym, co ułatwia prowadzenie kwerend.

Liczebność zbioru, rodzaje nośników i datowanie

W końcu 2010 r. liczył on 13 569 sztuk fotografii zgrupowanych w 1553 pozycjach inwentarza. Z tego 1291 sztuk to negatywy (1290 celuloidowe i 1 szklany) a 12 278 sztuk to pozytywy (1336 na papierze fotograficznym oraz jeden na płycie PCV). Są to głównie fotografie z okresu powojennego: z lat 1945–89 ponad 8,5 tys. i po 1989 r. ponad 5 tys. Znacznie mniej fotografii pochodzi z okresu okupacji – 53 sztuki oraz z I wojny – 1 szklany negatyw.

Zespoły

Znaczna część fotografii to widoki Kielc wykonane przez znanych kieleckich fotografów: Janusza Buczkowskiego, Jerzego Kamodę, Henryka Pieczula i Pawła Pierścińskiego.

Do najciekawszych z pewnością zaliczają się duże zespoły autorstwa Pawła Pierścińskiego (755 negatywów 60 x 60 mm) i Janusza Buczkowskiego (420 negatywów 60 x 60 mm) dokumentujące wygląd Kielc od lat sześćdziesiątych po osiemdziesiąte XX w. Są wśród nich widoki ogólne i panoramy miasta, robione teleobiektywem fotografie całych dzielnic i osiedli, szczegółowe fotografie ukazujące ujęcia ulic w perspektywie, pojedyncze budynki czy architektoniczne detale. Na fotografiach widnieją główne place i ulice miasta: Plac Partyzantów Armii Ludowej (ob. Rynek) i pl. Obrońców Stalingradu (ob. pl Wolności), ulica Sienkiewicza, Duża, Kilińskiego (ob. Mała), Buczka (ob. Paderewskiego), Armii Czerwonej (ob. Bodzentyńska), Rewolucji Październikowej (ob.. Warszawska), Zagórska, Źródłowa, Planty, a także mniejsze uliczki i peryferia jak: Sienna, Zimna, Słoneczna, Górna, Nowowiejska. Na wielu fotografiach zapisano powstawanie nowych osiedli: KSM, Czarnowa, Sadów, Szydłówka, Bocianka. Sportretowane są także miejsca charakterystyczne dla obrazu miasta: Wzgórze Zamkowe, Kadzielnia, Karczówka, park miejski, zalew kielecki, cmentarz żydowski na Pakoszu, skocznia narciarska na Pierścienicy, budynki Kieleckiego Centrum Kultury, Wojewódzkiej Rady Narodowej, domy handlowe: „Puchatek”, „Ludwik”, „Tęcza”, klub EMPiK, popularne niegdyś restauracje i kawiarnie: „Jodłowa”, „Źródłowa”, „Winnica”, „Kolorowa”, „Świętokrzyska”, „Bristol”, „Biruta”, „Bar Leśny”, kieleckie zakłady produkcyjne, takie jak: Fabryka Łożysk Tocznych „Iskra”, Kielecka Fabryka Pomp „Białogon”, Kielecka Fabryka Domów, Centrum Produkcyjne Pneumatyki

„PREMA”, Zakłady Budowy Przewodów i Armatury Przemysłowej, Kielecka Fabryka Papieru. Warto również podkreślić, że w część fotografii te dokumentuje życie codzienne. Na niektórych pojawiają się mieszkańcy miasta, uczestnicy festynów, kiermaszy czy pochodów pierwszomajowych, pracownicy kieleckich fabryk i przedsiębiorstw. Zespoły fotografii P. Pierścińskiego i J. Buczkowskiego ze względu na swoją różnorodność, walory dokumentacyjne czy wreszcie liczebność stanowią niewątpliwie najbardziej wartościowe źródło wiedzy o przemianach architektoniczno-urbanistycznych oraz, w pewnym zakresie, społeczno-obyczajowych Kielc minionych kilku dziesięcioleci.

Ponadto w księdze ikonograficznej wpisanych jest kilka mniejszych zbiorów fotografii. Pierwszy, obejmujący fotografie wykonane w latach 1975–1980 przez Henryka Pieczuła (10 odbitek formatu 24 x 18 cm), zawiera widoki Wzgórza Zamkowego, Placu Partyzantów (ob. Rynek), pl. Obrońców Stalingradu (ob. pl. Wolności), parku miejskiego, Kadzielni oraz ulic: Sienkiewicza, Kilińskiego (ob. Małej), gen. Karola Świerczewskiego (ob. Jana Pawła II).

Z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. pochodzi 6 negatywów i 26 pozytywów autorstwa Jerzego Kamody. Przeważają wśród nich widoki ogólne miasta, ujęcia wykonane z góry, z dachów wysokich budynków. Interesujące są zwłaszcza fotografie ukazujące zabudowania centrum Kielc w kierunku północnym, z widokiem na kościół św. Krzyża, dawną elektrownię miejską i okolice budowanego dworca PKS. Oprócz charakterystycznych sylwetek wzgórza zamkowego, Kadzielni czy widoków rynku widać na nich także mniej znane rejony miasta, często będące dopiero w budowie (ulice Lecha, Marcelego Nowotki – ob. Bpa Kaczmarka).

Wygląd miasta w połowie XX w. ukazuje 90 odbitek fotograficznych (w formatach ekspozycyjnych, ok. 30 x 40 cm), będących plonem konkursów fotograficznych organizowanych przez ówczesny Zarząd Miejski. Nazwiska ich autorów nie są znane. Tu również odnaleźć można główne ulice i place miasta, charakterystyczne budynki i zapomniane zaułki i podwórka.

Do zbiorów trafiły też dwa zespoły fotografii z okresu okupacji. Pierwszy, wykonany przez nieznanego autora (prawdopodobnie niemieckiego żołnierza) w latach 1939–1942, tworzą łącznie 22 odbitki fotograficzne formatu 6 x 8 cm. Na fotografiach widoczne są m.in. kieleckie ulice: Biskupa Bandurskiego (ob. Jana Pawła II), Bahnhofstrasse (ob. Sienkiewicza) i Waldstrasse (Leśna), a także budynek łaźni przy ulicy Staszica, wejście do kieleckiego getta, zbombardowany dworzec kolejowy, wzgórze katedralne, Pilsudski-Haus (ob. Wojewódzki Dom Kultury) oraz Pomnik Czynu Legionowego. Drugi, obejmujący 31 negatywów małoobrazkowych formatu 24 x 36 mm nieznanego autorstwa, ukazuje centrum Kielc w okresie okupacji niemieckiej – po 1941 r. Są to przede wszystkim zdjęcia rynku (od czerwca 1941 r. Adolf Hitler Platz), wzgórza zamkowego i katedry, ulic Bahnhofstrasse (ob. Sienkiewicza, m.in. z hotelem „Wersal” zajęty przez Niemców na Dom Żołnierza –Soldatenheim) i Strasse der Deutsche Wehrmacht (ob. Jana Pawła II) z siedzibą starostwa (Kreishauptmannschaft),

a także Domu WF i PW oraz pustego cokołu zniszczonego przez Niemców pomnika Czynu Legionowego.

Unikalny charakter dokumentacyjny ma zbiór 78 negatywów formatu 61 x 88 mm ukazujący zabudowania, wnętrza hal produkcyjnych i maszyny używane w Zakładów Mechanicznych i Odlewni Żeliwa w Białogonie (ob. Kielecka Fabryka Pomp „Białogon”) w końcu XIX i na początku XX w. Ich twórca nie jest znany. Fotografie zostały wykonane prawdopodobnie w latach sześćdziesiątych XX w.

Warto wspomnieć jeszcze o dwóch unikalnych obiektach. Pierwszy z nich to panorama Rynku kieleckiego wykonana przez Tadeusza Matuszczaka. Uwiecznia ona wszystkie pierzeje placu w stanie sprzed prac rewitalizacyjnych prowadzonych w latach 2008–2011.

Drugi to szklany negatyw przedstawiający grupę jeńców na placu przed niezidentyfikowanym budynkiem. U dołu widnieje podpis: ”Włoscy niewolnicy w czasie I wojny światowej w Kielcach 6 IV1916 r.” Niestety szklana płytka jest pęknięta i wymaga konserwacji.

Zbiory dopełnia ponad 12 000 fotografii z lat 1945–2009, znajdujących się w 77 albumach przekazanych do muzeum przez Jerzego i Eugenię Fijałkowskich, znanych kieleckich geologów i pasjonatów regionu świętokrzyskiego, wraz z kilkudziesięcioma eksponatami obrazującymi dzieje rodziny. Albumy zawierają zdjęcia obrazujące kilka dziesięcioleci z życia tej niezwykłej kieleckiej rodziny na tle zmieniającego się miasta.

Działania statutowe muzeum w zakresie opracowywania, przechowywania, eksponowania i udostępniania fotografii

Zbiór fotografii jest gromadzony i naukowo opracowywany w oparciu o akty normatywne właściwe dla muzeów i w zgodzie ze statutem Muzeum Historii Kielc (Załącznik do Uchwały Nr LXIV/1211/2006 Rady Miejskiej w Kielcach z dnia 22.06.2006). Zobowiązują one także muzeum do właściwego przechowywania gromadzonych zbiorów, w warunkach zapewniających ich właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo oraz do ich udostępniania do celów wystawienniczych, edukacyjnych i naukowych.

Szczególnie istotnym zagadnieniem jest przechowywanie zgromadzonych fotografii w warunkach zapewniających właściwy stan zachowania oraz prowadzenie systematycznych prac konserwatorskich. Fotografie pozytywowe na papierze fotograficznym przechowywane są w magazynach działu Gromadzenia i Dokumentacji i biblioteki, w odrębnych opakowaniach z papieru bezkwasowego. W podobny sposób przechowywane są negatywy celuloidowe i szklane zabezpieczone dodatkowo przed uszkodzeniem przez zastosowanie trwałych opakowań. Temperatura i wilgotność w magazynach monitorowane są stale przy pomocy czytników systemu Meteo. Zgodnie z zaleceniami cyklicznych przeglądów konserwatorskich wyselekcjonowane fotografie zostają poddane niezbędnym zabiegom renowacyjnym, jak oczyszczanie powierzchni, uzupełnianie ubytków, punktowanie, prostowanie czy dezynsekcja w przypadku fotografii na kartonowym podkładzie. Czyszczeniu oraz stosownej oprawie podlegają też fotografie przygotowywane do prezentacji na ekspozycjach czasowych i wystawie stałej.

Muzeum dokonuje systematycznej cyfryzacji zbiorów fotograficznych. Obiekty przenoszone są na nośniki cyfrowe przy użyciu aparatu cyfrowego oraz skanerów (w tym specjalnego skanera do negatywów). Umożliwia to udostępnienie zbiorów do celów wystawienniczych, edukacyjnych i naukowych. Cyfrowe wersje eksponatów, w tym także fotografii znaleźć można także na stronie internetowej muzeum: www.muzeumhistoriikielc.pl.

Zbiory fotografii wykorzystywane są w działalności wystawienniczej i edukacyjnej muzeum. Pierwsza wystawa czasowa „Kielczanie. Z albumów rodzinnych” otwarta w lutym 2008 r. prezentowała dawną fotografię. Powstała w wyniku współpracy muzeum ze znanym kieleckim fotografikiem Januszem Buczkowskim. Zaapelował on do mieszkańców Kielc o udostępnienie fotografii z rodzinnych albumów do wystawy fotograficznej. W ciągu kilku lat na apel odpowiedziało przeszło 50 rodzin przekazując w depozyt 625 fotografii. Muzeum zapewniło pomoc przy selekcji i merytorycznym opracowaniu zgromadzonego materiału oraz udostępniło sale wystaw czasowych, zapewniło środki i materiały na oprawę fotografii. Ostatecznie wyeksponowanych zostało 363 fotografie. Pokłosem wystawy było pamiątkowe wydawnictwo albumowe³.

Podczas wykładów, prelekcji, zajęć oświatowych, lekcji muzealnych i warsztatów fotografie używane są przez pracowników muzeum zarówno w formie prezentacji oryginałów, jak i w postaci pokazów multimedialnych. Z zasobu fotograficznego korzystają także prelegenci spoza muzeum w ramach okazjonalnych wykładów, spotkań autorskich czy cyklicznej działalności klubu historycznego „Nad Silnicą” Uniwersytetu III wieku.

Zbiory fotografii to najliczniejsza i jedna z najbardziej atrakcyjnych części zbiorów Muzeum Historii Kielc. Należy żywić nadzieję, że następne lata przyniosą kolejne interesujące nabytki pozwalające przybliżyć obraz zmieniającego się miasta.

3 *Kielczanie. Z albumów rodzinnych*, Główna Jan, Kolasa Marcin (red.), Kielce 2008.

Marcin Kolasa (Kielce)**Photographic collections in the Kielce History Museum**

At the end of 2010, the collection comprised 2,187 photographs stored in the Documentation Collection Section. There are 2,051 positives and 136 negatives (133 celluloid and 3 glass ones). They are photographs from the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century (44 items), from the years 1914–1918 (84), from 1919–1939 (about 1,000), from World War II (24), from the years 1945–1989 (more than 600) and dating after 1989 (about 200). 566 photographs are connected with the army, 192 with schools and education, 165 with scouting, 120 with cultural life and 284 with state and city institutions. Among the photographers there are famous names of artists and companies, such as: Stanisław Grabowski, Bronisław Wilkoszewski, Józef Grodzicki, “Rachalewski and Różyński (after 1892 only Stanisław Rachalewski), Stanisław Sanecki, Adam Badzian, Stefania Bonikowska, Zbigniew Szymborski, photo lab “Moderne” (owner: Kopel Gringras), photo lab “Lander” (owner: Aleksander Lander), photo lab “Rembrandt” (owner: Mieczysław Goldfarb), Tadeusz Rylski, photo lab “Andre”, Jerzy Kamoda, Jerzy Burczyn, Zygmunt Hamerski, Mariusz Kosela, Paweł Pierściński, Andrzej Pęczalski and Henryk Pieczul.

In the museum library there are 13,569 group photographs, of which 1,291 were negatives (1,290 celluloid ones and 1 glass) and 12,278 positives. They are usually from the after-war period: from the years 1945–1989 (more than 8.5 thousand) and after 1989 (more than 5 thousand). There are fewer photographs from the times of the Nazi occupation (only 53) and World War I – only one glass negative). The majority of photographs, taken by Janusz Buczkowski, Jerzy Kamoda, Henryk Pieczul and Paweł Pierściński, show urban and architectural changes of Kielce. The collection also comprises more than 12,000 photographs from 1945–2009 in 77 albums donated to the Museum by Jerzy and Eugenia Fijałkowsy.

Kronika

Marcin Kolasa (Muzeum Historii Kielc)

Nabytki Muzeum Historii Kielc w 2010 roku

W 2010 r. Muzeum Historii Kielc wzbogaciło swe zbiory o 463 obiekty, wpisane do ksiąg inwentarzowych „Historia” i „Sztuka” oraz do księgi pomocniczej „Materiałowa”, a także o 2015 pozycji inwentarzowych w zbiorach bibliotecznych, które – oprócz księgozbioru – obejmują także dokumenty życia społecznego i zbiór ikonografii dotyczącej Kielc.

Muzeum otrzymało w darze 35 dokumentów i fotografii związanych z postacią Sylwestra Kowalczewskiego (1902–1975), krajoznawcy, pedagoga, kustosa Muzeum Świętokrzyskiego w latach 1933–1945, autora wielu publikacji o tematyce regionalnej. Z okresu dwudziestolecia międzywojennego pochodzą m.in.: druk zaproszenia na członka Oddziału Kieleckiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Książka Służbowa Harcerza – legitymacja 5. Kieleckiej Drużyny Harcerskiej im. Józefa Poniatowskiego, książeczka wojskowa, program wykładów w Instytucie Wyższej Kultury Religijnej w Kielcach, świadectwo ukończenia kursu dla komendantów i zastępców komendantów obrony przeciwlotniczej domów mieszkalnych oraz szczególnie interesujące: rękopis „Instrukcji szczegółowej dla członków zarządu Koła Historyczno-Krajoznawczego przy Państwowym Seminarium Nauczycielskim Męskim w Kielcach” oraz list Aleksandra Patkowskiego do Sylwestra Kowalczewskiego w sprawie funduszy dla Muzeum Świętokrzyskiego. Sprzed 1939 r. pochodzą też 3 fotografie: portret Sylwestra Kowalczewskiego z lat dwudziestych XX w., pamiątkowa fotografia z 1921 r. ukazująca uczniów i nauczycieli I Kursu Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego, wśród których znajdują się Sylwester Kowalczewski i Marta Hubicka oraz fotografia z 1928 r. pokazująca zbiórkę harcerzy w Białogonie. Z okresu powojennego w zbiorze tym znajduje się kilkanaście dokumentów dotyczących działalności Kowalczewskiego w PTTK, m.in.: legitymacje Górskiej Odznaki Turystycznej, Odznaki Turystyki Pieszej, Przodownika Turystyki Pieszej, pismo Zarządu Głównego z nominacją na Instruktora Krajoznawstwa Polski, Dyplom Honorowy X-lecia PTTK i inne. Do muzeum trafił też rękopis wydanej w 1982 r. broszury *Kartki z działalności Kieleckiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego 1908–1950*.

Z Urzędu Miasta Kielce muzeum otrzymało liczący 36 obiektów zbiór fotografii i dokumentów związanych z przedwojennym prezydentem Kielc Stefanem Artwiń-

Legitymacja dorożkarza Melchiora Widawskiego, 1935 r.

skim. Są wśród nich m.in.: fotografie portretowe Stefana Artwińskiego, jego żony Marii z Sokalskich, dzieci Janiny, Danuty i Eugeniusza oraz rodziców Tomasza i Marii z Piotrowskich. W skład zbioru wchodzi również związane z rodziną Artwińskich dokumenty i druki z okresu międzywojennego oraz współczesne kopie i odpisy dokumentów: aktów urodzin, małżeństw i zgonów.

Do muzeum trafiły też dokumenty i druki związane z życiem społecznym, gospodarczym i kulturalnym miasta, wśród których znajdują się m.in.: afisz *Wieczornica Harcerska* z przedstawienia w Teatrze Polskim w Kielcach wystawionego dla uczczenia dwudziestolecia istnienia I Kieleckiej Drużyny Harcerskiej im. D. Czachowskiego (1932 r.), legitymacja członkini Koła Żeńskiego Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich w Kielcach (1908 r.), legitymacja urzędnicza prokuratora przy Sądzie Okręgowym w Kielcach (1921 r.), weksel depozytowy na sumę 1000 złotych (1931 r.), dokumenty dorożkarza – pozwolenie na prawo powożenia dorożką konną, kwity opłaty za korzystanie z dróg miejskich (lata trzydzieste XX w.). Szczególnie interesujące są pisma Miejskiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, kierowane do kieleckiego księgarza Stanisława Króla, z wykazem książek, które należy niezwłocznie wycofać ze sprzedaży (1947 r.).

Do zbiorów przyjętych zostało też kilka dokumentów dotyczących kieleckiego szkolnictwa, m.in. dziennik i legitymacja szkolna uczennicy ośmioklasowego Gimnazjum Filologicznego Żeńskiego im. Adama Mickiewicza w Kielcach (1925 r.), świadectwo szkolne ucznia siedmioklasowej Szkoły Powszechnej im. St. Konarskiego

w Kielcach (1931 r.), wyciąg z księgi ocen uczennicy czteroklasowej Szkoły Handlowej Stowarzyszenia Kupców Polskich w Kielcach (1931 r.), świadectwo dojrzałości z siedmioklasowego Gimnazjum Żeńskiego Emilii Znojkiwiczowej (1912 r.), patent nadania stopnia freblanki z kursów nauczycielek robót i freblanek Kornelji Lemberkówny w Kielcach (1917 r.), świadectwo z Egzaminu Nauczycielskiego w Państwowym Seminarium Nauczycielskim Męskim w Kielcach (1919 r.).

Do najbardziej interesujących nabytków trzeba z pewnością zaliczyć pergamin z przywilejem nadanym w 1712 r. przez biskupa krakowskiego Kazimierza z Łubnej Łubieńskiego cechom kieleckim¹. W dokumencie tym biskup zatwierdza prośbę kieleckich cechów: ślusarskiego, miecznickiego, stolarskiego, kowalskiego, błoniarskiego i kołodziejkiego o przydzielenie czeladnikom tych cechów opieki nad ołtarzem ś. Jana Kantego w kolegiacie kieleckiej. Ponadto biskup określa prawa i obowiązki czeladników (tzw. „towarzyszy” i „robieńców”, czyli czeladników świeżo wyzwolonych, posiadających mniejsze prawa) oraz ustanawia tzw. „gospodę towarzyską” dla wymienionych cechów.

Zbiory fotografii powiększyły się o 299 sztuk zapisanych w 51 pozycjach inwentaryzowanych (oraz 1315 fotografii wpisanych do bibliotecznych zbiorów ikonograficznych, które omówione zostaną osobno).

Niewątpliwie unikalny jest album fotograficzny kpt. poż. Donata Furnala, komendanta Miejskiej Zawodowej Straży Pożarnej w Kielcach i Wojewódzkiego Ośrodka Wyszczolenia Pożarniczego (Wojewódzkiej Szkoły Pożarniczej) w Kielcach. Album zawiera 125 fotografii z lat 1948–1954 ukazujących budynki kieleckiej straży przy ul. ś. Leonarda 10, wozy strażackie i wyposażenie gaśnicze, fotografie grupowe strażaków oraz fotografie wykonywane w czasie uroczystości, pokazów, ćwiczeń, z okazji nominacji i ukończenia kursów pożarniczych.

Ciekawy obraz życia szkolnego w latach dwudziestych XX w. ukazuje album pamiątkowy z żeńskiego gimnazjum im. Bł. Kingi w Kielcach, zawierający 69 fotografii uczennic i grona nauczycielskiego. Zapisane na nich zostały sceny z zajęć lekcyjnych, uroczystości szkolnych i państwowych, pokazów gimnastycznych dla mieszkańców Kielc, wycieczek oraz pamiątkowe zdjęcia grupowe.

Trzeci album fotograficzny należał do płk. Franciszka Tomsy-Zapolskiego, legionisty, uczestnika wojny polsko-bolszewickiej, właściciela folwarku Boszki w miejscowości Nida k. Kielc. Na 57 fotografiach widnieją głównie portrety żołnierzy Legionów Polskich oraz sceny z życia żołnierskiego.

Oprócz wyżej wymienionych do zbiorów trafiło ponad 40 pojedynczych fotografii. Są wśród nich portrety (m.in. bpa Czesława Kaczmarka), zdjęcia grupowe (np. uczenic Gimnazjum Żeńskiego Marii Krzyżanowskiej im. A. Mickiewicza w Kielcach), jak i sytuacyjne – z uroczystości (np. poświęcenie sztandaru 4. p.p. LWP w czasie obchodu święta „Kielce – swemu Wojsku” 26 sierpnia 1945 r.), z zawodów sportowych

1 *Kielce. Materiały źródłowe do połowy XIX wieku*, oprac. Z. Guldon, S. Marcinkowski, E. Wirska, Kielce 1971, s. 15–17.

Odznaka 4 Pułku Piechoty Leg. wz. 2, lata 1917-1919

Odznaka 4 Pułku Piechoty Leg. wz. 4, lata 1928-1939.

(mecz drużyn piłkarskich siódemek w 1945 r.) czy też z kieleckich ulic (przechodnie na ul. Sienkiewicza pomiędzy Silnicą a ul. Staszica). Wśród nich znajduje się zespół 6 fotografii ukazujących mieszkańców Kielc i okolicznych miejscowości oraz żołnierzy niemieckich w czasie targu na Placu Wolności zimą 1939/40 r.

Zbiory falerystyczne powiększył zbiór odznak, orzełków, okolicznościowych znaczków, wpinek związanych z tradycją legionową, Wojskiem Polskim (w tym ze stacjonującym w Kielcach garnizonem) oraz instytucjami i organizacjami społeczno-politycznymi). Są to m.in.: odznaki pułkowe (w tym 4. p.p. Leg. i 2. p.a.l. Leg.), odznaki: Polskiej Organizacji Wojskowej, Związku Oficerów Rezerwy, Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny, Związku Strzeleckiego, odznaki pamiątkowe (m.in. „Orlęta”, „Huszt-Rarańcza”, „Za Wilno”), orły wojskowe z okresu II RP, II wojny światowej i PRL, orły straży pożarnej, kolejarskie, urzędnicze, szkolne oraz patriotyczne Naczelnego Komitetu Narodowego, Związku Strzeleckiego, Sokoła, a także okolicznościowe wpinki: znaczek pamiątkowy XX-lecia Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześcijan w Kielcach (1935 r.) czy znaczek pamiątkowy I. Wojewódzkiego Złotu Harcerskiej Organizacji w Kielcach (1956 r.).

Muzeum otrzymało też w darze Krzyż Niepodległości wraz z dyplomem i legitymacją, przyznany Konstancji Chodak za pracę w dziele odzyskania niepodległości.

Do zbiorów trafiły także medale i plakiety wybite w fabryce w Białogonie, wśród których najciekawsza jest plakietka z popiersiem Stanisława Staszica z 1926 r.

Zbiór militariów powiększyły elementy umundurowania i uzbrojenia związane z oddziałami stacjonującego w Kielcach przed wojną garnizonu oraz z formacjami wojskowymi III Rzeszy i ZSRR. Wśród nich m.in.: bagnety wz. 24 i wz. 28, S 98/05 oraz S 84/98 *neuer Art* (nowego typu), KS. 98 do karabinu Mauser, bagnet wz. 1874 do karabinu Gras, bagnet wz. 1895 do karabinu Mannlicher, hełm radziecki wz. 40, niemieckie hełmy Stahlhelm M.35 i Stahlhelm M.40, hełm polski wz. 31 i manierka

Odznaka 2 Pułku Artylerii Polowej Leg., lata 1929-1931

wz. 38 (produkowane w kieleckiej Hucie „Ludwików”).

Do muzeum trafiły też przedmioty związane z historią rzemiosła, handlu i przemysłu kieleckiego, takie jak: srebrny widelec sygnowany przez złotnika Augustyna Dresselta (l. 1830–37), srebrne łyżki sygnowane „Kozłowski” (poł. XIX w.), sztucce z hotelu „Bristol” z nazwiskiem przedwojennego właściciela Rafała Piwowarskiego czy noże z oznaczone „Sz. Kaner Kielce”, związane ze znanym kieleckim zegarmistrzem Szymonem Kanerem prowadzącym przed wojną zakład przy ul. Pierackiego 9 (ob. Duża). Rów-

nie interesujące są przedmioty związane z życiem codziennym Kielczan, m.in.: maglownica domowa, ręczna froterka do podłogi, pudła podróżne na kapelusze z końca XIX w., uchwyt do przeglądania gazet z hotelu „Wersal”, model kredensu z wystawy sklepu meblarskiego, tabliczka rejestracyjna na dorożkę, identyfikator dla psa wystawiony przez miasto Kielce w 1929 r.

Osobny zespół tworzą narzędzia i materiały szewskie pochodzące z warsztatu Edwarda Dzwonka przy ulicy Bazarowej 19 (ob. Śniadeckich), a od 1945 r. przy ul. Słowackiego 2. Są to m.in.: kopyto szewskie – tzw. trójnik, prawidła, młotki, szczypce, pilniki („raszpla”, „tarnik”), szydła i „szpilorki” do robienia otworów w skórze, noże („knypy”), młoteczek „ambus” do rozprowadzania wosku szewskiego na obrzeżach podeszew, „sztuper” do formowania rantu podeszwy oraz pas szewski („pociągiciel”) do przytrzymywania buta w czasie pracy. Do muzeum trafiły także ręcznie robione buty oficerki wykonane przez szewca Stanisława Góździa, prowadzącego warsztat szewski i sklep z obuwiem przy pl. Moniuszki.

Unikalne nabytki pochodzą z wyposażenia przedwojennego gabinetu dentystycznego. Są to: fotel dentystyczny - żeliwny, tapicerowany, z w pełni sprawnym mechanizmem regulacji położenia, zaopatrzony w dwa rozkładane podnóżki (dla osoby dorosłej i dziecka) oraz dwie maszyny do borowania zębów o napędzie nożnym (jedna używana była jeszcze w latach 30-tych XX w. w gabinecie dentystycznym Mieczysława Zwolińskiego przy ul. Hipotecznej 14) a także statyw z umywalką.

Rzadko już dziś spotykanym wyrobem kieleckiego rzemiosła jest waga dziesiętna z 1925 r. z wtywni wag Aleksandra Czerwieńca mieszczącej się przy ul. Marszałka Focha 28 (ob. Paderewskiego). Masywna waga z drewnianą platformą służyła do ważenia towarów w sklepie spożywczym Władysława i Stanisławy Pyszczyńskich, mieszczącym się na ul. Leszczyńskiej 20 (róg z ul. Romualda). Do wagi dołączone są dwa odważniki, tzw. funciaki, o wadze 5 i 10 funtów.

Fotel dentystyczny, ok. poł. XX w. Po prawej: maszyna do borowania zębów o napędzie nożnym z gabinetu dentystycznego Mieczysława Zwolińskiego przy ul. Hipotecznej 14, lata 30-te XX w.

Śladem aktywności fizycznej mieszkańców Kielc są ofiarowane muzeum dwie pary drewnianych nart (zjazdowe i biegowe), bambusowe kijki, dwie pary skórzanych butów narciarskich oraz smar do nart „Włazol”.

Przedmiotem ilustrującym obyczaje higieniczne w dawnych Kielcach jest fajansowy zestaw toaletowy wytwórni Villeroy & Boch składający się z dzbana i misy, używany był w mieszczańskim domu w latach dwudziestych i trzydziestych ubiegłego wieku. Naczynia zdobione są podszkliwnie dekoracją geometryczną w typie art-deco.

Okazałym elementem wyposażenia wnętrza jest lustro konsolowe z pocz. XX w., stojące kiedyś w mieszkaniu znanej kieleckiej rodziny Rachalewskich.

Muzeum gromadzi także ubiory, i to zarówno elementy dawnej garderoby, jak i mundury i uniformy służbowe. Szczególnie cennym nabytkiem jest podarowany do muzeum przedwojenny mundur strażacki Wincentego Wojdana – strażaka kieleckiej Straży Ogniowej: kurtka barwy ciemnogramatowej, jednorzędowa, ze srebrzonymi guzikami i z emblematami strażackimi ze złoczonej blachy. Kieleckie pochodzenie munduru potwierdzają litery „KL” umieszczone na emblematach.

W 2010 r. do zbiorów trafił też mundur członka ZOMO (spodnie, kurtka letnia i zimowa, rogatywka). Muzeum zamówiło także kopie umundurowania porucznika piechoty wz. 19 i kapitana artylerii wz. 1936 na wzór posiadanych w depozycie mundurów oficerów przedwojennego garnizonu kieleckiego.

Mundur strażacki Wincentego Wojdana – strażaka kieleckiej Straży Ogniowej, przed 1939 r.

Zbiory malarstwa Muzeum Historii Kielc systematycznie powiększane są o prace artystów związanych z miastem i regionem. W 2010 r. zakupiono obrazy: Stanisława Rachalewskiego *Narodziny Wenus* (olej, 1918 r.), Stanisława Niesiołowskiego *Portret mężczyzny* (olej, ok. 1930 r.), Leokadii Ostrowskiej *Portret Danuty z Poniewierskich* (olej, po 1938 r.), Tadeusza Wojtasiewicza *Portret Marii z Czernihowskich Majewiczowej* (olej, po 1945 r.), Ireny Janowskiej-Grodziskiej *Ulica Nowy Świat w Kielcach* (olej, ok. 1960 r.), Jadwigi Trzczińskiej *Cyrk* (olej, 1961 r.), Zbigniewa Moralskiego *Ulica Wesola* (olej, 2. poł. XX w.) Szczególnie interesującym obiektem jest karta rysunkami Rafała Hadziewicza (1803–1886), wybitnego malarza, profesora Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie, pod koniec życia mieszka-

jacego w Kielcach. Oprawiona w obustronnie przeszkloną ramkę, zawiera studia do obrazu „Ukrzyżowanie Chrystusa”, pochodzące z l. 1871–1883. Zbiory biblioteczne, obejmujące oprócz księgozbioru, także dokumenty życia społecznego oraz dokumentację ikonograficzną, powiększyły się o 283 druki zwarte, 191 numerów czasopism, 61 katalogów muzealnych, 153 dokumenty życia społecznego, 1315 fotografii oraz 12 pocztówek.

Wśród wyżej wymienionych istotną część stanowi księgozbiór o charakterze regionalnym, który powiększył się m.in. o pochodzące z początków ruchu krajoznawczego publikacje M. Hubickiej, S. Kowalczewskiego, A. Patkowskiego. Wśród pozostałych nabytków bibliotecznych znalazło się też kilkanaście opracowań z zakresu nauk pomocniczych historii, głównie falerystyki, sfragistyki i numizmatyki. Ponadto zakupiono kilka rzadszych wydawnictw międzywojennych związanych z dziejami wojskowości.

Do zbioru dokumentów życia społecznego trafiły m.in. plakaty i ulotki z wyborów 1989 r. oraz ekslibrisy zaprojektowane przez Jadwigę Trzczińską.

Do najciekawszych nabytków wpisanych w 2010 r. do bibliotecznej księgi ikonograficznej należą zespoły negatywów fotograficznych dokumentujące wygląd Kielc od lat sześćdziesiątych do osiemdziesiątych XX w., wykonane przez kieleckich fotografów: Janusza Buczkowskiego (420 negatywów 60 x 60 mm z wglądówkami) i Pawła Pierścińskiego (755 negatywów 60 x 60 mm z wglądówkami). Są wśród nich zarówno panoramy miasta, jak i fotografie ukazujące perspektywę ulic, a także pojedyncze

Studia do obrazu „Ukrzyżowanie Chrystusa”, rys. Rafała Hadziewicza, lata 1871–1883.

budynki i detale architektoniczne. Na fotografiach widnieje zarówno rynek i główne ulice miasta: Sienkiewicza, Duża, Kilińskiego (Mała), Buczka (ob. Paderewskiego), Armii Czerwonej (ob. Bodzentyńska), Rewolucji Październikowej (ob. Warszawska), Zagórska, Źródłowa, Planty, jak i mniejsze uliczki: Sienna, Zimna, Słoneczna, Górna, Nowowiejska. Widać na nich budowę nowych osiedli: KSM, Czarnowa, Sadów, Szydłówka, Bocianka i charakterystycznych budynków: Kieleckiego Centrum Kultury czy Wojewódzkiej Rady Narodowej. Sportretowane są miejsca istotne dla obrazu miasta: Wzgórze Zamkowe, Kadzielnia, Karczówka, park miejski, zalew kielecki, cmentarz żydowski na Pakoszu, skocznia narciarska na Pierścienicy. Aparat fotografa uwiecznił też miejsca tłumnie odwiedzane przez mieszkańców: domy handlowe: „Puchatek”, „Ludwik”, „Tęcza”, Klub Międzynarodowej Prasy i Książki, popularne niegdyś restauracje i kawiarnie: „Jodłowa”, „Źródłowa”, „Winnica”, „Kolorowa”, „Świętokrzyska”, „Bristol”, „Biruta”, „Bar Leśny”. Na fotografiach ukazane zostały też budynki kieleckich zakładów produkcyjnych, takich jak: Fabryka Łożysk Tocznych „Iskra”, Kielecka Fabryka Pomp „Białogon”, Kielecka Fabryka Domów, Centrum Produkcyjne Pneumatyki „PREMA”, Zakłady Budowy Przewodów i Armatury Przemysłowej, Kielecka Fabryka Papieru. Na wielu fotografiach widnieją miejsca, których wygląd zmienił się radykalnie. Czasem aparat fotografa zapisał obraz zapomnianego podwórka, mrocznego zaułka, zaniedbanych peryferii, wydobył niezauważany na co dzień szczegół architektoniczny.

Mniejszy zbiór fotografii wykonanych w latach 1975–1980 przez Henryka Pieczula (10 odbitek formatu 24x18 cm) zawiera zdjęcia Wzgórza Zamkowego, Placu Partyzan-

tów (ob. Rynek), Placu Obrońców Stalingradu (ob. pl. Wolności), parku miejskiego, Kadzielni oraz ulic: Sienkiewicza, Kilińskiego (ob. Małej), Gen. Karola Świerczewskiego (ob. Jana Pawła II).

Podobny charakter ma przekazany przez Urząd Miasta Kielce zespół 90 odbitek fotograficznych (w formatach ekspozycyjnych, ok. 30 x 40 cm) wykonanych w większości po 1955 r., będących plonem konkursów fotograficznych organizowanych przez ówczesny Zarząd Miejski. Tu również odnaleźć można główne ulice i place miasta, charakterystyczne budynki i nieodwiedzane zaułki.

Do zbiorów trafił też zespół 22 odbitek fotograficznych formatu 6 x 8 cm z okresu okupacji (lata 1939–1942) nieznanego autora (prawdopodobnie niemieckiego żołnierza). Na fotografiach widoczne są m.in.: kieleckie ulice: Biskupa Bandurskiego (ob. Jana Pawła II), Bahnhofstrasse (Kolejowa, ob. Sienkiewicza) i Waldstrasse (Leśna), a także budynek łaźni przy ul. Staszica, jedno z wejść do kieleckiego getta, zbombardowany dworzec kolejowy, wzgórze katedralne, Pilsudski-Haus (ob. Wojewódzki Dom Kultury) oraz Pomnik Czynu Legionowego.

Ponadto zbiory zasililo 12 pocztówek z widokami Kielc i regionu, w tym 5 dość rzadko spotykanych, wydanych w czasie okupacji.

Marcin Kolasa (Kielce)**Donations and acquisitions of Kielce History Museum in 2010**

Some interesting acquisitions are connected with a pre-war interior of a dentist's office (dentist's chair, two drilling machines with leg drive as well as a wash-stand) and shoemakers' workshop (tools and shoemaking materials).

Some other new items of the collection include cutlery with the signature of Augustyn Dresselt (1830–1837) and Julian Kozłowski (mid 19th century) and a scales made by a manufacture of Aleksander Czerwieniec from 1925.

The collection of photographs acquired 299 items, including three albums of photographs depicting Kielce fire brigade, Polish Legions and Blessed Kinga Junior School for Girls in Kielce.

The collection of paintings and sculpture acquired the paintings of: Stanisław Rachalewski *The Birth of Venus* (oil, 1918), Stanisław Niesiołowski *Portrait of a Man* (oil, approximately 1930), Leokadia Ostrowska *Portrait of Danuta Poniewierska* (oil, after 1938), Tadeusz Wojtasiewicz *Portrait of Maria Majewiczowa of Czernihowsky* (oil, after 1945), Irena Janowska-Grodziska *Nowy Świat Street in Kielce* (oil, approximately 1960), Jadwiga Trzcińska *Circus* (oil, 1961), Zbigniew Moralski *Wesola Street* (oil, 2nd half of the 20th century) as well as Rafał Hadziewicz studies of a figure for *The Crucifixion of Christ* (pencil, 1871–1883).

Library collection, including apart from the main book collection also documents concerning social life and iconographic documentation, acquired 283 compact prints, 191 issues of magazines, 61 museum catalogues, 153 documents concerning social life, 1,315 photographs and 12 postcards.

Zofia Rutkiewicz (Muzeum Historii Kielc)

Kronika 2010

4 stycznia

Spotkanie Świętokrzyskiego Towarzystwa Genealogicznego „Świętogen” pt. „Lubawski – po kądzieli i po mieczu” (rodzinne historie prezydenta Kielc Wojciecha Lubawskiego).

9 stycznia

O kolędach okupacyjnych w Klubie „Nad Silnicą” opowiadał Janusz Siwek; zwieńczeniem czasowej wystawy „80 lat Wodociągów Kieleckich” był koncert zespołu Glass Duo, który zgromadził licznie wielbicieli szklanej harfy.

18-29 stycznia

Podczas ferii zimowych pracownicy muzeum Iwona Parcheta i Bartłomiej Tambor prowadzili zajęcia dla dzieci i młodzieży na temat dziejów Kielc.

18 stycznia

Spotkanie cyklu „Podróżnicy kieleccy”: o „Cudach Polski – drewnianych cerkwiach Podkarpacia” opowiadał Ryszard Biskup.

21 stycznia

Prezentacja filmu „Marsz szlakiem I Kompanii Kadrowej 1914–1926” otrzymanego z Estońskiego Archiwum Filmowego w Tallinie.

23 stycznia

Koncert „Karnawałowe rytmy” w wykonaniu Tria Kameralnego w składzie: Helena Ponomarenko – skrzypce, Lidia Chmielewska – altówka, Edyta Piwowarczyk – fortepian. W programie m.in. melodie z filmów (*Rodzina Połanieckich*, *Noce i dnie*), utwory Henryka Warsa, Jerzego Petersburskiego.

30 stycznia

Klub „Nad Silnicą”: Anna Wąsowska „Tragiczne losy Siergieja Jesienina i Galiny Benislawskiej”. Wiersze poety recytowali słuchacze Uniwersytetu Trzeciego Wieku, rosyjskie piosenki śpiewał chór pod kierunkiem Michała Kopcia.

1 lutego

Spotkanie Świętokrzyskiego Towarzystwa Genealogicznego „Świętogen”. Poszukiwanie śladów rodzin szlacheckich regionu świętokrzyskiego, a także badania nad genealogią rodzin mieszczańskich z Kielc.

3 lutego

Otwarcie wystawy malarstwa Piero Sigaliniego „Kolory. Emocje. Pejzaże Niziny Pa-dańskiej”.

13 lutego

Klub „Nad Silnicą”: z cyklu „Moje podróże” – Henryka Wieczorek „Portugalia i Hiszpania”. Koncert Trio Kameralnego „Tańce i czardasze”. W programie m.in.: Fritz Kreisler „Walc”, melodie filmowe: *Love story*, *Ojciec chrzestny*, *Przeminęło z wiatrem*, *Grek Zorba*.

17 lutego

Spotkanie z cyklu „Podróżnicy kieleccy”: „W poszukiwaniu śladów dzieciństwa”. Maciej Lis opowiedział o ubiegłorocznej podróży na Syberię i nad Bajkał, w miejsca zesłania w latach wojny. Prelekcję wzbogaciły ilustracje.

19 lutego

W Małej Galerii otwarcie wystawy grafiki Dominiki Adamus-Osman, absolwentki Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.

22 lutego

Spotkanie z kieleckimi metodykami historii, języka polskiego i plastyki, zorganizowanie wspólnie z Samorządowym Ośrodkiem Doradztwa Metodycznego i Doskonalenia Nauczycieli w Kielcach.

26 lutego

Otwarcie wystawy rzeźby Tomasza Łukaszczyka, kieleckiego artysty młodego pokolenia. O twórczości artysty mówiła krytyk sztuki Stanisława Zacharko. Na ekspozycji znalazło się kilkadziesiąt kameralnych rzeźb wykonanych specjalnie na tę okazję. Całość uzupełnił zespół prac plastycznych wykonanych w różnych technikach: warsztatowych i komputerowych.

28 lutego

Koncert Marysi Lenarcik (uczennicy Leny Ponomarenko), laureatki konkursu fortepianowego „Chopinowskie inspiracje w muzyce, plastyce i teatrze” (Kielce 2009). W programie m.in. W.A. Mozart „Marsz turecki” i utwory F. Chopina.

1 marca

Spotkanie Świętokrzyskiego Towarzystwa Genealogicznego „Świętogen”: „Fotografia i malarstwo w genealogii”.

5 marca

Wykładem Huberta Mazura z Archiwum Państwowego „Materiały dotyczące zbrodni katyńskiej w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach” muzeum rozpoczęło cykl spotkań z okazji 70. rocznicy zbrodni katyńskiej.

6 marca

Klub „Nad Silnicą”: Janusz Siwek „O kobietach ... Zofia Nałkowska w Kielcach”.

8 marca

Muzeum odwiedziła delegacja z niemieckiego miasta Gotha, przybyła do Kielc na zaproszenie Urzędu Miasta.

10 marca

W Dniu Przedsiębiorczości uczennice kieleckiego liceum im. ks. P. Ściegiennego zajęły się promocją muzeum na terenie miasta. Na pl. Artystów uczniowie wykonywali rysunki obrazujące działalność Muzeum Historii Kielc i rozdawali ulotki.

15 marca

Na Placu Artystów otwarto wystawę planszową „Dzieje jednej fabryki 1919 – 2009. Od Huty «Ludwików» do Zakładów Wytwarzania Metalowych «SHL»”. Na 18 planszach przedstawiono zmienne koleje losu zakładu.

18 marca

Przewodniczący Rady Miasta Kielce Krzysztof Słoń podczas uroczystej sesji Rady Miejskiej przekazał Muzeum Historii Kielc dokumenty i pamiątki związane z osobą prezydenta Kielc Stefana Artwińskiego oraz jego rodziną. Zespół archiwaliów liczy 36 pozycji, w tym zdjęcia, wizytówki, legitymacje, dokumenty urzędów Stanu Cywilnego w Kielcach i Krakowie oraz dokumentację pochodzącą z akt parafialnych.

19 marca

Spotkanie z nauczycielami metodykami języka polskiego. Iwona Parcheta przedstawiła ofertę edukacyjną muzeum i szkół.

W ramach cyklu wykładów na temat zbrodni katyńskiej Marek Jończyk z kieleckiej delegatury IPN omówił temat „Stan badań delegatury IPN w Kielcach nad problematyką katyńską”.

20 marca

Z okazji rocznicy wyjazdu żołnierzy 4. Pułku Piechoty Legionów na Westerplatte w 1939 r., Muzeum Historii Kielc wraz z Urzędem Miasta, Stowarzyszeniem 4 PPLeg. i Grupą Rekonstrukcji Historycznej zorganizowało wystawę sprzętu ciężkiego na dziedzińcu muzeum. W gablotach w hallu wystawione były drobne elementy wyposażenia wojskowego a wieczorem odbyło się spotkanie autorskie z Krzysztofem Zajączkowskim, autorem książki *Lekarz z Westerplatte. Major Mieczysław Mikołaj Słaby 1905–1948*. Zaprezentowano również książkę *Westerplatte 1939. Prawdziwa historia* autorstwa Mariusza Wójtowicza-Podhorskiego.

21 marca

Koncert Tria Kameralnego. W repertuarze muzyka Fryderyka Chopina.

24 marca

W Małej Galerii prezentacja dorocznej wystawy malarstwa członków Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Kielcach.

26 marca

Kolejne spotkanie z cyklu wykładów katyńskich: Grażyna Szkonter z Ogólnopolskiego Stowarzyszenia „Rodzina Policyjna” mówiła na temat: „Kieleccy policjanci zamordowani na wschodzie”.

9 kwietnia

Uroczyste otwarto nową wystawę czasową „Rodziny kieleckie. Fijałkowscy”. Wystawa powstała we współpracy z Muzeum Narodowym. Komisarzami wystawy byli Marcin Kolasa (Muzeum Historii Kielc) oraz Paweł Król (Muzeum Narodowe).

10 kwietnia

Klub „Nad Silnicą”: Melania Znoykowicz „Religie świata – hinduizm”.

W katastrofie samolotu lecącego na uroczystości obchodów 70. rocznicy mordu katyńskiego zginął Prezydent RP Lech Kaczyński, jego małżonka Maria oraz wielu wybitnych Polaków. Do 18 kwietnia ogłoszono żałobę narodową. Wszystkie imprezy, spotkania i prelekcje w muzeum odwołano.

14 kwietnia

W Małej Galerii otwarcie wystawy „Tadeusz Kościuszko 1746–1817. Tradycja i pamięć”. Współorganizatorami byli: Stowarzyszenie Kielecki Klub Kolekcjonera, Komitet Kopca T. Kościuszki w Krakowie, Fundacja im. Tadeusza Kościuszki w Krakowie oraz Muzeum Historii Kielc.

23 kwietnia

W Wojewódzkim Domu Kultury im. Józefa Piłsudskiego odbyło się uroczyste podsumowanie wojewódzkiego konkursu „Zapomniani bohaterowie historii najnowszej naszego regionu – Stefan Artwiński”, którego organizatorem było Świętokrzyskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli wraz z Muzeum Historii Kielc
Konrad Otwinowski wystąpił z odczytem „Śladami kielczan w sowieckich obozach zagłady”.

24 kwietnia

Wykład Konrada Otwinowskiego „Oficerowie pułków kieleckich zamordowani w Katyniu”, z cyklu „70. rocznica zbrodni katyńskiej”.
Recital fortepianowy pianisty Marka Mizery, w programie m.in. nokturny, scherza, walce i mazurki Fryderyka Chopina.

7 maja

W Małej Galerii otwarto wystawę fotografii przyrodniczej Jana Padoła i Kamila Sojdy.

8 maja

Klub „Nad Silnicą”: Mieczysława Piątek „Stare Kielce. XIX – wieczne kamienice na ul. Sienkiewicza”.

Koncert muzyki polskiej w wykonaniu Tria Kameralnego w stałym składzie wraz z wykonawcą arii Krzysztofem Błaszkwiczem.

10 maja

Po raz kolejny spotkali się członkowie oraz sympatycy Świętokrzyskiego Towarzystwa Genealogicznego „Świętogen”. Kornelia Major mówiła na temat: „Skarby dla genealoga w starych gazetach, reklamach, listach czytelników opracowane na podstawie miesięcznika «Biesiada Literacka» z 1880 r.” Jolanta i Marek Michniewscy przedstawili drzewo genealogiczne rodziny Michniewskich.

11 maja

Muzeum Historii Kielc wraz z członkami Stowarzyszenia Fotograficznego CK Foto.pl: Anną Górą, Anną Benicewicz-Miazgą, Ernestem Klauzińskim i Krzysztofem Zającem, zaprezentowało w hallu dworca PKP wielkoformatowe „Panoramy Kielc”.

15 maja

Europejska Noc Muzeów: zwiedzanie wystawy stałej „Z dziejów Kielc” i wystaw czasowych, prezentacja ostatnich nabytków muzealnych: „Portret Herszla Zagajskiego” Zygmunta Menkesa, obraz Jadwigi Trzcńskiej „Cyrk”.

19 maja

W cyklu „Podróżnicy kieleccy”: prof. dr hab. Zdzisław Pietrzyk, dyrektor biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego – „Moje wędrówki naukowe”.

28 maja

W Małej Galerii otwarcie wystawy „Wetlina 2009” prezentującej grafiki studentów V roku Instytutu Sztuk Pięknych UJK o specjalności grafika warsztatowa, powstałe po plenerze w Bieszczadach pod kierunkiem dr Janusza Barana.

2 czerwca

Koncert dyplomantów Państwowej Szkoły Muzycznej II st. im. Ludomira Różyckiego w Kielcach.

5 czerwca

Klub „Nad Silnicą”: wykład Danuty Żbikowskiej „2 Pułk Artylerii Lekkiej Legionów WP w Kielcach”.

8 czerwca

Inscenizacja przedstawiająca epizody z życia Stefana Artwińskiego, ostatniego prezydenta Kielc przed II wojną światową, w wykonaniu uczniów Gimnazjum nr 4 im. Jana Karłowicza w Kielcach – w ramach konkursu „Zapomniani bohaterowie regionu”.

25 i 26 czerwca

Udział muzeum w Świątce Kielc: „Biała Noc”, czyli nocne zwiedzanie muzeum, koncerty uczniów Państwowej Szkoły Muzycznej I i II stopnia, młodzieży z Młodzieżowego Domu Kultury w Kielcach, zespołu instrumentalno-wokalnego „Consonans”, zespołu „No name & Friends”; prezentacja Muzeum Historii Kielc na stoisku przy ul. Staszica.

9 lipca

Otwarcie wystawy czasowej „Magiczne oko. Dawne odbiorniki z kolekcji Polskiego Radia Kielce.” Zaprezentowano radioodbiorniki pokazujące rozwój radiofonii od lat dwudziestych XX wieku do schyłku technologii lampowej. Większość pokazywanych eksponatów pochodziła z kolekcji zgromadzonej przez Stanisława i Wojciecha Gajerskich, ofiarowanej w 1992 r. Polskiemu Radiu Kielce.

15 lipca

W Małej Galerii otwarcie wystawy rysunków Zbigniewa Jujki z Muzeum Karykatury w Warszawie

Zajęcia z cyklu „Wakacje w Muzeum Historii Kielc”: projektowanie własnego exlibrisu i wykonanie wybraną metodą graficzną – linoryt lub folioryt (pleksoryt).

22 lipca

„Wakacje w Muzeum”: poznanie dawnego wyposażenia zakładu krawieckiego, wykroje i wzory ubrań z przełomu wieków, szycie kreacji z epoki.

27 lipca

„Wakacje w Muzeum”: „Legendy związane z Kielcami”, baśniowe początki miasta, interpretacja nazwy miasta, najpopularniejsze legendy z historii Kielc.

3 sierpnia

„Wakacje w Muzeum”: zajęcia „Miejskie cizemki”.

5 sierpnia

„Wakacje w Muzeum: wycieczka najstarszymi ulicami Kielc – ulice Sienkiewicza, We-soła, Duża, Mała, Bodzentyńska i ś. Leonarda.

10 i 12 sierpnia

„Wakacje w Muzeum”: działanie radioodbiornika, w tajniki przesyłania głosu na duże odległości, funkcjonowania krótkofalówek, warsztaty w zainscenizowanym studio radiowym.

13 sierpnia

W Małej Galerii otwarcie wystawy malarstwa Jerzego Knefla, lekarza internisty z Lubartowa, pasjonata malarstwa.

17 sierpnia

„Wakacje w Muzeum”: tajniki pracy archeologa, badania archeologiczne na terenie Kielc, samodzielna rekonstrukcja naczyń.

19 sierpnia

„Wakacje w Muzeum”: wycieczka „Najpiękniejsze miejsca w Kielcach” – pałac biskupów krakowskich, katedra, pałacyk Tomasza Zielińskiego, rynek, kościół ś. Wojciecha. Muzeum odwiedziła delegacja samorządowców z Chmielnika.

24 sierpnia

„Wakacje w Muzeum”: historia prasy kieleckiej, analiza wybranych numerów „Gazety Kieleckiej”, warsztaty – praca kolegium redakcyjnego, przygotowanie tekstów artykułów.

26 sierpnia

Wystawa „Porozumienia Sierpniowe” na kieleckim Placu Artystów: na 27 planszach zaprezentowano zdjęcia i dokumenty ilustrujące wydarzenia towarzyszące narodzinom Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”.

Świętokrzyska Rada Programowa Stronnictwa Demokratycznego, reprezentowana przez Konrada Łęckiego, przekazała do zbiorów muzealnych sztandary SD w Kielcach.

28 sierpnia

Koncert Tria Kameralnego „Tango i miniatura”; w programie m.in.: serenady Franza Schuberta, Enrico Toselli, walce Fritza Kreislera, Johanna Brahmsa, humoreska Antoniego Dwořaka, menuet Luigi Boccheriniego.

1 września

Prelekcja Konrada Otwinowskiego „Szlak bojowy 4 Pułku Piechoty Legionów we wrześniu 1939 r.”; prezentacja umundurowania i uzbrojenia z tego okresu.

3 września

W Małej Galerii otwarcie wystawy biograficznej „Józef Teliga 1914–2007”. W wernisażu udział brała m.in. Antonina Komorowska, działaczka NSZZ „Solidarność RI”.

4 września

Klub „Nad Silnicą”: Janusz Siwek „Wrzesień 1939 r. w Kielcach”.

6 września

W pierwszym po wakacjach spotkaniu Świętokrzyskiego Towarzystwa Genealogicznego „Świętożen” omawiano drzewo genealogiczne rodziny znanego kieleckiego aktora Lecha Sulimierskiego.

10 września

Otwarcie wystawy czasowej „Z dziejów szkół kieleckich”. Zgromadzono liczne pamiątki, fotografie, dokumenty związane z działalnością wybranych szkół: I Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Żeromskiego, II Liceum Ogólnokształcące im. Jana Śniadeckiego, Zespołu Szkół Ekonomicznych im. Mikołaja Kopernika, Gimnazjum Żeńskiego im. bł. Kingi, Zespołu Szkół Katolickich Diecezji Kieleckiej im. ś. Stanisława Kostki, Zespołu Szkół Sióstr Nazaretanek im. ś. Jadwigi Królowej w Kielcach.

15 września

W muzeum przebywała grupa młodzieży z miast partnerskich Kielc: tj. Gotha (Niemcy), Winnica (Ukraina), Budapeszt Csepel (Węgry), Bacau (Rumunia), Salzgitter (Niemcy), uczestnicząca w projekcie „Zjednoczeni poprzez trudną historię”. Po powitaniu przez prezydenta miasta Wojciecha Lubawskiego, uczestnicy wysłuchali prezentacji projektu, obejrzeli prezentacje multimedialne, uczestniczyli w panelu dyskusyjnym, poczym zwiedzili nasze muzeum.

Muzeum Historii Kielc wraz ze Stowarzyszeniem Absolwentów Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Żeromskiego w Kielcach „Żeromszczacy” oraz UJK zorganizowało sesję popularno–naukową o życiu i działalności Felicjana Sławoja Składkowskiego.

25 września

W ramach XI Kieleckiego Festiwalu Nauki dr Zdzisław Zając przeprowadził wykład „Rozwój tłocznictwa i kształtowania powierzchni przestrzennych na tle 90 – letniej historii SHL, począwszy od metod tradycyjnych do zastosowania systemu komputerowego CAD/CAM”.

4 października

W Małej Galerii otwarcie poplenerowej wystawy malarstwa „Impresje świętokrzyskie”. Ekspozycja przedstawiała prace artystów biorących udział w ogólnopolskim plenerze malarstwa w Celinach k. Rakowa – we współpracy z kielecką Galerią Sztuki Joanny Gradki.

7 października

Spotkanie Towarzystwa Andrzejawego z Kielc.

8 października

Dzień Kultury Żydowskiej: w programie zwiedzanie wystawy stałej „Z dziejów Kielc”, wystawy czasowej „ Z dziejów szkół kieleckich”; degustacja potraw żydowskich; wycieczka śladami Żydów kieleckich; chór „Ad Libitum” z Zagnańska zaprezentował muzykę klezmerską, na koniec wysłuchano tekstów literackich w języku jidysz.

16 października

W Małej Galerii otwarcie wystawy planszowej, „Niezależne Zrzeszenie Studentów”, przygotowanej przez IPN.

Klub „Nad Silnicą”: Anna Wąsowska „Ignacy Paderewski – pianista i kompozytor”.

22 października

Prezentacja Zespołu Szkół Ekonomicznych im. M. Kopernika w Kielcach na wystawie „Z dziejów szkół kieleckich”.

23 i 24 października

„Warsztaty pieśni rosyjskiej” prowadzone przez absolwentkę Uralskiej Akademii Muzycznej Elenę Krawczyk – współpraca ze Stowarzyszeniem „A nam się chce” i Chórem Kameralnym „Fermata”.

29 października

Uroczyste otwarte zebranie Oddziału Świętokrzyskiego Polskiego Towarzystwa Numizmatycznego w Kielcach i Koła Polskiego Towarzystwa Numizmatycznego w Ostrowcu Świętokrzyskim z okazji 45 rocznicy powstania oraz. Wykład prezesa PTN prof. dr hab. Mariusza Mielczarka „Kto i dlaczego «wymyślił» monetę?”

Koncert włoskiego pianisty Giuseppe Tavantiego.

3 listopada

W Małej Galerii otwarcie wystawy czasowej „Trójkąt trzech cesarzy na dawnej widokówce” przygotowanej przez Muzeum w Sosnowcu.

8 listopada

Spotkanie Świętokrzyskiego Towarzystwa Genealogicznego „Świętogen”: „Walerian Nekada Trepka, pogromca uzurpatorów herbowych”.

20 listopada

Klub „Nad Silnica”: Maria Trylska „100 lat harcerstwa polskiego”.

Koncert muzyki włoskiej w wykonaniu Tria Kameralnego.

25 listopada

Sympozjum „Kielce średniowieczne i nowożytne” – we współpracy z Instytutem Historii Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach i Kieleckim Towarzystwem Naukowym. Wystąpili: dr Leszek Poniewozik, prof. dr hab. Krzysztof Bracha, dr Piotr Kardys, prof. dr hab. Marta Samek, dr Monika Krajeńska, mgr Waldemar Gliński i dr Piotr Starzyk.

26 listopada

W Małej Galerii otwarcie dorocznej wystawy Stowarzyszenia Fotograficznego CK Foto.pl „Kielce Panoramicznie”. Patronat nad wystawą objęło Muzeum Historii Kielc, Fotoklub Rzeczypospolitej Polskiej oraz International Association of Panoramic Photographers. Autorzy zdjęć: Anna Góra-Klauzińska, Anna Benicewicz-Miazga, Ernest Klauziński, Patryk Ptak, Joanna Świercz, Katarzyna Polut, Jakub Stępień, Paweł Szczeciński, Marcin Juszczyk oraz Małgorzata Bębacz.

27 listopada

W hallu muzeum uroczyszcie odsłonięto tablicę poświęconą Sylwestrowi Kowalczewskiemu, krajoznawcy, muzealnikiem, przewodnikowi i pedagogowi, zasłużonemu kielczaninowi. Odsłonięcia dokonali synowie Janusz i Zbigniew Kowalczewscy.

29 listopada

W Dniu Patrona na wystawie „Z dziejów szkół kieleckich” prezentowali się uczniowie I Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Żeromskiego. Cztery grupy tematyczne: muzyczna, plastyczna, rekonstrukcyjna i teatralna zaprezentowały swoje programy.

3 grudnia

V Liceum Ogólnokształcące im. Piotra Ściegiennego w Kielcach zorganizowało Dzień Patrona na wystawie „Z dziejów szkół kieleckich”.

6 grudnia

Spotkanie Świętokrzyskiego Towarzystwa Genealogicznego „Świętogen”: Ryszard Żelazny „Nazwisko i rodzina Dębskich”.

8 grudnia

Konferencja naukowa „Z dziejów i tradycji ewangelików kieleckich” – we współpracy z Parafią Ewangelicko-Augsburską w Radomiu i Kielcach, Instytutem Historii UJK oraz Kieleckim Towarzystwem Naukowym. Patronatem honorowym konferencję objął ks. bp Jan Cieślak – zwierzchnik Diecezji Warszawskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce.

10 grudnia

Wernisaż wystawy „Czernią i kolorem” w Małej Galerii. Ekspozycja powstała w wyniku współpracy Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach, Akademii Sztuk Pięknych im. Władysława Strzemińskiego w Łodzi oraz Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Zaprezentowano prace Andrzeja Bartczaka, Dariusza Kacy, Antoniego Kępińskiego, Władysława Szczepańskiego, Teresy Ślusarek, Krzysztofa Wawrzyniaka, Danuty Wieczorek, Katarzyny Ziółowicz, Teresy Żebrowskiej.

11 grudnia

Klub „Nad Silnicą”: Janusz Siwek „Legends świętokrzyskie”.

Koncert „W świątecznym nastroju” w wykonaniu Tria Kameralnego. W programie: Arcangelo Corelli „Pastorale”, Antonio Vivaldi „Zima”, Piotr Czajkowski – suita z baletu „Dziadek do orzechów” oraz kolędy różnych narodów świata.

16 grudnia

Otwarcie wystawy „Aniołowie i Ptaki”, w której udział wzięli artyści Michał Płoski, Andrzej Płoski oraz Stanisław Zbigniew Kamiński. Jak co roku, wernisaż połączony był z kwestą na rzecz hospicjum. Wystawa „Aniołowie i Ptaki” rozpoczęła ogólnomiejski cykl imprez artystycznych pod tym samym tytułem, wśród których odbyły

się kolejne wystawy, koncerty oraz warsztaty i spotkania autorskie. W Biurze Wystaw Artystycznych, w Muzeum Diecezjalnym w Kielcach, w Muzeum Narodowym w Kielcach oraz w Muzeum Zabawek i Zabawy.

17 grudnia

W ramach cyklu imprez „Aniołowie i ptaki” w muzeum odbył się recital fortepianowy Gabrieli Szendzielorz-Jungiewicz, na którym artystka zaprezentowała m.in. prawykonanie utworu „Anielskie podzwonne” autorstwa Alicji Gronau.

18 grudnia

Podczas cotygodniowego spotkania Klubu „Nad Silnicą” uczestnicy wysłuchali kolęd w wykonaniu Grażyny Pawlik z zespołem. Słowo wstępne przed koncertem wygłosił dr Janusz Wróblewski.

WSPOMNIENIE

Prof. dr hab. Jerzy Stanisław Gołębiowski 1943-2011

Niespodziewana śmierć prof. dr hab. Jerzego Stanisława Gołębiowskiego była dla wszystkich wielkim szokiem, w tym i dla mnie. Zналиśmy się od dzieciństwa, mieszkaliśmy na jednej „pradze”. Urodził się w Kielcach 10 kwietnia 1940 r. Był jednym z czworga dzieci Jana i Jadwigi Gołębiowskich. I chociaż całe dorosłe życie spędził w Krakowie, nigdy nie zapomniał, że pochodzi ze stolicy Gór Świętokrzyskich.

Mimo, że mieszkaliśmy blisko siebie poszliśmy po podstawówce do różnych szkół. Ja trafiłem do super socjalistycznego Liceum im. Hanki Sawickiej, on do Technikum Ekonomicznego. Kiedyś tłumaczył mi to tak: „Chciałem iść do «Hanki», ale mama nie wyraziła zgody. Ta szkoła uważana była za komunistyczną, bezbożną i inwigilowaną przez Urząd Bezpieczeństwa. Ponadto rodzice byli zdania, zwłaszcza mama, że powinienem mieć w ręku konkretny fach, według zasady, że «5 kg handlu jest lepsze niż 1 kg pracy»”. Wynikało to m.in. z faktu, że Jego rodzice jeszcze przed wojną zajmowali się handlem. Nauka w Technikum Ekonomicznym zadecydowała trwale o karierze naukowej Jerzego, chociaż męczyła go jako humanistę. Wspominał, że wielokrotnie śniła mu się księgowość, rachunkowość czy towaroznawstwo. W szkole nauczyciele oceniali nas jednakowo: „Zdolny, ale leń”.

Jerzy był zawsze wspinałym kolegą i kompanem. Gdy skończył maturę, a zanim poszedł na studia, mieliśmy okazję spotkać się kilka razy w knajpie zwanej popularnie „Pod dwoma pałami”, czyli kantinie milicyjnej na ul. Kopernika. Nikt tu nie pytał, kto kim jest, zawsze natomiast pod kieliszek można było nabyć tanią zagrychę: śledzia w oleju, po japońsku czy galaretkę z nówek. Popijało się czystą „czerwoną”, przepijało wodą sodową.

Studia historyczne na Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie rozpoczął w październiku 1963 r. Tu odżył. Był bystrym obserwatorem życia naukowego i stosunków panujących na uczelni. W czasie wolnym siedzieliśmy w czytelniach lub uganiał się za dziewczynami, on za rudymi, ja wołałem blondynki. Pracę magisterską pisał u prof. Mariana Tyrowicza, chociaż fascynował go raczej prof. Józef Buszko interesujący się zagadnieniami gospodarczo-społecznymi. Kiedyś w rozmowie o naszych nauczycielach zwrócił mi uwagę na następujący fakt: „Jak ci z pracy magisterskiej piątkę da profesor Tyrowicz, to profesor Helena Rządowska recenzję oceni na dobrze. I od-

wrotnie”. W moim przypadku sprawdziło się to w stu procentach. Jerzy oceniany był jako bardzo dobry student, przez trzy lata pobierał stypendium naukowe. Udzielał się też społecznie. Od początku studiów należał do Związku Studentów Polskich, od 1964 do 1990 r. był członkiem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Miał, wyniesione z domu, lewicowe poglądy i pozostał im wierny, nawet w czasach trudnych. W 1969 r. został zatrudniony na krakowskiej WSP jako asystent, w roku 1976 jako adiunkt.

4 grudnia 1968 r., już jako magister, poślubił koleżankę Bogumiłę z rusycystyki. O życiu rodzinnym nie dyskutowaliśmy wiele. Wychodziliśmy z założenia, że „każdy ma swój krzyż”. Najpierw fascynował się żoną, potem dwojaczkami (dwóch synów), w końcu wnukami.

A propos 1968 roku. Otóż profesor H. Rzadzowska, którą oboje się fascynowaliśmy, chociaż charakter miała trudny, zniesmaczona wypadkami antyżydowskimi postanowiła wyjechać do córki do Stanów Zjednoczonych. Jerzyk wspominał: „Byliśmy święcie przekonani, że pani profesor nie wróci, albowiem bardzo kochała wnuka. Tymczasem idę ulicą Grodzką i widzę ją, podchodzę, całuję w rękę i mówię: To pani Profesor wróciła? A ta: Panie Jerzy, ci Żydzi w Stanach o niczym innym nie mówią tylko o dolarach. Co ja tam miałam robić”.

27 lutego 1976 r. obronił pracę doktorską „Etatyzm w polityce gospodarczej obozu pomajowego 1926-1939”. Promotorem był doc. Zbigniew Tabaka, recenzentami – prof. J. Buszko oraz doc. Juliusz Jasiński. To była mordercza komisja ze względu na osobę J. Jasińskiego, zwanego w kręgu studentów „Krwawym Jullem”. Wykładał ekonomię socjalizmu. O ile ekonomia kapitalizmu była zrozumiała, o tyle socjalizmu zbyt pokrętna, aby humanista mógł się w tym połapać. Jerzyk opowiadał mi kiedyś taką sytuację: „Idzie student do Jasińskiego na egzamin i spotyka go na ulicy. Idąc, cały czas rozmawiają o ekonomii. Student jest pewny, że zda. Dochodzą do gabinetu doc. Jasińskiego, ten prosi o indeks i zaczyna: „No, to teraz przystępujemy do meritum sprawy”. Za chwilę student wychodzi z wpisaną „lufą”.

Znakomite natomiast zdanie miał Jerzyk o doc. Z. Tabace. Kiedy ten był już na emeryturze, próbowano go oczerniać, podobno coś podpisywał. Jerzy twierdził, że „Nie ma ludzi kryształowych”, a Zbigniew Tabaka setkom studentów pomógł w otrzymaniu akademika, bonów na jedzenie czy zapomóg pieniężnych. Niektórzy zapominają, że wśród młodzieży na WSP w Krakowie dominował element wiejski, najczęściej biedny, który kariery upatrywał w zawodzie nauczycielskim.

Dysertacja doktorska została wydana dwa lat później pt. „Spór o etatyzm wewnątrz obozu sanacyjnego w latach 1922–1939”. Jak zauważył profesor Józef Łaptos, Jerzy Gołębiowski do swoich prac podchodził niezwykle emocjonalnie. Jak coś pisał, to nieustannie o tym mówił, starał się ze wszystkimi dyskutować. Przeżywał. Uważał, i słusznie, że PRL nie docenia wielkiego dorobku dwudziestolecia międzywojennego, a nawet stara się go zacierać ze względów czysto propagandowych.

Habilitację uzyskał 26 października 1990 r. za książkę pt. „Przemysł wojenny w Polsce 1918–1939”, która została opublikowana jako 111 tom serii Prac Monogra-

ficznych WSP w Krakowie. Jego fundamentalnym dziełem, jest wydana w 2000 r. książka: „COP – dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa 1992–939”. Centralny Okręg Przemysłowy miał uniezależnić państwo polskie od importu, głównie z Francji, uzbrojenia i amunicji, doprowadzić do rozwoju przemysłu ciężkiego oraz zbrojeniowego. W recenzji na łamach „Gazety Wyborczej” (2000, nr 236) pisałem: „Tę książkę czyta się jednym tchem. To dowód, że o gospodarce można pisać ciekawie”. Profesor Ryszard Kołodziejczyk stwierdził: „Przeprowadzony przez Autora głęboki rajd w tamto 20-lecie, bilans działań pokolenia naszych Ojców i Dziadów w dziedzinie budowy nowoczesnej infrastruktury przemysłowej w Centralnym Okręgu Przemysłowy, jest niezwykle cenny poznawczo...”

W 2001 r. uzyskał tytuł profesora. Od 2005 r. był profesorem zwyczajnym w Instytucie Historii. Był autorem ponad 80 oryginalnych rozpraw naukowych, w których zajmuje się stosunkami własnościowymi w gospodarce II Rzeczypospolitej..

Od 1996 r. był członkiem Komisji Historycznej Oddziału krakowskiego Polskiej Akademii Nauk. Był też redaktorem serii „Studia Historica. Annales Academiae Cracoviensis”, a także członkiem zespołu redakcyjnego „Studiów Historycznych”, był członkiem w radzie redakcyjnej „Pamiętnika Sandomierskiego”, a ostatnio także „Studiów Muzealno-Historycznych” wydawanych przez Muzeum Historii Kielc. W redagowanym przez niego dziele zbiorowym: „W stulecie ruchu robotniczego. Studia i rozprawy” znalazły się artykuły takich naukowców, jak Feliks Kiryk, Józef Szyd, Józef Buszko, Jacek Chrobaczyński, Józef Łaptos, Tadeusz Ślęzak.

Kochał pracę dydaktyczną. Z wielką przyjemnością obserwowałem jego seminaria, czy to magisterskie, czy doktoranckie, rzeczowe, dopracowane w szczegółach. Wypromował około 300 magistrów i czterech doktorów, był recenzentem w przewodach doktorskich oraz habilitacyjnych. W ramach zajęć dydaktycznych prowadził wykład kursowy z historii Polski lat 1918–1945 i wykład monograficzny „Kapitał państwowy w gospodarce kapitalistycznej”. Był niezwykle obowiązkowy. Gdy w 2008 r. dziekan rozliczał nas z obecności na Radzie Wydziału, Jerzy był jedynym, który nie opuścił żadnego posiedzenia.

Utrzymywał kontakty naukowe z Kielcami. Był m.in. promotorem pracy doktorskiej Jana Głównki o hutnictwie i przemyśle metalowym w Zagłębiu Staropolskim w okresie międzywojennym, recenzentem prac doktorskich Krzysztofa Stępniewskiego i Marka Maciągowskiego. Interesowały go też problemy środowiska żydowskiego. Recenzował m.in. pracę doktorską Jadwigi Badowskiej z Oświęcimia pt. „Marsz Żydów. Między historią a polityką”. Każda jego recenzja to był majstersztyk. Zawsze zwracał uwagę na wykorzystanie zasobów archiwalnych, a znał je doskonale.

Ostatnią jego doktorantką była Iwona Kawalla, pisząca pracę pt. „Handel towarowy w Krakowie”. Był życzliwy ludziom, sam zawdzięczam mu wiele.

Jerzy Gołębiowski to nie tylko poważny pan z laseczką, ale człowiek o dużym poczuciu humoru. Ponieważ wiedział, że zajmuję się problematyką żydowska, kiedyś spotykając mnie, powiedział: – Wiesz studenci cię podobno wyjątkowo szanują. –

A z jakiej to okazji – pytam. – Podobno jesteś tajnym rabinem miasta Kielc. Aby mu sprawić psikusa odpowiedziałem poważnie: – A jak uważasz, jakim mam być?. Innym razem szepta mi na ucho: – Urodził mi się wnuczek z pejsami. – A jaki ci się miał urodzić? Sam wiesz najlepiej, że w Kielcach było więcej Gołębiowskich z korzeniami żydowskimi, niż polskimi” – odpowiedziałem.

Gdy w 2009 r. lekarz dał mu zgodę na pracę tylko na rok, Jerzy poprosił o urlop zdrowotny. Zamiast jednak wypoczywać na łonie natury i napawać się przyrodą na dacz, wziął się za uzupełnianie materiałów dotyczących COP. Myślał bowiem o wznowieniu tej pozycji.

Został wyróżniony został Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem KEN oraz kilkakrotnie nagrodą Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki.

Ostatni raz miałem możliwość porozmawiać dłużej z Jerzykiem na jego imieninach. Ponieważ zjawił się też prof. J. Łaptos pogadaliśmy, pod nalewkę z pigwy, którą Jerzy przyniósł, o Kielcach, kolegach z czasów studiów, wnuczkach i chorobach. Jerzy dowcipnie twierdził, że ma ich tyle, że można by stworzyć z nich „Tablicę Mendelejewa”.

Zmarł 3 listopada 2011 r. Jego prochy pochowano w ziemnym grobie na cmentarzu Batowickim w Krakowie. Pożegnali go przedstawiciele rektoratu, Instytutu Historii, przyjaciele i studenci.

Odszedł znakomity naukowiec, człowiek prawy, skromny i sympatyczny, troskliwy ojciec i dziadek, zawsze podkreślający więź z Kielcami.

Krzysztof Urbański

Indeks

Indeks obejmuje nazwiska i nazwy miejscowości znajdujące się w głównym tekście „Studiów”; opuszczono nazwiska osób umieszczonych w alfabetycznych zestawieniach na s. 134–145

A

Adam syn Mikołaja z Będkowa 42, 43
 Adam z Buku 42, 43
 Adamczyk Jakub 132
 Adamczyk J.L. 190
 Adamus-Osman Dominika 380
 Aichlerowie 217
 Albert (wikary z Chęciny) 44
 Albert (Wojciech) ze Skalbmierza 41
 Aleksander II cesarz Rosji 177, 210
 Aleksandra Romanowa 210
 Aleksiejew 191
 Anders Władysław 286
 Andrzejkowiczówna Maria 328, 330
 Antonio Azaro 40
 Anuczyn Dymitr 197
 Archipow Iwan 229, 230
 Arpadowie 12
 Artwińscy Tomasz i Maria 353, 370
 Artwińska Danuta 370
 Artwińska Janina 370
 Artwińska Maria 355, 370
 Artwiński Eugeniusz 370
 Artwiński Stefan 353, 357, 369, 370, 381, 384
 Asnyk Adam 337
 Assenola 218
 August III Sas 124

B

Bacowska Jadwiga 393
Bacau 386
Bačkowice 18
 Badzian Adam 351, 353–5, 359, 360
 Bahlman Paul 33
Banialuka 352
 Baran Janusz 383
 Baraniecki Adrian 328, 329
 Barański Jakub 126
Bardo 63, 68
Bari 317
 Bauman Karol 132
 Baroniusz Cezary 101
 Bartczak Andrzej 388
Barycz koło Końskich 254
 Bastrykowski Aleksander 93
 Bazyli Wielki 100
 Belczewski Bronisław 291
 Benicewicz-Miazga Anna 383, 386
 Benisławska Galina 379
 Bech Tomasz 224
 Bebutow Dawid 170, 171
 Bellegarde (Belgard) 176, 177
 Bellarmin Robert 101

Berg Fiodor 187, 194, 200, 202, 203
Berlin 270, 281, 315
 Bezkiżkin 186
 Bębacz Małgorzata 387
 Białachowski (Białochowski) Jacek 125
Białogon 369, 372
 Bielak Antoni 304
 Bielecki Józef 240, 259, 260
Bielsk Podlaski 359
Bieniędzice 59
 Bieńkowska Józefa 227
 Bieńkowski Bronisław 227, 358
 Bieńkowski Tadeusz 360
 Bierut Bolesław 303
 Bierzyńska Bronisława patrz Poświkowa Bronisława
 Bierzyńska Karolina 335
 Bierzyńska Stanisława 335
 Bierzyński Bronisław 335
 Bierzyński Mieczysław Jan, ps. Czereda Jan, 335–337, 338, 339
 Bigo Jan 359
 Biskup Ryszard 379
 Bitschin Konrad 38
Blackpool 352
 Błaszkwicz Krzysztof 383
 Błażej z Jankowic 88, 90, 91, 93, 94
Bobrowniki nad Pilicą 17
Bobrza 64
 Bobylew 219
 Boch Felicjan (Feliiks) 125
 Moczar 243
 Bodzanta Jan 21, 68
Bodzentyn 21, 41, 49, 77, 117, 126, 130, 132
 Bogacki Józef 130, 131
 Bogusławski Wojciech 128
 Bold Jan Maciej 359
Bolechowice 74
 Bolesław II Szczodry 12
 Bolesław III Krzywousty 15
 Bolesław V Wstydlivy 13, 16
Bolonia 42
 Boniecki Adam 88, 91
 Bonikowska Stefania 351, 354, 359
 Borkowski Antoni 194
 Borkowski Piotr 353
 Boromeusz Fryderyk 101
 Boromeusz Karol 101, 105
 Borowiecki Wacław 235
 Borowkiewicz Józef 126
 Borowski Skarbek 205

- Borysławice 88, 92, 93
 Borzęcki Teofil 167, 173
 Borzęcki Stanisław 173
 Bouchu Etienne 152
 Bracha Krzysztof 387
 Braunschweig Rudolf 200, 202
 Briułow Aleksander 189, 199, 200
 Brudzyński Franciszek 167
 Bruner Henryk 206
 Brunerowie 229
Bruśnia koło Tumlina 25
 Brygierski Antoni 107, 120
Brzechów 64, 67
Brzeście 71
Brzezie 55
Brzeziny 64, 68, 77
 Buczek Karol 13, 15
 Buczkowski Janusz 351, 361, 362, 364, 375
Budapeszt 386
 Buko Andrzej 27,
Burbank 313
 Burczyn Jerzy 351, 360
 Burczyn Stanisław 304
Busko 72, 88, 93, 156, 245
 Buszko Józef 391–3
Bydgoszcz 285
 Bystrzanowska z Sołtyków Magdalena 120
 Bystrzanowska z Sołtyków Marianna 120
 Bystrzanowski (Bystrzonowski) Sebastian 119
Bytom 14
- C**
- Caban Wiesław 146
 Capellani Albert 274
 Cantini Horacy 125
 Carosi Jan Filip 148-150
Carskie Siolo 196
Celiny koło Rakowa 386
Cerekiew 58, 59
Cervinara 286
Chersoń 185
Chęciny 16, 73, 74, 88, 205
 Chachulski Franciszek 132
Chicago 330
 Chimiak Ł. 184, 191
 Chlebnikowa Elizaweta 186, 193, 195
 Chlebnikow Konstantin 183–197
 Chlebnikow Konstantin, syn Konstantina 195
 Chlebnikow Wasilij 189
 Chmielewska Lidia 379
 Chmielewski Antoni 171
Chmielnik 218, 339, 385
Chmielowo lub Chmielów na Mazowszu 44
 Chmielowski Adam 337
 Chmielowski Piotr 335, 337, 338
 Chodak Zbigniew 180
 Chodak Konstancja 372
Chomentów 63, 64,
Chomentówek 63, 68
 Choroszuch Antoni 214
 Chrobaczyński Jacek 393
Chotl Rycerski (obecnie Chotelek Zielony) 88,
92, 93
Chruście 71
 Chudzicki 205
 Chyczewski Józef 122
Chwałowice 71
 Chylewski Leon 124
Chybice 55, 56
Chyliczki pod Piasecznem 331
 Cieśla Jan 388
Cieśle 14
Cieślin 13
 Cimura Emil 240
Cisów 63, 68
 Colla Domenico i Giuseppe 129
 Cosareti Józef Bartłomiej 126
 Courtivron Gaspard de 152
 Czaplicki Florentyn 124
 Czarnocki Jan 230
 Czarnowski Stanisław Jan 336
Czarnów 56
 Czarny Marcin 41
 Czechowscy 231
 Czech Stefan i Maria 228
 Czechowicz Szymon 108
 Czechowski Stanisław 108, 109
 Czepiga Nikolaï 238, 259
 Czepe Maria 115, 116, 118, 127
 Czereda Mieczysław patrz Bierzyński Mieczysław
 Czerkaski W.A. 187, 188, 197, 198
 Czerkiewicz Bogumił 219
 Czerwieniec Aleksander 373
Czerwona Góra 75
Częstochowa 107, 112, 239, 243, 245, 266,
281, 300
 Czyżkowska Stefania 292
Czyżów 63, 68
- Ć**
- Ćmielów 159*
 Ćwiertniowski vel Ćwierzniowski Krzysztof 121
 Ćwikliński Józef 167
- D**
- Daleszyce 63, 68*
Dambrowka Pankoszlawska patrz Dąbrówka
Zabłotnia
Danków 16, 17
 Daudet Alfons 337, 338
 Daumont 333

Dąbrowa 55
Dąbrowka Nadolna 59
Dąbrówka Podłęzna 59
Dąbrówka Zabłotnia 59
 Dembowski Włodzimierz 238, 248, 259
 Demianow Sergiusz 292
 Dickens Charles 338
Długojów koło Radomia Długojów 59,
 Długosz Jan 22, 24, 42, 43, 48, 49, 50,
 53–56, 58, 59, 61–63, 66, 68, 70, 73, 77,
 80–83, 89
 Dobieszewska Józefa 327
 Dobrowolski Adam 238
 Domagalski Ignacy 167
 Domaradzki Jan 122
Domaszowice 64
 Donat 35
 Dorand (lub Durand) Józef Tomasz 126
 Dresselt Augustyn 373
 Drucki-Lubecki Ksawery 159
Drugnia 62
 Drzewiński Kazimierz 205
 Duchieńska-Pruszkowa Seweryna 327
 Duliasz Hipolit 291
 Dunin Józef 225
Duraczów 18
 Dygasiński Adolf 337
 Dygulski Mieczysław 334
Dziurów 55
 Dzieduszycka Anastazja 327
 Dzwonek Edward 373

E

Edelstein Rubin i Hudessa 212
 Edison Thomas 265
 Ellencweig Gabriel 267
 Ellencweig Maks vel Mendel 267, 268
 Ellencweig Samuel 269

F

Feichtner 186
 Ferber Jan Jakub 149, 151
 Fertner Antoni 275
 Fijałkowsy Jerzy i Eugenia 363
 Fijałkowski Antoni 169
 Fontana Jakub 126
 Formiński Antoni 167
 Fredericks Płaton 191, 193, 202
 Freedberg Dawid 102
 Freidank 33
 Frycz Stanisław 279
 Furgala Władysław 241
 Furnal Donat 356, 357, 371

G

Gaczkowice 59

Gajerscy Stanisław i Wojciech 384
Gajsin 201
 Gall Anonim 14, 16, 17
 Gałęcka P. 332
 Ganfryd magister 48
 Gargul Władysław 352
 Garlicka Anna 214
 Garnfinkel 218, 229
Gartatowice 70
 Garzyński 352, 353
 Gay Henryk Julian 225
 Gąsiorowski Antoni 15
 Gedko (Gedeon) 53, 54
 Gerson Wojciech 328, 330
Gębarzew 59
 Gibboni Jan 154
Giecz 14
 Giernardowicz Franciszek 167
 Gierowski Józef 228
 Gierszowski 225
Gielniów pod Drzewicą 148
 Gilba (Gielba) Maciej 106, 127
 Gizowski Roch 131
 Gliński Waldemar 387
 Gloger Zygmunt 20, 26,
 Główka Jan 393
 Godawski Klemens 131
 Goldhaar 205
 Goldfarb Mieczysław 351
 Goldhaar Michał 344
 Gołębiowska Marianna 166
 Gołębiowscy Jan i Jadwiga 391
 Gołębiowski Jerzy Stanisław 391–393
Gołębiów dziś Radom – Gołębiów 59
 Good Philip 315, 316, 320, 321
 Gorczakow Michał 170
 Gorzeński Józef 122
Goszcza 13
Gotha 381, 386
 Góra-Klauzińska Anna 383, 387
 Gózdź Stanisław 373
Górno 153
Góry 74
Grabków 55
Grabowiec 63
 Grabowski Stanisław 351
 Gradka Joanna 386
Graz 330
 Grimm Leopold 222, 223
 Gringras Kopel 351
 Grobicka Elżbieta 332–334
 Grobicki Piotr 332
Grodno 125
 Grodzicki Józef 264, 266, 351, 353
Grodzisko-Antoninów 151, 155
Gromadzice 75

Gromka Stiepan 198
 Gronostaj 88
 Gronau Alicja 389
 Grot z Jankowic 91
Grotniki 15
Grotniki koło Przemętu 27
 Grudzień Jan 304
 Grudzień Stanisław 292, 293, 295–297
 Grunert Zygmunt 213, 215
 Gruszecki Antoni 337
 Grynszpan 211
 Grytzner Jan 125
 Grytzner Tomasz 125
 Grywnuk Zygmunt 213
 Gryżewski 238
 Grzegorz ś. 100
 Grzegorz scholastyk 49
 Guazzoni 275
 Guldon Zenon 23, 24
Gumienice 64
 Gutman Ferens 224

H

Haberhoffer Piotr 133
 Hadziewicz Rafał 375, 376
 Halik Mieczysław 225
 Hałas 233
 Hamerski Zygmunt 351
 Harrsch Ferdynand Ludwik 149, 150
 Hendler Julian 360
 Hendrykowska M. 275
 Henner B. 352
 Henkel Nikolaus 32, 33
 Henryk de Frimaria 95
 Henryk scholastyk 48, 49
 Herka Klemens Stanisław 122
 Hertner Jan 292
 Hieronim z Pragi 95
 Hildesemensis Ludolf 35
 Hoffmanowa z Tańskich Klementyna 327
 Homans Andrzej 120
 Hosák Ladislav 23
 Hospinian Rudolf 103
 Hozjusz Stanisław 101
 Höningmann 219
Hrubieszów 252
 Hubicka Marta 369
 Huet Władysław 221
 Hugon z Trimbergu 33

I

Idzi legat tyniecki 12
 Iljasiewicz Sergiusz 238
 Ilnicka Maria 327, 328
Iłża 117
 Imeretyński Aleksandr 210

Inocenty II 12, 16
 Irycki Ferdynand 173
Istanbul 356
Iwanogród (Dęblin) 186
 Iwański Jan 120

J

Jabłonna 55
Jadowniki 21, 26, 55
 Jakub de Voragine 95
 Jakub z Jankowic 91,
 Jakubowski Stanisław 243
 Jan abp gnieźnieński 16
 Jan Chrysostom 95
 Jan Damasceński 100
 Jan de Lauburg 35
 Jan Hildebrandowicz z Tarczka 49
 Jan II Kazimierz Waza 154
 Jan książę drohicki 41
 Jan scholastyk 49
 Janas Feliks 316
 Janiccy Jan i Marianna 172
Janikowice 92
 Janiszewscy Czesław i Andrzej 229
Janiszów 59
Janowice (Janikowice, Janowice, Jantkowice)
88, 91
 Jankowscy 91
 Janowska-Grodziska Irena 375
 Januszkiewicz Wincenty 173
 Jaroński Wiktor 225
Jarostawice 58, 59
Jarostawice Nadolne dziś Jarostawice 59
 Jaroszewski Kazimierz 128
 Jars 152
Jasło 352
 Jasiński Juliusz 382
 Jasiński Ludwik 277
Jasna Góra 102, 106
 Jastrzębski Jan 334
Jaszowice 59,
Jawor 63–67
 Jaworski Jakub 125, 130
 Jażdżyński Stefan 359
 Jedlicy Maria i Łukasz 223
 Jefimow Bazyli 241
 Jelecki Wasilij 238, 249
 Jerzmanowski Jerzy 227
 Jezierski Jacek 150
 Jeziorowscy Antoni i Zofia 217
 Jeż Teodor Tomasz 337
Jeżowice 16, 17
Jędrzejów 243, 250
 Joanikij (Joanicjusz) 187
 Jończyk Marek 381
 Juchniewicz Stanisław 224

Judyta Salicka 20
 Jujka Zbigniew 384
 Junicka Marianna patrz Niedbalska Marianna
 Jurasz Jan 356, 360
 Jusiakowski Ignacy 230
 Jurgaszko Kazimierz 170
 Juszczyk Marcin 387

K

Kaca Dariusz 388
 Kaczmarek Czesław 353, 357, 371
 Kaczmarek Stanisław 260
Kaczyce koło Opatowa 28
 Kaczyńscy Lech i Maria 382
 Kaczyński Stanisław 126
 Kadłubek Wincenty 65, 70
 Kalinowski J. 296, 298
Kalisz 14, 164, 331, 352
 Kaliszkowa Barbara 173
 Kalnassy (Kalinassy) Joachim de 124
 Kalwin Jan 100
 Kałucka Jadwiga 292
 Kamiński Stanisław Zbigniew 388
 Kamińska Maria 23
 Kamionkowie Leonia i Józef 266
 Kamoda Jerzy 351, 360–362
 Kaner Szymon 373
 Kanty Jan 43
 Kapliński Adam 139
 Kapuściński W. 241
 Karbowski Antoni 31
 Kardys Piotr 41, 385
 Karol Boromeusz 101
 Karol Wielki 12
Karsy 63, 64, 65, 66, 67
 Katarzyna II cesarzowa Rosji 138
 Katon 34
Katowice 285, 287
Katyń 381
 Kawalla Iwona 393
Kazimierz Dolny 336
 Kazimierz Wielki 21
Kelč 24
 Keller Maria 220
 Kestenberg Icek 211, 212
 Kępiński Antoni 388
 Kiebaczy 212
Kielce 11, 18, 21, 23–25, 27, 31, 35, 39, 42, 43, 45–47, 54, 56, 59–68, 71, 73–75, 78–82, 88, 94, 103, 105, 106, 109–111, 117–119, 121, 126, 130, 132, 163–165, 167–171, 173–179, 183–185, 187–194, 197, 199–202, 205–208, 210, 219, 221–224, 228, 237–240, 243–250, 253, 259–261, 263, 264–269, 271, 272, 274–276, 279, 281, 291, 292, 296–298, 300, 302, 305, 309, 315–318, 327, 329, 331–333, 335, 337, 343–347, 353–358, 360–364, 369–375, 379–389, 391, 393, 394
Kielc 24
Kielcz 24
Kielczyn 24
 Kieniewicz Bolesław 238
 Kiepas Franciszek 304
 Kieroński Józef 167
Kije 60, 62, 63–65, 68, 70–72
Kijów 185, 200
 Kirchner Wincenty 231
 Kiryk Feliks 393
 Kisielewski Marian 356
 Kitowicz Jędrzej117
 Kizlich Krystian 137
 Klauziński Ernest 383, 387
 Klemens ze Skarbimierza 41, 42
 Klima Ludwik 219, 220, 223
 Klimowie Ludwika i Marianna 215, 226, 227
Kliszów 63, 68
 Kluk Krzysztof 151
 Kłodawski Teodor 267
 Kmiecik Alojzy 246
 Knefel Jerzy 385
 Knichowiecki Lucjusz 229
Kobylany 19
 Kochanowski Franciszek 156
 Koepp Cyril 317
 Kolasa Marcin 254, 382
Kolin 315
 Kołatkowski L. 250
Kołobrzeg 322
 Kołodziejczyk Ryszard 393
 Kołtoński Bolesław 269, 280
 Kołtoński Stanisław 269
Komorniki, część wsi Piotrów 19
Komorniki nad Czarną 17
Komorniki koło Tarczka 22
 Komorowska Antonina 385
 Komarzewski Jan 159
 Komenda Filipina 211
 Kon Lejzor 211, 217, 224, 227
 Konarski Jan 41
Konary 22, 26
Konarzyce 13
Konieczno 16
 Konieczny Jan 241
 Konieczny M. 250
Końskie 159, 150, 154, 155, 243
Końskie-Pomyków 151
 Kopeć Michał 379
 Kopertowska Danuta 24, 25
 Korczyk Władysław 252
 Korczyński Kazimierz 132
 Korytyński Onufry 126

- Kosela Mariusz 351
 Kosicki Julian 173
 Kosier Franciszek 304
Kosowice 56
 Kossagowski 201
Kostomłoty 25, 26
 Kostrzewski Józef 15
Koszalin 287
Kostomłoty koło Kielc 174
Kozienice 245
Kościelec 91
 Kościuszko Tadeusz 382
 Kosicki Julian 173
 Kosiński 124
 Kot Wincenty 88
Kowala-Kowale 25
Kowala 75, 77
Kowala Duszcina (Mała) 59
Kowala Stępcina 59
 Kowalczewscy Janusz i Zbigniew 388
 Kowalczewski Sylwester 369, 375, 388
 Kowalewicz Henryk 46
Kowale 26, 27
 Kowalicki Jan 131, 215
 Kowalski Bronisław
 Kowalska Felicja 216, 217
 Kowalski Franciszek Ksawery 189, 190, 199, 200, 216, 217
 Kowalski Jerzy 309
 Kowalski Michał 244
 Kowalski Władysław 294, 295
 Kownacki Józef 124
 Kozłowski bracia 292
 Kozłowski Julian 373
 Kozłowski Zygmunt 292
 Kraiński Michał 133
 Krajczewski Karol 214
 Krajewska Monika 387
Krajno 63, 68
 Krakowow Paulina 327
Kraków 13, 14, 17, 20, 40, 42, 43, 49, 80, 90, 94, 103, 117, 126, 237, 265, 273, 278, 281, 285–287, 289, 319, 328–330, 352, 381, 382, 388, 391–394
 Krasicki Ignacy 121
 Kratzer Franciszek Ksawery 117, 124, 129
 Krawczyk Elena 387
 Krejzer Szymon 127
 Krieger Ignacy 352
Kronsztađ 185
 Kropiwnicki Jan 130
 Król Czesław 304
 Król Paweł 382
 Król Stanisław 370
Krzyszawice k. Krakowa 149, 156, 157
 Krynicki Andrzej 131
 Krystyn scholastyk 49
 Kryształ Mordka Dawid 231
 Krzemińscy Władysław i Antoni 231
 Krzemiński Edward 238
 Krzyżanowska Maria 219, 360, 371
 Krzyszkowski Stefan 167
Krzyszkowycze 59
 Krzyżewski Krzysztof 131
 Krzyżkiewicz 205
Książ Mały 222
Książnice 90
 Kubaszek Michał 238
 Kubicki 205, 218
 Kubica 243
 Kubicy 218
 Kuchtówna Lidia 329
 Kuczyński Zygmunt 359
 Kułagowski Grzegorz 121
 Kułakowski Wasyl 241, 259,
 Kula Jan 291, 292
 Kunderewicz Nikodem 253
 Kuprij 316
 Kursakow Igor 229
 Kurz Karl 352
Kurzelów 16, 17
 Kupsza Stanisław 240, 245, 248, 250, 251, 259
 Kuszewski Leon 234
Kutno 245
 Kuźnicki Wiktor 248
 Kwiatkowska B. 332
 Kwietniowski Franciszek 135
 Kwitanowicz vel Kwitan Jan 135
- L**
La Salette 112
 Lachowski Aleksander 246
 Laliczyński Bronisław 359
 Lambert III bp 102
 Lancz Michał z Kitzingen 107
 Lander Aleksander 351
 Lardelli Jan i Joanna 269
 Laskowski Remigiusz 360
 Lebiezki 205
 Lelewel Joachim 26, 42
 Lemberkówna Kornelia 371
 Lenarcik Maria 380
 Leszczyński 243
Leśna 22
 Lewak St. 352
 Lewi Henryk 229
 Liberek Jadwiga 356
 Liberman Lejbuś 211, 212
 Linder Max 274
Lipa 63, 64, 65, 66, 67
Lipowiec 117

Lippe Fryderyk i Józefa de 174

Lipszyc 205, 233

Lis Maciej 380

Lisle Franciszek de 121

Lisogub Siergiej 246

Lisów 63, 213

Liszok Albert 246

Lochman Karol 121

Long Beach 313

Londyn 186, 193, 283

Lourdes 112

Lubartów 385

Lublin 164, 187, 189, 206, 237, 247, 265,
285–289, 292, 315

Lubomirski Jerzy 110

Lubawski Wojciech 379, 386

Lubsza 91

Lumière bracia 265

Luter Marcin 100

Lwów 265, 281, 317, 328

L

Łabęcki Franciszek 132

Łag (Łaga) 19

Łagan 19

Łagiewniki 14, 16, 26

Łagów 18, 20–22, 159

Łagów część wsi Piasek Mały koło Solca 19

Łagówka 20

Łagusz 19

Łaptos Józef 392–394

Łaziska (część wsi Nida) 25

Łazy (część Nowej Słupi) 22

Łazy koło Dąbrowy 25

Łazy koło Miedzianej Góry 25

Łazy koło Niewachłowa 25

Łazy koło Piotrowa 19

Łazy (na zachód od Łagowa) 19

Łącki 167

Łączna 22

Łączyński 205

Łąki Łazowskie 25

Łęcki Konrad 385

Łęcki Michał 269

Łęczycza 17

Łomno 55

Kosicki Julian 173

Łódź 230, 237, 239, 245, 250, 251, 265, 270,
287

Łubieński Kazimierz 371

Łuczkwicz Bartłomiej 108

Łukasz z Wielkiego Kozmina 95

Łukaszczuk Tomasz 370

Łukowa 63, 64, 66

M

Maciągowski Marek 393

Maicki Antoni 343–345, 347

Majer Wacław 132

Majerczak Maciej 169

Majewski Antoni 132

Majloch 205

Major Kornelia 383

Makowieccz 119

Makowiecki Klemens 294, 296

Makowiecki W. 352

Mala Hilary 105

Malewski Bonifacy 293, 303–305

Małachowski Antoni 157

Małachowski Jacek 147–160

Małachowski Stanisław 147

Małogoszcz 14, 15, 16, 73

Manina 74, 75, 78

Manuilow Apollon 193, 201, 202

Marchesinus Johann 39, 43

Marczewski Stanisław 293, 304

Margules Józef 246

Markiewicz Tadeusz 207

Markowski Bolesław 225, 227, 228, 231

Marrene-Morzowska Waleria 327, 328, 331

Masów 244

Massalski Adam 24

Massalski Edmund 360

Mateusz z Legnicy 95

Matulewicz Jan 231

Matuszczak Tadeusz 363

Maupassant Guy de 337

Mazur Hubert 381

Mazowszany 59

Mąchocice 61, 68

Mąchocice dziś Mąchocice Kapitulne 63

Meissner Edward 360

Menel Paweł 132

Menkes Zygmunt 383

Mercanton Louis 274

Mérimée Prosper 337

Micek Stefan 356, 358

Michał syn Stefana z Kielc 49

Michał z Szydłowa 49

Michałowski Tomasz 119, 122

Michniewscy Jolanta i Marek 383

Mickiewicz Adam 97, 217, 227, 358

Miechów 43

Miedziana Góra 156, 157

Mielczarek Mariusz 387

Mierzejewski Ignacy 128

Mieszkowski Wojciech 173

Mikołaj Czulica 49

Mikołaj II Romanow 210, 233

Mikołaj scholastyk 49

Mikołaj Stanisławowicz z Radoszkowa 49

Mikołaj z Borysławic 92

Mikołaj z Przybysławic 42
 Mikołaj ze Znojna (Žnina) 42, 49
 Mikołajczak Ignacy 243
 Mikuła Odrowąż 16
 Milicz z Kromieryża 95
 Miliński 205
 Milutin Mikołaj 197, 198
Mirkowice 75
Mitawa 149
 Mitzler Kolof Wawrzyniec Krzysztof de 148
 Mizera Marek 382
Mleczków 59
Młodzawy Małe 73, 74
Młodzawy Wielkie 74
 Modzelewski Karol 13, 17, 27
Mogiła k. Krakowa 149
 Molanus Johannes 101
 Molski Z. 250
 Mołodziński *vel* Mołodziński Paweł 132
Momina 55, 56, 75
Monachium 221
 Monceau Duhamel de 152
 Moralski Zbigniew 375
 Moreli Jan Emanuel 126, 129
 Moralski Zbigniew 375
 Moskaliak 243
Moskwa 200, 207, 293, 316
 Moszkiewiczowie 214
 Moszyński August 150
 Możdżeński Lech 344
 Możdżeński Mikołaj 220
 Możdżeńscy Władysław i Paulina 214
 Mroczkowski T. 352
Mójcza 58, 59
Mójcza-Bukówka 253
 Mucha Stanisław 352
 Muszyński Jan Gwalbert 105
 Müntz Jan Henryk 157

N

Nałkowska Zofia 381
 Nasonow Mikołaj 222
 Nasr-et-Dina 195
 Nawrot 213
 Nax J.F. 158
 Negri Pola 276
Neresheim 15
 Nicpoń 215
Nida 63, 68, 365
 Niedbalska Tekla patrz Żelichowska Tekla
 Niedbalski Jan 171
 Niedbalska Marianna 171
 Nielsen Asta 275
 Nieratow Anatolij 202
 Niesiecki Kacper 88

Niesiołowski Stanisław 375
Niewachłów 157, 158, 173
Nikołajewo 185
Niwki Daleszyckie 252
 Nogaj Antoni 165
 Nordenflich Thaddeus von 157
 Normańska Elizaweta patrz Chlebnikowa
 Elizaweta
Nowa Słupia 23
 Nowak Henryk 206
 Nowakowski Wacław 219, 235
 Nowakowski W. ks. 177
 Nowiński Leopold 241
Nowogeorgijewsk (Modlin) 195
 Nowosielski Piotr 131
Nowy Sącz 90
Nowy Staw 18, 20

O

Obice 63, 66
 Obłomkowicz Maciej 107
Obrazów 91
 Obuchowicz M. 214
 Ochab Edward 292
 Odrowąż Iwon 54
 Ogiński Andrzej 156
Oksa 233
 Olechowski Józef 122
 Olędzki 205
Olkusz 147, 156
 Olma M.A. 351
 Olszewski Jan Aleksander 128
 Olszewski Tomasz 120
Opoczno 243, 245
Ostrowiec Świętokrzyski 245
Oświęcim 393
Ozimek 151
 Ołyński Norbert 244
Opatów 49, 79–83, 88, 93, 94, 250
Opoczno 88, 92
 Oraczewski Feliks 156
 Orczykowski Kazimierz 292
 Orłow Grigorij 128
 Ortlieb z Zwiefalten 15, 17
 Orzeszkowa Eliza 327, 338
 Osiński Józef 151–155, 159, 160
 Ossowski Kazimierz 129
 Ostrowska Leokadia 375
 Ostrowski 205
 Ostrowski Bolesław 205, 359
Ostrów 63, 66
 Osuchowa 166
 Otwinowski Konrad 382, 385
 Owczarowicz Grzegorz 233

P

- Pabianice* 245
Pacanów 171, 172, 177
 Paczkowski Aleksander 238, 249
 Paderewski Ignacy Jan 386
 Padoł Jan 383
 Pająk Leon 355, 358
 Paleotti Gabriel 101
 Paprocki Bartosz 88
 Paprocki Teodor 339
 Parcheta Iwona 379, 381
Paryż 270, 281
 Paskiewicz 186
 Patek Karol 133
 Patkowski A. 369, 375
 Patrzalek Bogusław 294
 Patzelt I. 352
 Pawłowski Bartłomiej 132
 Pawłowski Wiktor 241
Pawłów 55, 56
 Pazdur Jan 23
 Penny Wirginia 327
 Penzel Abraham 127
 Peregryn z Opola 95
 Perzyński Włodzimierz 275
Petersburg 128, 185, 186, 189, 198, 199, 207, 208, 330
 Petrus de Jankowice 91
 Pęczalski Andrzej 351, 352
 Pfeffer Moszek 217
 Pfeiffer Paul 352
 Piastowie 11, 12, 14
 Pieczenkin 193
 Pieczul Henryk 351, 356, 361, 362, 376
 Pieniążek-Samek Marta 99
 Pierściński Paweł 351, 361, 362, 375
Pierzchnica 62, 64, 68, 70
 Pietkiewicz Waclaw 242
 Pietrow Aleksander 186, 195
 Pietrowa Aleksandra 186
 Pietrowa Elena 186
 Pietrzyk Zdzisław 383
 Pietrzykowski Władysław 212
 Piętek Mieczysława 383
 Piller Adolf 235
 Piltz Józef 174
Pilzno 49
 Piłsudski Józef 209, 234
Pińczów 70, 71, 72, 214, 250
Pionki 239
 Piotr I Wielki cesarz Rosji 195
 Piotr z Chrzastowa 49
Piotrkowice 63
Piotrkowie 233
 Piotrkowski Władysław 279
Piotrków Trybunalski 245, 331
 Piotrowski Wojciech 108, 109, 277
 Piwko Lejzor 211, 216, 224, 229
 Piwowarczyk Edyta 379
 Piwowarski Rafał 207, 373
 Plater-Zyberkówna Cecylia 331
 Płachecki Łukasz 120
 Płoski Andrzej 388
 Płoski Michał 388
Płock 20
Podegrodzie 91
Podkonarze 22
Podłazie 25
Podłazie koło Łącznej 22
Podłazy (część wsi Piotrów) 19
Podłazy (na północ od wsi Psary) 22
Podłęże 66,
 Pogodin 186
Pokrzywnica 55
 Pollak 259
 Polut Katarzyna 387
 Poniatowski Stanisław August 147, 149, 155
 Poniacki Czesław 300
 Poniewozik Leszek 92
 Ponomarenko Helena 379, 380
 Porąbaniec bracia 292
 Porąbaniec Leopold 292–295
Posłowice 71
 Possevino Antonio 101
Postawa 317
 Poświkowa z Bierzyńskich Bronisława 329, 330, 332, 333
 Potebnia 186
 Potkański Karo I21
 Potkański Franciszek 122
 Potta Wasyl 164
Poznań 285, 287
Pradla 25
Praga 40, 90
Prądnik 117, 126
 Prądyński Edward 328
 Preis 215
 Preiss Erazm Franciszek 108
Prenzlau 352
 Prince Charles ps. Rigadin 274
 Prus Bolesław 336–338
 Pruszkowa Seweryna 327
Przemysł 278
 Przemyslidzi 12
 Przerębski Adam Tomasz 119, 121
 Przeździecki Stefan 292
 Przyborowski Walery 163, 164, 167, 168
Psary koło Bodzentyna 21, 26
Psary koło Secemina 17
 Pseudo-Dionizy Areopagita 100
 Ptak Patryk 387
Puławy 164, 242

Pycia Jacek 164, 179, 221
 Pyka Jan 292
 Pyszczyńscy Władysław i Stanisława 373

R

Rachalewska Stanisława 226
 Rachalewski Stanisław 205, 226, 227, 351, 353, 357, 358, 374, 375
 Raczyński Bonawentura 135
Radkowice 74
Radlin 75
Radom 18, 58, 60, 92, 164, 176, 206, 239, 244, 245, 250, 264, 281, 388
 Radzyński (lub Raczyński) Franciszek Dobrogost 125
Rataje ob. Milanowska Wólka 22
Rączki koło Przedborza 149, 156
Rockford 322
 Rogalla Józef 108
 Rajzer Andrzej 126
 Rajzman Aron 217
 Rajzman Berek 216
 Rawa małżonkowie 225
 Reichelt Karol 227, 229, 231
 Reden Fryderyk Wilhelm 151
 Rogalla Józef 108
 Rogójski Walerian 230
 Rokossowski Konstanty 257
 Romer Stefan 124
 Rospond Stanisław 19, 24
 Rotmanowie Szlama i Szymcia 213
 Rozenblum D. 337
 Rozenholtz Rachmil 205
 Rozkowski 238
Rozprza 17
Rozwadów 317
 Różański Paweł 265
Ruda Wielka 59
 Rudnicki Kazimierz 116
 Rudnicki Ryszard 224
Rudniki koło Baćkowic 19
Rudniki koło Łopuszna 17
Rudniki nad Zwleczą 17
Ruhland 315
 Ruskin John 329
Ruszków 74, 75
 Ryl Andrzej 229
 Ryl Stefan 230
 Ryłski Ignacy 128
 Ryłski Tadeusz 351
 Rymut Kazimierz 19
 Rzadkowska Helena 391, 392
 Rzeczycki Stanisław 238
Rzepin 55
Rzepinek 55
 Rzepiszewski Jakub 217

Rzeszów 288, 354
 Rzędzcy Tomasz i Jadwiga 172
Rzów 95
Rzycz alias Długoyowska Wolya (być może Wola Żakowska) 59
Rzym 43, 121, 123

S

Sadowie 75
Sadowye 71
Saint-Denis 100
 Salomea (wdowa po Bolesławie Krzywoustym) 15, 17
Saltzgitler 386
 Samczyński Wincenty 171
 Samek-Pieniążek Marta patrz Pieniążek-Samek Marta
Samsonów 133
Sandomierz 14, 49, 60, 79, 80–82, 88, 242, 250, 291
 Sanecki Stanisław 205, 351, 358, 359
Santa Monica 313
 Schabenbeck Henryk 352
 Schiller Friedrich 336
 Schlau Martin 317
 Schmidowie 205
 Scholtz Gabriel 120
 Schwartzemberg-Czerny Franciszek de 122
 Serwatka Szymon 320
 Sewastopol 185, 196
Sędziejowice 63, 68
 Sidorenko Teodor 240, 259
 Sieklucki Ksawery 205, 230
 Sieklucki Szymon 320
 Siemińscy 224, 225
 Sienicka Wanda 278
 Sienicki Stanisław 278
 Sienkiewicz Henryk 275, 337
Sieradowice 77
Sieradz 17, 145
Sierakowice 22
 Sierakowski Wojciech 122
 Sieromski Teodor 128
Sierzawy 55
Siewierz 117
 Sigalini Piero 380
 Siwek Janusz 379, 381, 385, 388
Skalbmierz 79, 80, 81, 82
 Skalski Wojciech 127
Skaryszew 59
Skarżysko-Kamienna 239
Skierniewice 245
 Składkowski Sławoj Felicjan 386
 Skłodowska Zdzisława 207
 Skłodowska-Curie Maria 207
 Skoczylas Ludwik 279

- Skotniki* 14, 16, 26
Skrzynno 17
 Sławiński Andrzej 311, 318, 319
 Słoń Krzysztof 381
 Słoń Marian 295, 299
 Smyczyński Walenty 266
 Sobczyński Władysław 248
Sobków 339
 Soczek 205
 Sojda Kamil 383
 Soldenhoff Antoni 157, 159
 Solska Irena 329, 335
 Sołyk Feliks i Salomea z Brzozowskich 119
 Sołyk Joanna 120
 Sołyk Józef Teodor 119, 120
 Sołyk Józef i Józefa z Urbańskich 119
 Sołyk Kajetan Ignacy 108, 115–124, 126, 128, 129, 132, 133
 Sołyk Konstancja 119
 Sołyk Maciej 118, 119
 Sołyk Maciej Kajetan 119
 Sołyk Magdalena 119
 Sołyk Michał 119
 Sołyk Stanisław Kostka 118, 119, 127
 Sołyk Teresa 119
 Sołyk Tomasz i Antonilla z Małachowskich 118, 119, 121
 Sołyk Tomasz i Helena z Żeleńskich 119
 Somplawski 250
 Sonik Franciszek 353
 Sosiński Walenty 132
Sosnowiec 281, 387
 Sosnowska Fajgla Maria 229
Spała 360
 Spechtsart Hugon 33
Spicymierz 17
 Spitzer S. 352
 Sprowski Jan Odrowąż 88
 Šrámek Rudolf 23
 Stabrawowa Teofila 267
 Stadnicki Jan 119
 Staich Antoni Wiktor 359
 Stalin Józef 293
 Stanek Jan 360
 Stanisław z Jankowic 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96,
Stanisławice 93
Stara Łagowica 20
Stary Łagów 18
Stary Radom 58, 59
 Starzyk Piotr 393
 Staszic Stanisław 372
Stawiany 70
Stąporków 151
 Stefan z Jankowic 88, 90, 91
 Stein Fryderyk 151
 Štěkna Johann (Szczekny Jan) 40
 Stępień Jakub 387
 Stępniewski Krzysztof 393
 Stochel Ludwik 219
 Stojanowski Józef 132
 Stopka Krzysztof 34
Stopnica 250
 Strasz Maksymilian 263, 264
 Straszowie Jan i Stefania 354, 355, 360
Strojnów 62
 Strosbergowie 231
Strupice 55
Stryczowice 75
 Strzelbicki Karol 216
 Strzyżewska Z. 177
 Struve Henryk 327
 Studzińska J. 332
 Stumpf Ludwik 268
Suchedniów 148
 Suchy Edward 238
 Sugeriusz 100
 Sujkowski Józef 130
Suków 63, 68, 133
Suków-Kleckie 253
 Suliga Antoni 214
 Suligowie 215
 Sulimierski Lech 385
 Sulisław z Kazimierza 43
 Swedenborg E. 152
 Szaniawski Feliks Konstanty 111
 Szaniawski Tadeusz 292, 293, 304
Szaniec 72
Szarbków 71
 Szatyński Jan 130
 Szczeciński Paweł 387
 Szczepanowska Marianna 229
 Szczepański Władysław 388
 Szczerbatow Aleksander 198
Szczypiec 72
Szczytniki 15
Szczytno 259
 Szembek Krzysztof 155–157, 159
 Szendzielorz-Jungiewicz Gabriela 389
Szewce 14, 74
Szewna 74, 75
 Szkonter Grażyna 382
 Szlamowicz małżonkowie 211, 267
 Szpakowska Barbara 221, 227
 Szpakowski Stanisław 207, 221–223, 227
 Szperl Stanisław 215
 Szrek Stanisław 180
 Sztenfeld Jakub 217
 Szurmiński Grzegorz 130
 Szuwałow Piotr 202
 Swarc H. 352
 Szybicki Wojciech 127

Szyd Józef 393
Szydłówek 25, 73, 74
 Szymański J. 54, 74
 Szyborski Zbigniew 351, 359
Szymon z Jankowic 94

Ś

Śledź Jan 304
 Ślęzak Tadeusz 393
 Ślusarek Teresa 388
 Śmigielska Józefa 327
 Świercz Joanna 387
 Święccy 230
 Świętochowski Aleksander 328
Śladków 63, 68
Śniadka 55, 77
Śnieżkowice 55
Świętomarz 55, 56

T

Tabaka Zbigniew 392
Tábor 352
Taczewska Wola 59
Taczów 59
Tallin 379
 Tambor Bartłomiej 379
 Tański Michał 163, 167, 168, 170, 174
 Taran Wasyl 246
Tarczek 18, 55, 56, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 70, 77
 Targowski Józef 132
Tarnów 49, 352
 Taubenblattowie 212
Tavanti Giuseppe 387
 Telatycki Teodor 235
 Teliga Józef 385
 Teodoryk z Nieheim 90
 Tomasz z Akwinu 99
 Tomasz z Erfurtu 35
 Tomasz z Jankowic 91
 Tomaszewski Stefan 225
Tomaszów Mazowiecki 245
 Tomczyk 205
 Tomicki Stanisław 267
 Tomsa-Zapolski Franciszek 355, 358, 371
 Toporowski Feliks 229
Toruń 285
 Traugutt Romuald 186
Trąblice 59
Trątnowice 13
Trydent 101
 Trylska Maria 387
 Trzcńska Jadwiga 354, 355, 375, 383
 Trzcńscy Józef i Klementyna 354, 355, 358
Trzęsków 55
Tumlin 22, 26

Tylicki Piotr 111
 Tyrowicz Marian 391

U

Umianowice 60, 62
 Unger Ryszard 360
 Unruh Aleksander 158
 Urbański Krzysztof 164, 165, 267
 Uruski Stanisław 88

V

Vogt Mikołaj 230

W

Walewski Michał 156
 Waligórski Konstanty 124
 Walmus Henryk 259
 Walecki Józef 130, 131
 Waneman 277
 Wańka 243
Warszawa 117, 126, 151, 152, 159, 164, 170, 186–188, 194, 195, 198, 201, 205, 210, 225, 227, 259, 265, 270, 271, 278, 280, 281, 285, 287, 296, 328, 330, 333–335, 339, 351, 352
 Wasylewski Marian 249
Waśniów 55, 56
Wawrzeńczyce 88, 117
 Wawrzyniak Krzysztof 388
 Wąsowska Anna 379, 386
 Wątrobiński Tadeusz 316
 Weingart Maurus 33, 36
 Welke Alfons 224
 Wencel Julian 304
 Wentzki A. 205
 Wesołowski Adam 166
Węgle koto Tumlina 25
 Węgierkiewicz Aleksander 118, 219, 220, 224
 Węgrzynowicz Marcin 111
 Wiatkowski Andrzej 180
 Widawski Melchior 370
 Wiech S. 193
 Wieczorek Danuta 388
 Wieczorek Henryka 380
 Wieczorek Szymon 15
Wiedeń 271, 281, 351, 352
Wieliczka 352
Wieloborowice 55
 Wielopolski Aleksander 169, 170
Wieluń 245
 Wieńczysław (Jaja) 49
Wierciszów 72
Wierzbica 59
 Wierzbicki 333
Wierzbie 62
Wierzбно 13

Wiesiołowski Ludwik 328, 330
 Wilhelm z Lyonu (Peraldus) 95
 Wilkoszewski Bronisław 264, 351, 353
Wilno 124, 125, 352
 Wincenty abp 16
Winiary 19
 Winkler Bonawentura 124
Winnica 386
 Winnicy Zofia i Ludomir 268
 Wiszniewski Antoni 126
Wiślica 14, 49, 79–82
 Wiśniowski E. 53, 72
 Witeccy 224
Witosławice 55
 Witus z Janikowskich 92
 Władysław I Herman 20
 Władysław II Jagiełło 40, 91
Włocławek 187, 207, 331
 Włodzimierski Julian Walenty 207, 214, 223, 225, 229, 231, 267
Włoszczowa 243
Włoszczowice 63, 68, 69, 70
 Wodan Wincenty 374
Wodzisław 171–173, 205
 Wojciech Jastrzębiec 92, 93
 Wójtasiewicz Tadeusz 375
 Wodziński Jastrzębiec Antoni 352
 Wojdanowski Kasper 120
Wola Kowalska dziś Wolanów 59
Wola Niechanowska 92
Wola Żydowska 71
Wolbórz 17
 Wolburg A. 265
 Wolny Jerzy 31, 42, 87
 Wolski Maciej 139
 Wolski Saryusz Waclaw 352
Wolycza 59
 Wołoszyn Edward 360
 Wójtowicz-Podhorski Mariusz 381
 Wosiński Wojciech 129
Wrocław 34
 Wronowski Bolesław 244
 Wrońscy 231
 Wróblewski Bolesław 292, 294
 Wróblewski Janusz 389
 Wyczawski Hieronim 96

Z

Zaborski Józef 131
 Zacharko Stanisława 380
 Zagajscy 227
 Zagajski Herszel 211, 218, 219, 226
 Zagajska Etle 218, 226
 Zagajski Abraham 205, 218, 219, 224
Zagnańsk 43, 56, 386
Zagórze 60, 62

Zagórze-Ostra Górka 253
Zakopane 356
Zamość 186, 207
Zgierz 245
Zgórsko koło Kielc 309, 311, 314, 317–320, 322
 Zagrodzcy 218
 Zagrodzki Józef 131
 Zając Krzysztof 383
 Zając Zdzisław 386
 Zajączkowski Krzysztof 381
 Zajdel 243
 Zajdler Józef 164–170
Zakrzów 59
 Zalewski Bohdan 360
Zalupa alias Wolya 74
Załazie 25
 Załuski Andrzej Stanisław 122, 127, 132
 Zamojski Hipolit 230
 Zander Henryk 218
 Zarako-Zarakowski Bolesław 245
 Zawadzki Michał 245
Zawada 56
 Zbigniew z Nasiechowic 90
 Zelinger Szloma 268
 Zgódko Bolesław 292
 Zieliński Tomasz 344, 385
 Ziemiecka Eleonora 327
 Ziętarski Benedykt 131
 Zilbersztejn A. 352
 Zilbersztajn Jusek 267
 Ziłowicz Katarzyna 388
Złota kolo Samdomierza 60, 62
Złotniki 14, 16, 26
 Znojkwiczowa Emilia 354, 360, 371
 Znoykowicz Melania 380
 Zola Emil 337
 Zubrzyccy 220
 Zulauf Juliusz 359
Zwiefalten 15
 Zwoliński Mieczysław 373, 374
 Zyngerman 266

Ż

Żakowski Jan 176
Żarnów 17
 Żbikowska Danuta 383
 Żebrowska Teresa 388
 Żelazny Ryszard 388
 Żelichowscy Wawrzyniec i Elżbieta 172
 Żelichowscy Łukasz i Szymon 172
 Żelichowska Jolanta 172
 Żelichowska Józefa 172
 Żelichowska Józefa Marianna 172
 Żelichowska Marianna Józefa 172
 Żelichowska Tekla 171–174, 176–178

Żelichowski Antoni Jan 165, 171, 172
Żelichowski Franciszek 172
Żelichowski Józef 173
Żelichowski Leon Julian 172
Żelichowski Marcin 171, 172
Żelichowski Michał Kajetan 172, 178
Żelichowski Mikołaj 163–165, 172, 175–179
Żelichowski Mikołaj Andrzej 172
Żelichowski Mikołaj Tomasz 171, 173, 174
Żelichowski Wacław 172
Żelichowski Wincenty 172, 174, 175
Żelichowski Wojciech 173
Żelichów 172
Żerniki 21
Żerniki nad Nidą 14, 15
Żerniki koło Baćkowic 18
Żerniki koło Łagowa 18, 19
Żmichowska Narcyza 327
Żukowin Stefan 240
Żydów Wielki albo Rycerski 71
Żydówek 70
Żymierski Michał 248
Żytomierz 331